

**INTEGRUOTA ARCHITEKTŪROS
PAVELDO APSAUGA:
TEISINIS REGLAMENTAVIMAS,
KOMPETENCIJOS IR SPRENDINIAI**

VILNIAUS
DAILĖS
AKADEMIJA

KA
Kultūros
paveldo
akademija

INTEGRUOTA ARCHITEKTŪROS PAVELDO APSAUGA: TEISINIS REGLAMENTAVIMAS, KOMPETENCIJOS IR SPRENDINIAI

VILNIAUS
DAILĖS
AKADEMIJA

Kultūros
paveldo
akademija

Vilnius, 2011

UDK 72(075.8)

In-154

Europos Sąjungos fondų ir Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšomis bendrai finansuojamas projektas „Inovatyvus studentų praktikų organizavimo modelio kūrimas ir įgyvendinimas“ (projekto finansavimo ir administravimo sutarties Nr. VP1-2.2-ŠMM-07-K-01-057).

Autoriai:

Vilniaus dailiųjų amatų asociacija

Viešoji įstaiga „Kultūros paveldo akademija“

Dizainerė

Gitana Jurkienė

Redaktorė

Audronė Griežienė

© Vilniaus dailiųjų amatų asociacija

© Viešoji įstaiga „Kultūros paveldo akademija“

© S. Jokužio leidykla-spaustuvė

ISBN 978-9986-31-308-3

TURINYS

ĮVADAS | 4

VAKARŲ EUROPOS PAVELDOSAUGOS ISTORINĖ RAIDA | 5

ARCHITEKTŪROS PAVELDO APSAUGOS TEISINIS REGLAMENTAVIMAS | 9

Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas ir jo taikymas | 10

Ratifikuoti tarptautiniai paveldosaugos teisės aktai | 14

ARCHITEKTŪROS ĮPAVELDINIMO PROCESAS | 17

Paveldas kaip procesas: pagrindinės vertės ir atrankos kriterijai | 18

Šiuolaikinės autentiškumo sampratos | 20

Statinio įrašymo į Kultūros vertybių registrą dokumentacijos parengimas ir pagrindimas | 22

Kultūros vertybių registro struktūra ir integralumas | 28

ARCHITEKTŪROS PAVELDAS PLĖTROS PROJEKTUOSE | 30

Nekilnojamas kultūros paveldas poveikio aplinkai vertinime | 30

Nekilnojamojo kultūros paveldo teritorinis planavimas | 32

Statyba nekilnojamosiose kultūros vertybėse, jų teritorijose ir apsaugos zonose | 38

ARCHITEKTŪROS PAVELDO PAVELDOTVARKOS DARBAI | 44

Statinio taikomieji nekilnojamojo kultūros paveldo tyrimai | 44

Kultūros paveldo statinio paveldotvarkos darbai | 49

Tvarkybos darbų organizavimas | 57

REKOMENDUOJAMOS IR PASITELKTOS LITERATŪROS SĄRAŠAS | 60

IVADAS

Mokomoji praktikos knyga „Integruota architektūros paveldo apsauga: teisinis reglamentavimas, kompetencijos ir sprendiniai“ – tai nedidelės apimties ir nesudėtingo turinio vadovas, visų pirma skirtas Vilniaus dailės akademijos Architektūros ir dizaino fakulteto studentams, būsimiesiems architektams. Jis nepretenduoja būti išsamiu akademinio sąvadu su nuorodomis, teoretikų ar praktikų citatomis. Knygos tikslas mokomųjų, kūrybinių ir gamybinių praktikų metu studentams padėti pagrįsti siūlomus erdvinio planavimo sprendinius, architektūrines kompozicijas ir konstrukcines priemones, siekiant išsaugoti istorinius kraštovaizdžius, miestus, miestelius ir kaimus, pastatus ir statinius, taip pat žaliuosius plotus tokiose istorinėse struktūrose.

Ši mokomoji praktikos knyga neorientuota nei į paveldosaugos teorinius aspektus, nei į praktines jos priemones. Ji – lyg mediumas tarp paveldosaugos filosofijos ir paveldosaugos techninės veiklos. Tokia knygos koncepcija grindžiama tuo, kad teoriniai paveldosaugos aspektai, kaip kultūros paveldo samprata, autentiškumo paradigmos, nors ir turi didelę įtaką praktiniame paveldosaugos darbe, tačiau dažnai juos riboja teisinės ar tradicinės nuostatos realiame gyvenime. Dėl paveldosaugos techninės veiklos reikėtų pabrėžti, kad čia galiotų perfrazuotos patarlės žodžiai, jog geriau vieną kartą išbandyti nei šimtą kartų išgirsti. Taigi knygoje nerasite paveldosaugos techninių principų, gudrybių ar subtilybių, visa tai savo žiniomis ir patyrimu turėtų perteikti mokomosios, kūrybinės ar gamybinės praktikos vadovas. Kitaip tariant, šios knygos tikslas įvesti į paveldosaugą, kad praktikos metu studentas galėtų iškart suformuoti gudrius ir subtilius klausimus savo praktikos vadovui.

Norint pasiekti aukščiau minėtus tikslus, knygoje stengiamasi trumpai ir koncentruotai supažindinti, kokios yra kultūros paveldo sampratos, kas yra autentiškumas, kokie pagrindiniai paveldotvarkos darbai ir kokie esminiai tokių darbų metodiniai bei techniniai skirtumai, kokios nacionalinių ir tarptautinių teisės aktų pagrindinės nuostatos sukuria būtinybę saugoti architektūros paveldą. Į visus šiuos klausimus bandoma atsakyti penkiuose skyriuose.

Pirmuosiuose dviejuose – „Vakarų Europos paveldosaugos istorinė raida“ ir „Architektūros paveldo apsaugos teisinis reglamentavimas“ – pateikiama trumpa paveldosaugos retrospektyva ir bendrosios teisinės nuostatos. Mokomojoje knygoje vadovautasi teisės normomis, galiojusiomis iki 2010 metų spalio, todėl nenustebkite, kad, vartant šią knygą, daug kas gali būti ir kitaip. Skyriuje „Architektūros įpaveldinimo procesas“ bandoma supažindinti, kaip daiktai tampa paveldu ir kokios praktinės šio proceso technologijos Lietuvoje (nekilnojamojo kultūros paveldo apskaitos teisiniai pagrindai, nekilnojamojo kultūros vertinimo tarybos akto struktūra, Kultūros vertybių registro veikimo principai).

Dalyje „Architektūros paveldas plėtros projektuose“ trumpai apžvelgiama, koks kultūros paveldo apsaugos santykis su poveikio aplinkai vertinimo, teritorijų planavimo ir statybos darbų procesais. Skyriuje „Architektūros paveldo paveldotvarkos dar-

bai“ bandoma perteikti statybos ir tvarkybos darbų sąveiką. Šioje paskutinėje knygos dalyje taip pat išsamiau atskleisti paveldo tvarkybos reglamentų reikalavimai rengiant tvarkybos projektus.

Taigi mokomoji praktikos knyga turėtų padėti susigaudyti paveldosaugų gausoje ir paskatinti plėsti savo akiratį šioje dažnai įvairiai vertinamoje srityje, visų pirma jos praktiniame lygmenyje.

VAKARŲ EUROPOS PAVELDOSAUGOS ISTORINĖ RAIDA

Visų pirma būtina susipažinti su Vakarų Europos paveldosaugos istorine raida ir jos sampratomis. Šis skyrius nepretenduoja būti išsamus ir atspindintis visas Vakarų Europos paveldosaugos sampratas, nes šios mokomosios knygos tikslas ne nagrinėti teorinius paveldosaugos aspektus, bet suteikti informatyviausią ir glausčiausią informaciją, kuri gali būti naudinga sprendžiant specifines paveldotvarkos problemas. Siekiant didaktinių tikslų, paveldotvarkos koncepcijos pateikiamos paryškinant tam tikras jų nuostatas ir nutylint jų panašumus bei pereinamuosius laikotarpius, todėl susidomėjusiems paveldosaugos sampratų raida siūloma su jomis plačiau susipažinti tokiuose veikaluose, kaip Jukka Jokilehto „A History of Architectural Conservation“ (1999), Salvador Munoz – Vinas „Contemporary Theory of Conservation“ (2005), Rasos Čepaitienės „Laikas ir akmenys“ (2005) ar Jolitos Butkevičienės, Salvijaus Kulevičiaus straipsniuose (iš esmės šiame skyriuje pateikiama šių paveldosaugos teoretikų apibendrinimų ir įžvalgų reziumė).

Vakarų Europoje paveldosaugą suformavo Švietimo ir Romantizmo epochos. Romantizmo epocha paveldosaugai svarbi dviem aspektais. Romantizmas praeityje ieškojo didvyrių, kurie tapdavo visuomenės moraliniais vedliais. Reliktai, kurie siejosi su atrastaisiais didvyriais, tapo ne tik jų savininkų, bet ir visuomenės nuosavybė. Taigi Romantizmo epochoje senienas pradėjo savintis ne tik pavienis asmuo, šeima, giminė, bet ir visa visuomenė ar jos dalis. Romantizmas ypatingas ir tuo, kad domėjimasis laukine gamta ir žmogaus vaizduotės galia suformuoja dvi pagrindines paveldotvarkos kryptis – konservavimą ir restauravimą. Šių krypčių apologetais laikomi prancūzų architektas ir inžinierius Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc (1814–1879 m.) ir anglų meno kritikas John Ruskin (1819–1900 m.).

E. E. Viollet-le-Duc suformavo mintį, kad statinys turi būti vieno stiliaus ir kad restauravimas turėtų būti ne kas kita, kaip pradinio statinio stiliaus atkūrimas. Taigi pagal E. E. Viollet-le-Duc pasiūlytą paveldotvarkos koncepciją, vėliau pavadintą stilistiniu restauravimu, architektas, vedamas vieningo stiliaus tikslo, galėjo nuo statinio pašalinti kitų istorinių epochų papildymus, o prarastas dalis atkurti detalėmis, nukopijuotomis nuo to paties ar kitų tos epochos pastatų. Taigi pritaikant XIX a. stilistinio restauravimo doktriną šiuolaikinei paveldotvarkai, galėtume teigti, kad restauravimas

– tai pastatui pirminio stiliaus grąžinimas, pašalinant kitų stilių intarpus, bei trūksta-
mų dalių, nebūtinai buvusių praėityje, atstatymas pagal atkuriamo stiliaus taisykles.
Pastato stilius, bet ne jo istorija, yra kriterijus, architektui padedantis nuspręsti, kas
pastate vertinga, o kas svetimkūnis.

Vedamas laukinės gamtos aukštino, J. Ruskin apskritai pasisakė prieš restaura-
vimą. Jis manė, kad pastatai panašiai, kaip gyvi organizmai, gimsta, auga ir miršta, ir
jiems turi būti leidžiama baigti šį „biologinį“ ciklą. Vadinasi, restauravimas statiniui
daro pačią didžiausią žalą, nes, kaip neįmanoma prikelti mirusiojo, taip neįmanoma
restauruoti to, kas kadaise architektūroje buvo didinga ir gražu. Taigi J. Ruskin pripa-
žino tik priežiūrą ir konservavimą kaip vienintele paveldotvarkos priemones: „Rū-
pestingai prižiūrėkite savo paminklus, ir jums nereikės jų restauruoti“. Perfrazuojant
J. Ruskin koncepciją šiandien, būtų galima teigti, kad vienintelė tinkama paveldo-
tvarkos priemonė išsaugoti statinį yra jo nuolatinė priežiūra, nes neįmanoma atkurti
to, kas prarasta, o kas atkurta, nėra tai, kas buvo. Vadinasi, restauravimas beprasmė
paveldotvarkos priemonė, paneigianti save pačią, nes vis tiek galiausiai atkuriamą ne
tai, kas buvo, o pats restauravimas tėra reprodukuota nauja statyba istoriniais moty-
vais, kaip neogotika, neobarokas, neoklasicizmas ar pan.

Kadangi daugelis senovės statinių buvo pastatomi per kelis dešimtmečius ar am-
žius, todėl nustatyti jų tikrąjį stilių buvo sudėtinga. Taip pat niekas nenorėjo prisiimti
moralinės atsakomybės statinius palikti likimo valiai. Taigi pradėta ieškoti sąlyčio taš-
kų tarp stilistinio restauravimo ir konservavimo.

Vienas pirmųjų paveldotvarkos srityje tokių taškų bandė ieškoti italų architektas
Camillo Boito (1836–1914 m.), laikomas ne tik filologinio restauravimo arba „tarpinės
teorijos“, bet ir šiuolaikinio restauravimo pradininku. Skirtingai nuo stilistinio resta-
ravimo koncepcijos, C. Boito senovės statinį laikė ne tik meno kūrinium, bet ir istoriniu
dokumentu. C. Boito paveldotvarkos priemonės suvokė per tris meno kryptis – skulp-
tūrą, tapybą ir architektūrą. C. Boito nuomone, senosios skulptūros restauravimas
veda prie falsifikacijos, nes šiuolaikiniam skulptoriui neįmanoma atkurti skulptūros
dalies (pavyzdžiui, nosies) identiška ekspresija, kaip ji buvo sukurta. Restauruojant
tapybos kūrinius galima intervencija, pasitelkus šiuolaikines technologijas, siekiant
konservuoti originalius dažų sluoksnius, bet nevalia paveiklo perdažyti ar kitaip me-
chanškai veikti jo sluoksnių. Būtina laiku sustoti ir pasitenkinti mažu. C. Boito stati-
nius suskirstė į tris kategorijas – senovės, viduramžių ir šiuolaikinius. C. Boito teigimu,
kiekviena kategorija skiriasi esme: pirmoji ypatinga archeologine (retumo), antroji –
vaizdingumo (išskirtinumo), o trečioji – grožio (estetinė) prasme. Skirtingoms statinių
prasmėms turi būti taikomos ir skirtingos paveldotvarkos priemonės. Senovės statiniai
savaime vertingi, todėl net menkiausia detalė yra esminė jų pažinime. Vadinasi, tokių
statinių restauravimo tikslas – apsaugoti juos nuo išorinio poveikio ir, jeigu būtina,
sutvirtinti. Tokie pakeitimai turi skirtis nuo senosios substancijos. Kalbant apie vidur-
amžių statinius, C. Boito buvo linkęs sutikti, kad tokiems statiniams būtini remonto,
sutvirtinimo, išimtiniais atvejais, renkant iš kelių blygybių, ir originalios substancijos

pakeitimo darbai. Restauruojant viduramžių statinius, būtina išlaikyti jų vaizdingumą (išskirtinumą), o didžiausias pagyrimas tokiam restauruotam statiniui būtų konstatavimas, jog jam nieko nepadarėta. C. Boito pritarė, kad, restauruojant šiuolaikinius pastatus, pradedant nuo Renesanso, lengviau imituoti originalias formas, pakeisti suirusius elementus, tačiau atkreipė dėmesį, kad tokių elementų atkūrimo darbai galimi, jeigu jie pagrįsti patikimais šaltiniais (pavyzdžiui, originaliais brėžiniais, piešiniais ir pan.). Iš esmės C. Boito pritarė ir šiuolaikinių statinių stilistiniam baigimui ar vėlyvų papildymų pašalinimui, kai jie neturi nei meninės, nei istorinės vertės, o tik dardo statinio kompoziciją. Atsižvelgiant į šiuos samprotavimus, C. Boito 1883 metais suformavo šiuos paveldotvarkos darbų principus:

- Atskirti stilių tarp restauruojamų ir esamų statinio dalių;
- Atskirti medžiagiškumą tarp restauruojamų ir esamų statinio dalių;
- Vengti dekoruoti restauruotas statinio dalis;
- Eksponuoti šalia restauravimo metu pašalintas originalias statinio dalis;
- Panaudotose naujose medžiagose turi būti datos ar kito sutartinio ženklo žyma;
- Prie istorinio statinio turi būti pritvirtintas užrašas apie atliktus restauravimo darbus;
- Kiekviena restauravimo darbų fazė turi būti registruojama, fotografuojama ir aprašoma. Toks darbų žurnalas turi būti saugomas restauruotame statinyje arba netoliese, viešoje vietoje. Šis reikalavimas gali būti pakeistas publikacija apie atliktus restauravimo darbus.
- Atlikti restauravimo darbai turi skirtis vizualiai.

C. Boito, remdamasis savo teiginiais, susikoncentravo į tai, kaip turi atrodyti restauruotas statinys, o kitas italų architektas, miestų planuotojas Gustavo Giovannoni (1873–1947) pasiūlė išplėsti restauravimo sąvoką. Anot jo, ketinimas restauruoti paminklus, t. y. juos sutvirtinti užgydant laiko žaizdas ir jiems grąžinti naują gyvą funkciją yra visai nauja idėja, panaši į kultūrinį ar filosofinį požiūrį, kuris suvokia praeities meniniuose ir konstrukciniuose liudijimuose apsaugos ir pagarbos svarbą, nepaisant jų priklausymo kuriam nors laikotarpiui. Šis restauravimo apibrėžimas yra šiuolaikinio restauravimo pagrindas, nes restauravimas suvokiamas kaip kultūrinė įvertinimo problema, o restauravimo tikslas ne atkurti statinio idealią formą, bet jo atgaivinimas, atsižvelgiant į visus statinio laikotarpius. Kultūrinei įvertinimo problemai spręsti, t. y. paveldotvarkos darbų kryptiškai parinkti, G. Giovannoni siūlė taikyti mokslinį žinojimą, t. y. tyrimus. Jo manymu, restauratorius turi būti ir menininkas, ir mokslininkas, ir patyręs konstruktorius. G. Giovannoni nuomone, restauravimo darbus galima suskirstyti į keturias kategorijas: 1) restauravimas sutvirtinant, 2) restauravimas sudedant (anastiliozė), 3) restauravimas išlaisvinant ir 4) restauravimas išbaigiant ar renovuojant. Iš esmės visi paveldotvarkos darbai turi remtis moksliskai gautais įrodymais arba moksliskai pagrįstomis technologijomis. Vis dėlto G. Giovannoni, kaip ir C. Boito, palieka teisę rinktis, kurie statinio antsluoksniai neturi meninės vertės ar istori-

nės reikšmės, neatmetama ir stilistinio restauravimo galimybė, ypač derinant modernių statinių, statomų prie istorinių statinių ar jų aplinkoje, stilių. Iš esmės C. Boito ir G. Giovannoni idėjos paskatino atsisakyti XIX a. gyvavusių idėjų apie statinio estetinį išbaigtumą ir vietoj jų plėtoti paveldotvarką, paremtą moksliniu žinojimu.

Tarptautinė muziejų valdyba 1931 metais Atėnuose suorganizavo Tarptautinį istorijos paminklų architektų ir technikų kongresą, kurio metu priimtas pirmasis tarptautinis paveldosaugos dokumentas – Atėnų chartija. Svarbiausi šios chartijos teiginiai: 1) atsisakyti restauravimo *in toto*, 2) iškilus restauravimo būtinybei, turi būti gerbiami visi statinio laikotarpiai, 3) taikyti nuolatinės priežiūros ir konservavimo darbus, siekiant sustabdyti statinių nykimą, 4) pastatų naudojimas gali padėti pailginti statinio gyvavimo trukmę, tačiau toks naudojimas turi būti parinktas gerbiant istorinio statinio charakterį, 5) statant naujus statinius ir įrengiant naujus želdynus reikia atsižvelgti į miesto istorinį charakterį, ypač tais atvejais, kai šalia yra istorinių statinių, 6) skatinti architektų bendradarbiavimą su tikslųjų mokslų atstovais, ypač tiriant atmosferos taršos poveikį istoriniams statiniams, 7) konservuojant ar restauruojant pastatus galimi naujų medžiagų ir naujų konstrukcijų sutvirtinimo būdai, tačiau turi būti išvengta žalos istoriniam statiniui, 8) griuvusių atveju konservavimas turi būti ypač atsargus taikant anastylizę, o naudojamos naujos medžiagos aiškiai atpažįstamos. Iš esmės Atėnų chartija buvo orientuota ne į restauravimą, bet į konservavimą, o jos teiginiai yra pirmieji universalūs paveldotvarkos darbų dėsniai. Atėnų chartijos teiginiai, juos praplečiant restauravimo ir atkūrimo srityje, iš esmės 1964 metais perkelti į Venecijos chartiją (plačiau nenagrinėsime, pagrindiniai jos teiginiai pateikti skyriuje „Kultūros paveldo statinio paveldotvarkos darbai“).

Vakarų Europos paveldotvarkos darbuose C. Boito, G. Giovannoni ir Atėnų – Venecijos chartijų suformuotas mokslinis restauravimo metodas kultivuojamas ir šiandien, tačiau XX amžiaus paskutiniais dešimtmečiais, vis labiau plintant reliatyvizmo idėjoms, privertė daugelį suabejoti ne tik mokslinio žinojimo paveldotvarkoje nešališkumu, bet ir kultūros paveldo autentiškumu. Šios abejonės ypač sustiprėjo aiškinantis autentiškumo formas (plačiau apie tai skyriuje „Šiuolaikinės autentiškumo sampratos“), nes pasirodė, kad Japonijos paveldosaugos doktrinoje svarbiau išsaugoti ne istorinę materiją, bet tradiciją, Šiaurės ir Pietų Amerikos sistemose – tam pačiam kultūros paveldo objektui skirtingos socialinės ir etninės grupės suteikia skirtingas reikšmes, kurios viena kitai gali būti kardinaliai priešingos, bei skirtingai suvokiama, kas kultūros paveldo objekte yra tikra, autentiška. Suabejoti moksliniu objektyvumu paveldotvarkoje taip pat paskatino ir tai, kad mokslinis restauravimas vis dėlto neišvengė atrankos pasirenkant statinio amžių, kuriuo jis turi būti atidengtas. Pasirinkimą dažniausiai lėmė ne objektyvūs stebėjimai, bet vertinamojo pobūdžio samprotavimai. Perfrazuojant vienos Lietuvos paveldosaugos teoretikų Jolitos Butkevičienės teiginius ir pastebėjimus, galima konstatuoti, kad: 1) praktikuojama mokslinio restauravimo koncepcija, leidžianti atkurti, bet reikalaujanti gerbti visų laikotarpių palikimą, iš esmės paneigė save, nes neatsakė, kaip galima atkurti nesunaikinus vėlyvesnių statinio

papildymų, 2) dabartinė kultūros paveldo objekto būseną neišvengiamai autentiška, o visos kitos spėjamos, numanomos, atsimenamos ar užfiksuotos, 3) iš esmės stiliaus vientisumas buvo pakeistas tiesos siekimu, o pati tiesa dažnai buvo sutapatinama su statinio pirmąkart ar jam artimu būviu, 4) didžiausia mokslinio restauravimo yda yra tikėjimas, kad kai kurie kultūros paveldo objekto pakeitimai (atkūrimai, atidengimai) jį gali paversti autentiškesniu.

Įsisąmoninus, kad moksliniai tyrimai ir jais pagrįsti paveldotvarkos darbai gali tik patvirtinti faktus, bet negali padėti atkurti statinio praeities, paveldotvarkoje palaipsniui suvokiama, kad svarbiausia ne statinys, bet jo išsaugojimu suinteresuota visuomenė ar jos dalis. Vadinasi, statinio autentiškumą apsprendžia ne išsaugotos istorinės materijos kiekis, ne istorinės tiesos perteikimas, bet koks yra visuomenės ar jos dalies ryšys su statiniu. Mokslinio restauravimo koncepcijoje galutinį žodį tarė uždaroji ekspertų grupė, ir akivaizdžiai dominavo jos nuomonė, o šiandien galutinį sprendimą lemia diskusijos, kuriose turi dalyvauti visos suinteresuotos visuomenės dalys: statinio savininkas, įvairių kryptių ekspertai (ne tik architektai, bet ir ekonomistai, turizmo vadybininkai ir t. t.), kaimynai, miestiečiai, sodiečiai, piliečiai. Būtina pažymėti, kad visuomenėje ryšys su statiniu gali būti įvairus: vieni jį laikys labai reikšmingu ir svarbiu, kiti nieko nežvelgs. Suinteresuotos visuomenės lūkesčiai neturi būti ignoruojami, bet turi tapti pagrindu nustatant paveldotvarkos darbų kryptis. Taigi šiuolaikinės paveldotvarkos pagrindiniai uždaviniai yra atsakyti, kodėl ir kam reikalingas įsikišimas į statinį, o atsakius į tai galima pradėti ieškoti tinkamų techninių sprendinių – nuo statinio konservavimo iki jo visiško atkūrimo. Be to, paveldotvarkos veikla visų pirma turi būti vykdoma dėl tų, kuriems statinys svarbus ir reikšmingas.

ARCHITEKTŪROS PAVELDO APSAUGOS TEISINIS REGLAMENTAVIMAS

Šiame skyriuje pabandydysime trumpai apžvelgti Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nuostatas. Gana glaustai aptarsime ir ratifikuotus tarptautinius paveldosaugos teisės aktus. Čia nepaliesime ICOMOS paveldosaugos dokumentų, nes jie kaip pagrindiniai paveldotvarkos šaltiniai turėtų būti plačiau pristatyti praktikos metu. Jos metu turėtų būti paaiškinta ir dabartinių Lietuvos paveldosaugos institucijų veikla bei kompetencija.

Be to, reiktų pažymėti, kad tarptautinių paveldosaugos dokumentų sąvadą lietuvių kalba galite rasti 1997 metais Kultūros paveldo centro išleistame leidinyje „Kultūros paveldo apsauga (reglamentuojančių dokumentų rinkinys). Norintiems plačiau susipažinti su tarptautinėmis organizacijomis, kurių veikla vienaip ar kitaip susijusi su paveldosauga, siūlytume apsilankyti jų internetinėse svetainėse: UNESCO – adresu www.unesco.org (Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos internetinės svetainės adresas – www.unesco.lt), Europos Tarybos – www.coe.int (Europos paveldo dienų renginiai skelbiami Kultūros paveldo departamento internetinėje svetainėje, adresu www.kpd.lt), ICOMOS – www.icomos.org.

Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas ir jo taikymas

Šiame skyriuje apsistosisime tik ties bendrosiomis Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nuostatomis ir jų problemomis, nes konkretūs paveldosaugos veiksmai, kaip nekilnojamojo kultūros paveldo apskaita, nekilnojamojo kultūros paveldo tvarkybos darbai ir nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialūs planavimas, atskleisti kituose šios mokomosios knygos skyriuose.

Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą sudaro 31 straipsnis, šiuo metu galioja per 50 jo poįstatyminių teisės aktų ir iš viso numatyta parengti bei patvirtinti 69 paveldo tvarkybos reglamentus (didžioji jų dalis jau patvirtinta). Taigi paveldosaugos teisinė bazė gana didelė.

Lyginant Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą su jo pirmtaku – Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymu, galėtume pažymėti šias, daugiau kaip 5 metus galiojančias, „naujoves“: 1) nekilnojamosios kultūros vertybės vertingąsias savybes, t. y. kas turi būti išsaugota nekilnojamojoje kultūros vertybėje, nustato ne Kultūros paveldo departamentas, bet nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos, 2) nekilnojamosioms ir kilnojamosioms kultūros vertybėms registruoti įsteigtas bendras valstybės registras – Kultūros vertybių registras, 3) nekilnojamosioms kultūros vertybėms apsaugoti įvesta dviejų pakopų apsauga, 4) paveldosaugos reikalavimus, t. y. ką galima daryti nekilnojamojoje kultūros vertybėje, nustato pats įstatymas, o, norint juos patikslinti, rengiami nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialieji planai, 5) savivaldybėse įsteigiami paveldosaugos padaliniai, kurie kultūros paveldo objektų atžvilgiu atlieka „vieno langelio“ operatoriaus vaidmenį, t. y. tarpininkauja tarp nekilnojamosios kultūros vertybės valdytojo ir Kultūros paveldo departamento, vykdo valstybės saugomų objektų stebėseną bei priežiūros, kontrolės ir finansavimo funkcijas savivaldybės saugomų objektų atžvilgiu, 6) valstybės biudžeto lėšomis gali būti finansuojami valstybės saugomų kultūros paveldo objektų tvarkybos darbai arba kultūros paveldo objektų neatidėliotini saugojimo darbai, jeigu dėl tokių objektų pradėta skelbimo valstybės saugomu procedūra, 7) numatytos kompensacijos kultūros paveldo objektų valdytojams. Nors dažnai tvarkybos darbai, tvarkomieji paveldosaugos darbai bei paveldo tvarkybos reglamentai priskiriami Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo „naujovėms“, reikėtų pažymėti, kad šios kategorijos ir teisės aktai atsirado jau 2002 metais, priėmus Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pataisas, atsižvelgiant į Statybos įstatymo išdėstymą nauja redakcija. Tuo metu tvarkomieji paveldosaugos darbai vadinti paveldo apsaugos technologijų darbais, o paveldo tvarkybos reglamentai – paveldo apsaugos technologijų techniniais reglamentais.

Visų pirma, norint tinkamai taikyti Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą, būtina suprasti, kaip skirstomos nekilnojamosios kultūros vertybės. Pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nuostatas, nekilnojamosios kultūros vertybės pagal sandarą skirstomos į pavienius kultūros paveldo objektus, kompleksinius (kultūros paveldo) objektus ir kultūros paveldo vietas. Paprastai kultū-

ros paveldo vietovės yra istorinio tipo saugomos teritorijos (kultūriniai rezervatai, kultūriniai draustiniai, istoriniai nacionaliniai arba regioniniai parkai), siejamos su gana sudėtingomis ir didelėmis nekilnojamosiomis kultūros vertybėmis (pavyzdžiui, senamiesčiai, istoriniai kultūriniai kraštovaizdžiai ir pan.). Pavieniams kultūros paveldo objektams priskiriamos visos mums įprastos nekilnojamosios kultūros vertybės (pavyzdžiui, ypatingą istorinę ar estetinę reikšmę turintys statiniai, archeologinės vietos ir pan.), o kompleksiniams kultūros paveldo objektams – tokie objektai, kurie tarpusavyje istoriškai arba funkciškai susiję (pavyzdžiui, dvaro sodyba ir joje esantys rūmai, oficina, kumetynas, ūkinės ar gamybinės paskirties statiniai). Be to, kultūros paveldo objektai dar skirstomi į kultūros paveldo vietas (pavyzdžiui, mūšių vietos ir pan.), kultūros paveldo statinius (visi statiniai, kurie įrašyti į Kultūros vertybių registrą) ir kitus nekilnojamuosius daiktus, turinčius vertingųjų savybių (pavyzdžiui, laivai, kuriems privaloma turtinė registracija, pagal Civilinio kodekso nuostatas priskiriami nekilnojamesiems daiktams). Atkreiptinas dėmesys, kad kultūros paveldo vietovėms iš esmės taikomos Saugomų teritorijų įstatymo nuostatos, kultūros paveldo statiniams, be Nekilnojamojo kultūros paveldo įstatymo nuostatų, taikytini ir Statybos įstatymo ypatumai, o likusioms nekilnojamosioms kultūros vertybėms – iš esmės tik Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas.

Nagrinėjant Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą, būtina suprasti dviejų pakopų apsaugos principą. Iki 2005 metų daiktą ar jo dalį įrašius į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, nekilnojamoji kultūros vertybė iškart įgaudavo „visą apsaugą“: jai buvo nustatoma teritorija, individualios arba laikinosios apsaugos zonos, Kultūros vertybių apsaugos departamentas turėjo parengti nekilnojamosios kultūros vertybės apsaugos reglamentą bei jį kartu su nekilnojamosios kultūros vertybės apskaitos dokumentais įteikti nekilnojamosios kultūros vertybės savininkui (valdytojui). Dėl vangaus nekilnojamųjų kultūros vertybių, buvusių senuosiuose kultūros paveldo objektų sąrašuose, perkėlimo į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugoje susidarė gana kebli situacija, kai tūkstančiams kultūros paveldo objektų buvo taikomos iki 1 km skersmens laikinosios apsaugos zonos, o nekilnojamųjų kultūros vertybių savininkams (valdytojams) nebuvo galima įteikti apsaugos reglamentų, nes buvo vėluojama perkelti „senuosius“ kultūros paveldo objektus į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą. Atsižvelgus į šias aplinkybes, rengiant Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo projektą, iš esmės buvo bandoma gelbėti susidariusią situaciją, įvedant dviejų pakopų (lygmenų) nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugą.

Pirmasis lygmuo, vadinamas pradine apsauga, be išimties taikomas visiems kultūros paveldo objektams, įregistruotiems Kultūros vertybių registre. Šioje stadijoje nei Kultūros paveldo departamentas, nei kita paveldosaugos institucija nerengia jokių apsaugos dokumentų, kuriais būtų nustatomos kultūros paveldo objekto priežiūros, tvarkymo ar naudojimo sąlygos, tačiau tokio objekto valdytojas prieš atliekant tvarkybos darbus, kurie gali pažeisti vertingąsias savybes, privalo apie tai pranešti atitinkamam

savivaldybės paveldosaugos padaliniiui, o pastarasis – Kultūros paveldo departamentui. Jeigu pagal pateiktą informaciją nustatoma, kad planuojami darbai sužalos kultūros paveldo objektą, pradedama skelbimo saugomu procedūra, t. y. pereinama į antrąją apsaugos pakopą.

Skelbimo saugomu procedūra iš esmės susideda iš specialiojo plano, kuriuo nustatomos kultūros paveldo objekto teritorijos ir apsaugos zonos ribos, parengimo bei apsaugos tikslų nustatymo. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme iš viso numatyti trys apsaugos tikslai: mokslinio pažinimo, viešojo pažinimo ir naudojimo bei viešosios pagarbos. Atkreiptinas dėmesys, kad nekilnojamajai kultūros vertybei pradedami taikyti paveldosaugos reikalavimai tik ją paskelbus saugoma ir jai nustatčius apsaugos tikslus. Siekiant valstybės tarnautojams neleisti kelti nepagrįstus reikalavimus, juos interpretuoti, tokie reikalavimai pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo sumanymą nustatomi ne apsaugos reglamente, bet minėto įstatymo 17, 19 arba 20 straipsniuose, o, norint juos sukonkretinti, būtina rengti nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialųjį planą – paveldotvarkos projektą. Taigi skelbimo saugomu procedūra savo esme yra nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiojo planavimo procedūra.

Pati idėja kultūros paveldo apsaugą suskaidyti į kelias pakopas, paveldosaugos institucijoms siekiant sumažinti administracinį krūvį, – progresyvi, tačiau jos realizavimą sunkina tiek Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo, tiek Teritorijų planavimo įstatymo nuostatos. Visų pirma, nustatčius, kad kultūros paveldo objekto valdytojo darbai gali sužaloti objektą, bendras uždraudimo terminas numatytas tik 6–8 mėnesiai, o parengti per tokį laiką specialųjį planą dėl Teritorijų planavimo įstatyme nustatytų procedūrinių veiksmų beveik neįmanoma. Antra, specialiojo plano rengimas sudėtingas ir brangus procesas, nes tokiam planui turi būti gautos teritorijų planavimo sąlygos, specialiojo plano sprendiniai turi būti suderinti ne tik su sąlygas išdavusiomis institucijomis, bet ir su kitų teritorijų planavimo dokumentų sprendiniais, kurie dažnai orientuoti į plėtrą, bet ne į kultūros paveldo apsaugą. Specialusis planas turi būti viešinamas, dėl jo sprendinių visuomenė gali teikti pretenzijas, kurios dažniausiai nukreiptos išsiaiškinti santykius tarp kaimynų, bet ne užtikrinti kultūros paveldo apsaugos ir jų interesų suderinamumą. Visos šios aukščiau išvardintos aplinkybės iš esmės ir lėmė, kad šiuo metu realiai dviejų pakopų apsauga neveikia, o per daugiau kaip penkerius metus pradėta rengti tik apie 60 nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiojo planavimo dokumentų, kai kasmet paveldosaugos institucijos statinių projektavimui išduoda apie 3000 statinio projektavimo sąlygų.

Taikant praktikoje Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nuostatas labai svarbu žinoti, kokiomis teisinėmis priemonėmis buvo užtikrintas paveldosaugos darbų tęstinumas. 1995 metais, įsigaliojus Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymui, Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Įstatymą dėl Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo įgyvendinimo. Pagal šio įstatymo nuostatas, į Respublikinės ir vietinės reikšmės istorijos ir kultūros paminklų sąrašus, Naujai išaiškinamų is-

torijos ir kultūros paminklų sąrašą įrašyti bei į Laikinąją istorijos ir kultūros paminklų apskaitą įtraukti objektai, taip pat visos kartografuotos ir inventorizuotos bei į gamtos, istorijos ir kultūros paminklų katalogus įtrauktos neveikiančios kapinės, kol bus nuspręsta dėl jų įrašymo į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, turėjo būti saugomos kaip nekilnojamosios kultūros vertybės. 2005 metais, įsigaliojant Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymui, buvo numatyta, kad visi objektai, saugoti kaip nekilnojamosios kultūros vertybės, pagal Įstatymo dėl Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo įgyvendinimo nuostatas, buvo pripažinti Kultūros vertybių registre registruotomis nekilnojamosiomis kultūros vertybėmis, o nekilnojamosios kultūros vertybės, kurios buvo registruotos Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registre iki Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo įsigaliojimo, kultūros ministro sprendimu, gali būti pripažintos saugomomis nuo jų įregistravimo dienos. Taigi visos nekilnojamosios kultūros vertybės, kurios buvo įtrauktos į „senosius sąrašus“ bei į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, buvo perkeltos į Kultūros vertybių registrą. Vis dėlto Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme nustatytas ir šiuo metu realizuotas perėjimas nebuvo toks sklandus, nes apie 40 procentų nekilnojamųjų kultūros vertybių (apie 6500) šiandien nėra paskelbtos saugomomis, todėl joms netaikomi paveldosaugos reikalavimai. Vadinasi, gana daug nekilnojamųjų kultūros vertybių iš esmės yra be konkrečios apsaugos, o tokių kultūros paveldo objektų valdytojams nežinoma, ką gali vykdyti jiems priklausančiuose daiktuose.

Įsigaliojus Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymui, iškilo ir kitų neišskumų. Pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nuostatas, apsaugos zona nustatoma tik saugomoms nekilnojamosioms kultūros vertybėms, todėl iškilo klausimas, ar tebegalioja apsaugos zonos, nustatytos nesaugomiems kultūros paveldo objektams. Be to, Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme nustatyta, kad už valstybės saugomus kultūros paveldo objektus atsako Kultūros paveldo departamentas, o už savivaldybės saugomus – atitinkamas savivaldybės paveldosaugos padalinys. Tačiau lieka neaišku, kas atsako už kultūros paveldo objektus, kuriems taikoma tik pradinė apsauga.

Kitas labai svarbus paveldosaugos aspektas yra valstybės ir savivaldybių parama nekilnojamosioms kultūros vertybėms tvarkyti, nes būtų neteisinga palikti vertybę rūpintis tik jos valdytojui, kai išsaugojimu suinteresuota ir visuomenė (kitu atveju ji nebūtų nekilnojamoji kultūros vertybė). Pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą valstybės biudžeto lėšomis gali būti finansuojami visų valstybės saugomų kultūros paveldo objektų tvarkybos darbai. Taip pat nustatyta, kad valstybės arba savivaldybės biudžeto lėšomis gali būti finansuojami ir neatidėliotini saugojimo darbai, kai dėl kultūros paveldo objekto pradėta skelbimo saugomu procedūra. Be to, nustatyta, kad Kultūros paveldo departamentas arba atitinkamas savivaldybės paveldosaugos padalinys iš paveldotvarkai skirtų lėšų apmoka tyrimus, kuriuos reikia atlikti prieš projektuojant. Tokios pat finansavimo galimybės savivaldybės saugomų kultūros paveldo

objektų atžvilgiu nustatytos ir savivaldybėms. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme numatytas ir platus spektras kompensacijų: 1) už tvarkomuosius paveldosaugos darbus, kai kultūros paveldo objektas paskelbtas valstybės saugomu, valdomas privačia nuosavybės teise ir yra prieinamas visuomenei, 2) už statinio užkonservavimą, kai to reikalauja atsakingos institucijos, 3) už veiklos apribojimus, kai skelbiamos saugomu kultūros paveldo objekto valdytojui nustatyti ar sugriežtinti veiklos apribojimai draudžia anksčiau vykdytą veiklą ir realiai sumažina valdytojo gaunamą naudą, 4) už apsaugos sutartyje nustatytus papildomus išpareigojimus ir nurodytus kultūros paveldo saugojimo būdus, jeigu tai gerokai sumažina iš valdomo objekto gaunamą naudą (išmokama vienkartinė kompensacija). Be to, pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nuostatas savivaldybė gali kompensuoti iš savo biudžeto lėšų ne savivaldybei nuosavybės teise priklausančio, bet jos teritorijoje esančio paskelbto saugomu kultūros paveldo objekto tvarkybos darbus.

Apibendrinus aukščiau išdėstytą, galima režienuoti, kad, nors Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas ir nėra tobulas, jo priėmimas buvo pirmasis žingsnis nuo paminklosaugos paveldosaugos link, išplečiant nekilnojamojo kultūros paveldo sąvoką, integruojant jo apsaugą į teritorijų planavimo ir statybos procesus, įvedant kompensacijų mechanizmą.

Ratifikuoti tarptautiniai paveldosaugos teisės aktai

Nors kultūros paveldas svarbi nacionalinio tapatumo dalis, tačiau jo apsauga rūpinamasi ir tarptautiniu lygmeniu. Šiuo metu pagrindinės tarptautinės organizacijos, kurių dokumentai gali būti ir nacionalinės teisės dalis, yra Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija (anglų k. United Nations Educational Scientific and Cultural Organization - UNESCO) ir Europos Taryba (anglų k. Council of Europe).

UNESCO buvo įkurta 1945 metais. UNESCO yra Jungtinių Tautų specializuota institucija, siekianti prisidėti prie pasaulio taikos ir saugumo stiprinimo, vystant bendradarbiavimą tarp tautų švietimo, mokslo, kultūros ir komunikacijos srityse. UNESCO priklauso daugiau nei 190 valstybių. Lietuva į UNESCO įstojo 1991 metais. 1992 metais buvo įsteigta Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija, o 1993 metais – Lietuvos Respublikos nuolatinė atstovybė prie UNESCO. UNESCO pagrindiniai dokumentai, reglamentuojantys kultūros paveldo apsaugą, yra:

- 1954 metų Kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto atveju konvencija (įsigaliojo nuo 1998-10-27, jos II protokolai – nuo 2004-03-09);
- 1970 metų Nelegalaus kultūros vertybių išvežimo ir nuosavybės teisių perdavimo uždraudimo konvencija (įsigaliojo nuo 1998-10-27);
- 1972 metų Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija (įsigaliojo nuo 1992-06-30);

- 2001 metų Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija (įsigaliojo nuo 2009-01-02);
- 2003 metų Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvencija (įsigaliojo nuo 2006-04-20);
- 2005 metų Konvencija dėl kultūrų raiškos įvairovės ir apsaugos skatinimo (įsigaliojo nuo 2007-03-18).

Vidaus ar tarptautinių konfliktų metu dažniausiai nukenčia kultūros vertybės. Dar neišdilus Antrojo pasaulinio karo meto atsiminimams, siekiant apsaugoti kultūros vertybes, UNESCO 1954 metais priėmė Kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto atveju konvenciją, dar vadinamą Hagos konvencija. Įgyvendinant jos nuostatas, 2007 metais Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino Išskirtinę kultūrinę vertę turinčių kultūros paveldo statinių, kultūros paveldo vietovių bei Pastatų ir patalpų, skirtų saugoti ir eksponuoti kilnojamąsias kultūros vertybes, sąrašus. Tais pačiais metais kultūros ministras patvirtino Išskirtinę kultūrinę vertę turinčių nekilnojamojo kultūros paveldo objektų bei pastatų ir patalpų, skirtų saugoti ir eksponuoti kilnojamąsias kultūros vertybes, ženklinimo UNESCO kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu konvencijos skiriamuoju simboliu taisyklės, Kilnojamųjų kultūros vertybių, esančių muziejuose, bibliotekose, archyvuose ir kulto pastatuose, apsaugos ir evakavimo instrukciją, krašto apsaugos ministras – Ginkluotųjų pajėgų dalyvavimo atliekant nekilnojamojo kultūros paveldo objektų išsaugojimo darbus ginkluotų konfliktų ir kitų ekstremalių situacijų atveju instrukciją, susisiekimo ministras – Pavojingus krovinius valstybinės reikšmės automobilių keliais vežančių transporto priemonių maršrutų, aplenkiant išskirtinę kultūrinę vertę turinčių nekilnojamojo kultūros paveldo objektų sąrašuose esančius objektus, sąrašą, Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos generalinis direktorius papildė topografinių planų ir žemėlapių sutartinius ženklus kultūros paveldo objekto simboliu ir tokio objekto teritorijos ribos žymėjimu.

Atsižvelgiant į tai, kad kultūros ir gamtos paveldas yra ir kiekvienos tautos, ir visos žmonijos neįkainojama vertybė, 1972 metais UNESCO priėmė Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvenciją, kuri sutrumpintai vadinama Pasaulio paveldo konvencija. Taigi ši konvencija skirta visuotinę vertę turintiems istorijos, meno ir mokslo paminklams bei vietovėms, žmogaus arba bendriems gamtos ir žmogaus kūriniais ir plotams, taip pat archeologinėms vietoms, turinčioms ypatingą visuotinę istorinę, estetinę, etnologinę ir antropologinę vertę, apsaugoti. Pasaulio paveldo konvencijos šalys pripažįsta, kad toks paveldas yra pasaulio paveldo dalis, o jį saugoti turi jungtis visa tarptautinė bendruomenė. Pagal Pasaulio paveldo konvenciją sudaromas Pasaulio paveldo sąrašas. Esminis Pasaulio paveldo konvencijos nustatytas principas, pagal kurį gamtos ar kultūros vertybės patenka į Pasaulio paveldo sąrašą, – autentiškumas ir išskirtinė visuotinė (pasaulinė) vertė.

Vadovaujantis Pasaulio paveldo konvencija, 1976 metais buvo įsteigtas Pasaulio paveldo komitetas. Šis tarpvyriausybinius komitetas atsakingas už sprendimų,

susijusių su Pasaulio paveldo konvencija, įgyvendinimą. Vienas pagrindinių klausimų, kuriuos sprendžia Pasaulio paveldo komitetas, yra gamtos ir kultūros paveldo vertybių įtraukimas į Pasaulio paveldo sąrašą. Pasaulio paveldo komitetui įgyvendinti Pasaulio paveldo konvenciją ir išsaugoti pasaulio paveldo vietas padeda UNESCO struktūroje esantis Pasaulio paveldo centras ir kitos tarptautinės organizacijos, kaip ICOMOS (anglų k. – The International Council on Monuments and Sites, arba lietuvių k. – Tarptautinė paminklų ir vietovių apsaugos taryba), IUCN (anglų k. – The International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, lietuvių k. – Pasaulinė gamtos apsaugos organizacija) ir ICCROM (anglų k. – The International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property, lietuvių k. – Tarptautinis kultūros turtų konservavimo ir restauravimo centras). Šiuo metu Lietuvos Respublikoje yra keturios pasaulio paveldo vietovės: Vilniaus istorinis centras, Kuršių nerija, Kernavės archeologinė vietovė bei Struvės geodezinio lanko punktai. Vadovaujantis Saugomų teritorijų įstatymo nuostatomis, Aplinkos ir Kultūros ministerijos yra įgaliotosios institucijos teikti gamtos ir kultūros vertybes įrašyti į tarptautinius saugomų teritorijų sąrašus, o tokių tarptautinių vietovių ribas nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė.

Europos Taryba yra 47 Europos valstybių tarptautinė organizacija, įsteigta 1949 metais. Europos Tarybos tikslas – sukurti didžiulę, laisvą, taikią, demokratinę erdvę, kur žmonės, nepaisant skirtingumo, suprastų vienas kitą. Europos Taryba dažnai vadinama Europos „demokratijos sąžine“. Lietuva Europos Tarybos nare tapo 1993 metais. Pastarieji dešimtmečiai parodė, kad būtent kultūra bene geriausiai pasitarauja ugdant pilietinę, atvirą ir demokratinę visuomenę. Europos dokumentuose kultūra nurodoma kaip svari priemonė, padedanti spręsti skaudžias Europos žmogaus ir tautinių mažumų teisių, ksenofobijos, nepakantumo, prievartos ir kitas problemas. Svarbiausi Europos Tarybos dokumentai, reglamentuojantys kultūros paveldo apsaugą, yra:

- 1985 metų Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija (įsigaliojo nuo 2000-04-01);
- 1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija (įsigaliojo nuo 2000-06-08);
- 2005 metų Kultūros paveldo reikšmės visuomenei pagrindų konvencija (Lietuvos Respublikos neratifikuota).

1985 metų Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija, dar žinoma kaip Grenados konvencija, kiekvieną valstybę įpareigoja:

- užtikrinti pakankamą architektūrinio paveldo priežiūrą ir taikyti sankcijas, saugant konkrečias tokio paveldo vertybes;
- reikalauti, kad būtų pateikti projektai, kuriais numatoma griauti ar rekonstruoti jau saugomus architektūrinio paveldo objektus ar tuos objektus, kurių apsaugos procedūra jau pradėta, taip pat projektą, keliantį grėsmę saugomų architektūros paveldo objektų aplinkai;

- reikalauti iš savininko prižiūrėti saugotiną architektūrinio paveldo objektą, o jeigu savininkas to nevykdo, visuomenė turėtų juo pasirūpinti pati. Jeigu reikia, priverstinai išpirkti saugomą architektūros paveldo objektą.
- atsižvelgiant į architektūros paveldo objekto istorinį pobūdį, panaudoti jį šiuolaikinio gyvenimo reikmėms, o senus pastatus, kiek įmanoma, pritaikyti naujoms reikmėms.

Atsižvelgiant į aukščiau išdėstytus Grenados konvencijos punktus, Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme nustatyta, kad netinkamai laikomas kultūros paveldo objektas gali būti paimamas valstybės nuosavybėn, kad kultūros paveldo objekto valdytojas ne vėliau kaip prieš 15 dienų iki prašymo pateikimo gauti leidimą atlikti tvarkybos darbus savivaldybės paveldosaugos padalinii turi pateikti visus saugomo kultūros paveldo objekto ar objekto, kuriam pradėta skelbimo saugomu procedūra, tvarkybos darbų projektus ar visus projektus, kurių įgyvendinimas paveiktų tokio objekto aplinką, kad valdytojo pareiga rūpintis kultūros paveldo objekto išsaugojimu, todėl jis privalo prižiūrėti kultūros paveldo objektą, jo teritoriją, vietovę.

1992 metų pataisytoje Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencijoje, dar žinomoje kaip Valetos konvencija, be kitų nuostatų, svarbiausią vietą užima archeologinio paveldo išsaugojimas *in situ*, t. y. radimo vietoje principas. Atsižvelgiant į tai, Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme nustatyta, kad tyrimų metu rasti archeologiniai radiniai, jei yra galimybių, saugomi ir eksponuojami jų radimo vietoje. Kitais atvejais kultūros ministro patvirtinta tvarka jie perduodami muziejams, turintiems sąlygas tokius radinius saugoti ir eksponuoti.

Kol kas Lietuvos Respublika nėra ratifikavusi 2005 metų Kultūros paveldo reikšmės visuomenei pagrindų konvencijos, dar žinomos Faro konvencijos vardu. Faro konvencijoje pirmą kartą pabrėžiama, kad teisė į kultūrinę aplinką ir kultūros paveldą yra esminė žmogaus teisė. Vadinasi, šią savo teisę žmogus gali ginti Europos žmogaus teisių teisme. Faro konvenciją būtų galima pavadinti Orhuso konvencijos atitikmeniu paveldosaugos srityje.

ARCHITEKTŪROS ĮPAVELDINIMO PROCESAS

Šis skyrius skirtas apžvelgti įpaveldinimo proceso teorinius modelius bei skaitytoją supažindinti su praktiniais kultūros paveldo apskaitos dokumentacijos rengimo aspektais. Manome, kad, perskaitęs šį skyrių, skaitytojas įgaus minimalių bazinių žinių, reikalingų norint parengti nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos aktą bei paaiškinti, kaip statiniai įregistruojami Kultūros vertybių registre, kokia jo sąveika su kitais valstybės registrais. Be to, šiame skyriuje perteikiamos G. Ashworth, Salvijaus Kulevičiaus, R. Čepaitienės, A. Vaitkuvienės išvalgos, susijusios su įpaveldinimo procesu.

Paveldas kaip procesas: pagrindinės vertės ir atrankos kriterijai

Anot G. Ashworth, daiktuose slypinčios prasmės mums svarbiau nei patys daiktai, tačiau daiktai yra viskas, ką galime išsaugoti. Niekas netampa paveldu tol, kol nėra kaip paveldas pripažintas, o pripažinimą lemia savimonė. Vadinas, paveldas egzistuoja tik dabartyje ir atspindi tik mūsų požiūrį į praeitį ir ateitį. Taigi paveldas greičiau procesas, o ne rezultatas. Kitas svarbus aspektas įpaveldinimo procese – perdavimas. Sudarydami kultūros paveldo objektų sąrašus, kultūros paveldo objektus skirstydami pagal reikšmingumą, deklaruojame, jog visa tai skirta perduoti ateities kartoms, tačiau iš tikrųjų nežinome, ar ateities kartos norės perimti mūsų siūlomą palikimą. Pavyzdžiui, po 50 metų mums gali priekaištauti, kad visiškai nesistengėme išsaugoti tarybinio laikotarpio paminklų, pastatų, statinių ir kitų objektų, o visą dėmesį buvome nukreipę į dvarų ar medinio paveldo išsaugojimą. Įpaveldinimo procese galioja principas, kad dabartinė karta labiausiai vertina senelių palikimą. Vadinas, netrukus sulauksime hipių kultūros įpaveldinimo proceso. Taigi paveldo, t. y. to, kas turi būti saugoma, suvokimas nuolat kinta, todėl dažnai viešojoje erdvėje gimsta karštos diskusijos, ar verta saugoti vieną ar kitą daiktą (pavyzdžiui, tarybinio laikotarpio skulptūras ant Žaliojo tilto Vilniuje).

Apie kultūros paveldo vertes ir reikšmingumą išleista daug leidinių (daugiausia anglų kalba), tačiau, apibendrinant visas siūlomas verčių sistemas, iš esmės galėtume laikytis G. Ashworth pasiūlytos verčių skalės:

- Senėjimo vertė. Kadangi technologijos sparčiai modernėja, viskas, ką anksčiau naudojome, pasensta (pavyzdžiui, spausdinimo mašinėlė ir kompiuteris);
- Išlikimo ir retumo vertė. Ne viskas, kas sena, yra paveldas. Tarkim, yra daiktų, vertinamų vien dėl to, kad išliko (pavyzdžiui, akmens amžiaus dirbiniai, nors jų gausu), kiti daiktai – dėl savo retumo (pavyzdžiui, meno kūriniai, rankraščiai);
- Meninė vertė. Yra daiktų, kurie buvo sukurti kaip paveldas, t. y. tam, kad būtų kolekcionuojami;
- Asociacijų vertė. Kai kurie daiktai tampa paveldu dėl to, kad asocijuojasi su tam tikrais žymiais žmonėmis ar įvykiais.

Paprastai paveldas pasireiškia šiuose pavidaluose: gamtoje, kraštovaizdyje, vietoje, statinyje, kilnojamuosiuose daiktuose bei įvykiuose. Tame pačiame daikte gali pasireikšti net kelios palikimo formos. Pavyzdžiui, Trakų salos pilis – tai Galvės ežero saloje (gamta), istorinio miesto ir dirbimų laukų sankirtoje (kraštovaizdis), esantis viduramžių statinys (architektūrinio paveldo objektas), susijęs su svarbiais Lietuvos istorijos įvykiais (istorinio ir memorialinio paveldo objektas), kurio aplinkoje (vietovėje) išlikęs kultūrinis sluoksnis su to meto dirbinių fragmentais (archeologinio paveldo objektas). Trakų salos pilyje įsikūręs Trakų istorijos muziejus, kuriame eksponuojamos su Trakų kunigaikštyste susijusios senienos (kilnojamieji daiktai). Pati Trakų salos pilis yra Galvės ežero formantė (vėl kraštovaizdis). Kasmet Trakų pilyje organizuojamos gyvosios istorijos dienos, kurių metu demonstruojami viduramžių amatai, rengiami

riterių turnyrai (įvykis). Taigi siekiant apsaugoti statinį, kartais reikia saugoti kai ką daugiau nei vien jį.

Kadangi pagal aukščiau pateiktą paveldo apibrėžimą paveldas yra gausus, vadinasi, turi būti vykdoma ir jo atranka. Daikto amžius paprastai laikomas svarbiausiu atrankos kriterijumi. Kitas svarbus kriterijus yra daikto istorinis reikšmingumas. Jį nustatant, svarbiausia ne daikto materialinė išraiška, bet pats įvykis. Pavyzdžiui, nesuklystume teigdami, kad Signatarų namai Vilniuje nėra ypatingi architektūrine išraiška. Čia mus labiausiai jaudina, kad 1918 m. vasario 16 d. buvo pasirašytas Lietuvos Nepriklausomybės Aktas. Deja, istorinio reikšmingumo kriterijus labiausiai priklauso nuo socialinių, politinių ir demografinių aplinkybių (ne taip seniai buvo saugomi statiniai, kuriuose pirmą kartą įvyko Lietuvos komunistų partijos susirinkimai ar slapti pasitarimai). Be to, nustatant daikto istorinį reikšmingumą, nebūtina, kad jis būtų išlikęs ar būtų išlikusi istorinio įvykio metu egzistavusi aplinka – užtenka vien fakto, kad čia tai įvyko (pavyzdžiui, mūsų vietos). Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad istoriškai reikšmingam paveldo objektui kartais netaikomas ir amžiaus cenzas. Pavyzdžiui, į Naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašą, nepraėjus net metams, 1991 m. rugpjūtį buvo įtraukta vieta, kurioje 1991 metų sausį tūkstančiai Lietuvos žmonių saugojo Lietuvos radijo ir televizijos komitetą (Vilnius, S. Konarskio g.) nuo sovietų kariuomenės. Kitas populiarus atrankos kriterijus įpaveldinimo procese – estetika. Objektiviai taikyti minėtą kriterijų sudėtinga taip pat, kaip ir nustatyti daikto istorinį reikšmingumą. Pavyzdžiui, ne taip seniai, iki 1960 metų, XIX amžiaus architektūra nebuvo laikoma turinčia ypatingą meninę reikšmę, todėl nenuostabu, kad, restauruojant ar atkuriant nekilnojamąsias kultūros vertybes, XIX amžiaus statiniai paprasčiausiai buvo nugriaunami. Didžiausias iššūkis šiandien taikant estetikos kriterijų kultūros paveldo objektų atrankoje – reliatyvumas, nes postmodernizmas suabejojo estetikos koncepcija tiek mene, tiek paveldosaugoje, į pirmą vietą iškeldamas prasmes ir jų ieškojimą. Todėl nenuostabu, kad šiandien tiek kultūros paveldo apskaitoje, tiek paveldotvarkoje skiriasi požiūriai, kas daro kultūros paveldo objektą gražiu.

Ne visi seni, gražūs ir turintys istorinę reikšmę daiktai atrenkami kaip paveldo objektai. Visų pirma jie turi atlaikyti svarbiausią išbandymą – autentiškumo patikrą. Autentiškumas suvokiamas kaip testas, kurio metu nustatoma, jog daiktas nėra klastotė. Paprastai jis patikrinamas istoriniais duomenimis, todėl kultūros paveldo apskaitoje svarbu, kad būtų parengtas išsamus daikto istorinis aprašymas, kad toks aprašymas remtųsi faktiniais duomenimis – istoriniais šaltiniais, moksliniais tyrimais, kai kuriais atvejais kaip įrodymai priimami ir pasakojimai.

Apibendrinus aukščiau išdėstytą, galime teigti, kad paveldo suvokimas iš esmės keičiasi kasdien, todėl, kas buvo aktualu šiandien, nebūtinai turi išlikti svarbiu rytoj. Taigi paveldas yra procesas, o nekilnojamojo kultūros paveldo apskaita yra paveldosauginė veikla be pabaigos.

Šiuolaikinės autentiškumo sampratos

Šiame skyriuje trumpai aptarsime šiuolaikines autentiškumo sampratas, kurių suvokimas turėtų padėti ne tik rengiant kultūros paveldo apskaitos dokumentus, bet ir pasirenkant paveldotvarkos priemones. Iš esmės remsimės S. Kulevičiaus išdėstytomis nuostatomis apie autentiškumą ir jo įtaką paveldosaugos technologijai.

Seniausia autentiškumo samprata materialistinė, remiasi tuo, kad paveldo objektas yra praeities liudininkas, o jo medžiaga įkūnija istorinį laiką. Kadangi laikas negrįžtamas procesas, vadinasi, tik paveldo objekto medžiaga gali paliudyti istorinio įvykio tikrumą. Taigi materialistinėje autentiškumo sampratoje paveldo objekto medžiaga yra pagrindinis autentiškumo komponentas, apimantis pirminį paveldo objekto pavidalą (originalų kūrinį), jo papildymus bei nusidėvėjimo žymes (pavyzdžiui, atsiradusias dėl klimato sąlygų poveikio, daikto naudojimo ar istorinių įvykių metu). Kokius paveldo objekto papildymus laikyti nevertingais intarpais bei kokias paveldo objekto nusidėvėjimo žymes laikyti nereikšmingomis, priklauso nuo esamo visuomenės požiūrio į tam tikrus praeities įvykius. Kadangi tik esant autentiškai medžiagai galima autentiška forma ir autentiškas atlikimas, vadinasi, forma ir atlikimas yra fakultatyvūs, tačiau neatskiriami autentiškumo komponentai. Vadinasi, visos atkurtos paveldo objekto dalys, net ir tuo atveju, jei jos atkurtos laikantis tradicinių amatų, pagal materialistinę autentiškumo sampratą laikomos neautentiškomis.

Be materialistinės autentiškumo sampratos, egzistuoja ir reliatyvistinė autentiškumo samprata, paveikta Rytų kultūrų – ypač japonų. Japoniškoji autentiškumo samprata remiasi tradicija, perduodama iš kartos į kartą, todėl čia pagrindiniu autentiškumo komponentu tampa ne medžiaga, o žinojimas. Taigi autentišku paveldo objektu laikomi nebūtinai seni, bet ir šiandieniniai daiktai, kurie sukurti remiantis ne archyvų ar istorinėmis, o perduotomis žiniomis, laikantis senųjų technologijų, atlikimo būdų ir medžiagų. Pagal japoniškąją autentiškumo sampratą, forma (pavidalas, spalva ir pan.) nėra autentiškumo komponentas, nes tai susiję su kūryba ir natūraliai gali kisti. Pagrindinės reliatyvistinės autentiškumo sampratos nuostatos išdėstytos 1994 metų Naros dokumente dėl autentiškumo. Nuostatos apima šiuos teiginius:

- Turi būti atsižvelgiama į tai, kad visos kultūros ir visuomenės save sieja su tam tikromis formomis bei materialaus ir nematerialaus pobūdžio išraiškų priemonėmis, kurios ir sudaro jų paveldą;
- Kultūrinio paveldo išsaugojimas bet kokia forma siejasi su paveldo reikšmingumu, o mūsų sugebėjimas suprasti paveldo reikšmes priklauso nuo informacijos šaltinio patikimumo ir tikrumo. Tokių šaltinių pažinimas siekiant suprasti kultūros paveldo pirmines ir vėlyvesnes savybes bei jų prasmes yra autentiškumo nustatymo pagrindas;
- Suvokimas apie kultūros vertybių reikšmingumą bei informacijos šaltinių patikimumą gali būti skirtingas kiekvienoje kultūroje, vadinasi, autentiškumo ne-

įmanoma nustatyti pagal fiksuotus kriterijus. Paveldo objekto autentiškumas gali būti nustatomas tik jo kultūriniame kontekste;

- Priklausomai nuo paveldo objekto rūšies, kultūrinio konteksto, raidos, jo autentiškumo nustatymas gali būti pagrįstas keliais kriterijais. Tokie kriterijai gali būti paveldo objekto pavidalas ir konstrukcija, medžiaga ir turinys, funkcija ir panaudojimas, tradicijos ir atlikimas, vieta ir aplinka, prasmė ir emocijos bei kiti išoriniai ir vidiniai jo faktoriai.

Šiandien, be „grynųjų“ autentiškumo sampratų, išskiriamos kelios jungiančios tiek materialistinę, tiek reliatyvistinę autentiškumo sampratas – tai rekonstrukcinė (įvairiose publikacijose ji vadinama skirtingai) bei „amerikietiškoji“. Pirmoji daugiau ar mažiau suformuota materialistinės autentiškumo sampratos išimtimis, o antroji paveikta kultūrinio reliatyvizmo.

Rekonstrukcinėje autentiškumo sampratoje pirmenybė teikiama ne paveldo objektui medžiagai, bet buvusiai paveldo objekto formai (pavyzdžiui, pilis turi nors minimaliai atrodyti kaip pilis). Vadinasi, autentiškumas matuojamas ne išlikusios originalios medžiagos kiekiu, bet kiek tiksliai paveldo objektas atspindi jo istorinę formą. Skirtingai nuo stilistinio restauravimo, rekonstrukcinėje autentiškumo sampratoje istorinė paveldo objekto forma nustatoma tik moksliniais tyrimais. Taikant rekonstrukcinę autentiškumo sampratą praktikoje, dažniausiai susiduriama su šiais klausimais: kur yra riba tarp restauravimo ir atkūrimo, ar restauruotas paveldo objektas nėra istorinio objekto muliažas, ar galimas paveldo objektų atstatymas kopijos principu ir pan. Taigi rekonstrukcinėje autentiškumo sampratoje, kurioje remiamasi tyrėjų sukonstruotais istoriniais vaizdiniais, autentiškomis dalimis laikytinos tiek restauruotos, tiek atstatytos paveldo objekto dalys.

„Amerikietiškoji“ autentiškumo samprata remiasi tuo, kad kiekviena socialinė grupė tam pačiam paveldo objektui tuo pačiu metu gali suteikti skirtingas reikšmes. Vadinasi, autentiškumo samprata tiesiogiai susijusi su kultūriniu (socialiniu) tapatumu. Pagrindiniu autentiškumo komponentu laikoma ne medžiaga, o paveldo objekto reikšmingumas. Vadinasi, paveldo objekto autentiškumui pagrįsti iš esmės užtenka fakto, kad kas nors paveldo objektą laiko savo tapatybės dalimi (jį savinasi), o tokios daikto savybės, kaip medžiaga, forma, atlikimas, svarbios tiek, kiek jos svarbios socialinei grupei, kuri savinasi paveldo objektą ar su juo tapatinasi. Kadangi skirtingos socialinės grupės paveldo objektą gali vertinti priešaringai, paveldo objekto autentiškumo suvokimas priklauso nuo paveldo objekto reikšmės išsamaus įvertinimo, kas tapatinasi su tokiu objektu ar kas jį laiko savo istorijos dalimi, kokias reikšmes objektas turėjo praeityje bei kaip tokios reikšmės kito. Pagal „amerikietiškąją“ autentiškumo sampratą, dabartinė paveldo objekto reikšmė gali būti suprantama ne tik objektyviai tyrinėjant paveldo objekto istoriją ir jo materialines liekanas, bet ir suvokiant nematerialaus pobūdžio savybes, susijusias su paveldo objektu. Vadinasi, nustatant autentiškumą, svarbu įvertinti ne tik materialinių liekanų (medžiagos, konstrukcijos, atlikimo ir pan.), bet ir nematerialaus pobūdžio savybių (etinių, tradicijų) išlikimo laipsnį. Be

to, autentiškumas turi ir socialinę-ekonominę paskirtį, nes kai kurių paveldo objektų autentiškumas neatskiriamas nuo šiuo metu praktikuojamų tradicijų, religinių įsitikinimų, kultivuojamos žemėnaudos ar kitų gyvensenos reiškinių. Kadangi tokie autentiškumo komponentai skirtinguose paveldo objektuose pasireiškia įvairiai, autentiškumas kiekvienam kultūros paveldo objektui ar jų rūšiai nustatomas individualiai. Taigi pagal „amerikietiškąją“ autentiškumo sampratą, pagrindinė paveldotvarkos strategija yra tęstinumo išsaugojimas (išlaikyti reikšmingumą), o konservavimas, restauravimas bei atkūrimas – tik techninio pobūdžio priemonės šiam tikslui pasiekti. Šios technikos priimtinos tiek, kiek jos nesvetimos socialinėms grupėms, kurios savinasi paveldo objektą ar su juo tapatinasi.

Iš aukščiau išdėstytų nuostatų kasdienėje paveldotvarkos veikloje turėtumėte atsiminti, kad autentiškumo patikroje originalia medžiaga laikomas ne tik jos pirmapradis būvis, bet ir visi kiti vėliau įvykę pakeitimai. Vadinasi, statinyje autentiškas tiek gotikinis, tiek tarybinio laikotarpio mūras, o dabartinė daikto būsena neišvengiamai autentiška, kai visos kitos spėjamos, numanomos, atsimenamos arba užfiksuotos. Taigi restauravimo metu pašalinus vėlyvuosius sluoksnius atskleidžiamas ne kultūros paveldo statinio autentiškumas, bet jo vertė ir reikšmė restauravimo momentu.

Statinio įrašymo į Kultūros vertybių registrą dokumentacijos parengimas ir pagrindimas

Pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nuostatas, į Kultūros vertybių registrą objektus įrašo Kultūros paveldo departamento, savivaldybės paveldosaugos padalinio ar kitų subjektų įsteigtos nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos. Pagrindiniai nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybų uždaviniai – nustatyti nekilnojamosios kultūros vertybės vertingąsias savybes ir apibrėžti teritorijos ribas.

Vertingoji savybė – tai nekilnojamosios kultūros vertybės, jos dalies ar elemento bruožas, vertingas etniniu, istoriniu, estetiniu ar moksliniu požiūriu. Kitaip tariant, vertingoji savybė – tai tokia daikto ypatybė, kuri jį daro paveldu. Pavyzdžiui, name gyveno garsus rašytojas, vadinasi, namo vertingosios savybės bus šios ypatybės: faktas, kad čia gyveno garsus rašytojas, ir visos namo dalys bei elementai, susiję arba primenantys rašytoją. Taigi vertingosiomis savybėmis gali būti tiek materialios liekanos, tiek nematerialūs faktai (įvykiai, statinių paskirtys ir pan.).

Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos tik apibrėžia nekilnojamosios kultūros vertybės teritorijos ribas, t. y. pasako, kokia teritorine apimtimi turi būti taikoma pradinė apsauga, o teritorijos ribos nustatomos rengiant nekilnojamojo kultūros paveldo specialiojo planavimo dokumentus. Toks teritorijos ribų nustatymo skirstymas į du procesus iš esmės buvo nulemtas tuo, kad dažnai nekilnojamųjų kultūros vertybių teritorijos nesutampa su daiktinės teisės objektų ribomis, o veiklos

apribojimai nustatomi ne daiktinės teisės objektų (žemės sklypo, statinio ir pan.) dalims, bet visam tokiam objektui. Taigi, nustatant nekilnojamosios kultūros vertybės teritorijos ribas, specialiuoju planu nekilnojamosios kultūros vertybės teritorijos ribos sutapatinamos su daiktinės teisės objektų ribomis, arba kitu atveju – už nekilnojamosios kultūros vertybės apsaugą atsakinga institucija (Kultūros paveldo departamentas arba savivaldybės paveldosaugos padalinys) privalo organizuoti daiktinės teisės objekto atidalijimą pagal nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos apibrėžtas teritorijos ribas.

Nustatytos vertingosios savybės įrašomos ir apibrėžtos teritorijos ribos pažymimos nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos akte (toliau – Vertinimo tarybos aktas). Jis yra pagrindinis kultūros paveldo apskaitos dokumentas. Vertinimo tarybos aktą sudaro pagrindinė dalis ir kompleksą sudarančio objekto duomenų priedas. Privalomi Vertinimo tarybos akto priedai: 1) nekilnojamosios kultūros vertybės apibrėžtos teritorijos ribų planas, 2) vertybės ir (ar) jos vertingųjų savybių fiksavimo medžiaga, gauta įvairiais prietaisais, 3) Nekilnojamojo turto registro centrinio duomenų banko išrašas. Žemiau pateikiame pagrindines gaires, kaip gali būti užpildytas Vertinimo tarybos aktas pavienio kultūros paveldo statinio atveju.

Nors pats Vertinimo tarybos aktas išdėstytas kita tvarka, tačiau didaktiniais tikslais pradėsime nuo nekilnojamosios kultūros vertybės pavadinimo, jos vardų, vertingųjų savybių, vertingųjų savybių pobūdžio ir baigsime teritorijos ribų pateikimu.

Nekilnojamosios kultūros vertybės pavadinimas iš esmės atspindi daikto tipą ar rūšį, bet ne jo tikrinį pavadinimą (pastarasis yra nekilnojamosios kultūros vertybės vardas). Kad būtų lengviau suprasti, toks pavyzdys – Akropolio prekybos centras Vilniuje. Čia nekilnojamosios kultūros vertybės pavadinimas „prekybos centras“ (rūšis), o jos vardai – „Akropolis“ (tikrasis pavadinimas) ir „Vilnius“ (kilmės ar padėties vardas). Paprastai nekilnojamųjų kultūros vertybių pavadinimai nurodomai pagal Kultūros vertybių registro Pavadinimų klasifikatorių. Atkreiptinas dėmesys, kad nekilnojamosios kultūros vertybės vardai gali būti ne tik praeityje vartoti tikriniai pavadinimai, bet ir gyvenamųjų (pavyzdžiui, Kaltanėnų dvaro sodybos fragmentai), ir geografinių (pavyzdžiui, Pivonijos miško žydų žudynių vieta) vietovių pavadinimai, šaltiniuose, literatūroje, oficialiuosiuose dokumentuose minimi arba suteikti vardai, dažniausiai nekilnojamajai kultūros vertybei duoti vertybių tyrinėtojų, autorių ar valdytojų, įvairių institucijų, bei žymintys buvusių vertybės paskirtį, tipą ar praeityje turėtą oficialų pavadinimą (pavyzdžiui, skulptūra „Moteris su gėlėmis“, Dariaus ir Girėno tiltas, Lietuvos Respublikos ministrų kabineto pastatas), arba vardai, susiję su istoriniais įvykiais, istorinėmis asmenybėmis ar religiniais siužetais bei veikėjais (pavyzdžiui, popiežiaus Jono Pauliaus II aikštė). Kartais atsitinka taip, kad tokiais pat pavadinimais ir vardais toje pačioje vietovėje yra keletas nekilnojamųjų kultūros vertybių. Tokiu atveju nekilnojamosios kultūros vertybės vardu laikomas ir jos sekos tam tikroje vietovėje numeris, kuris kaip kelintinis skaitvardis, rašomas romėniškais skaitmenimis (pavyzdžiui, Kretuono akmens amžiaus gyvenvietė IV). Taip pat to

paties pavadinimo nekilnojamosioms kultūros vertybėms atskirti jos varde gali būti vartojamos ir pasaulio kryptys (pavyzdžiui, šiaurės arba pietų oficina ir pan.).

Pildant Vertinimo tarybos aktą, būtina pažymėti ir nekilnojamosios kultūros vertybės tipą pagal sandarą: kas ji – kultūros paveldo objektas ar vietovė, kultūros paveldo vieta ar kultūros paveldo statinys, pavienis kultūros paveldo objektas ar kompleksinis kultūros paveldo objektas. Didžiausių neaiškumų kyla tada, kai reikia pasirinkti tarp komplekso ir vietovės. Kompleksinis kultūros paveldo objektas – tai iš esmės ansamblis, kuriame daug objektų sieja chronologinis ar stiliaus ryšys, nors jie ir skirtingų paskirčių (pavyzdžiui, dvaro sodyba ir jos kompleksinės dalys: rūmai, ofisinės, arklidės, ratinės, ledainės, kumetynai ir t. t.). Kultūros paveldo vietovės yra žemės plotai, kuriuose gana didelė pagal sandarą skirtingų nekilnojamųjų kultūros vertybių, t. y. kultūros paveldo vietų, statinių ar kitų nekilnojamųjų daiktų koncentracija. Paprastai kultūros paveldo vietovėms priskiriami senamiesčiai, miestų istorinės dalys, didelio ploto urbanistiniai ar techniniai objektai (pavyzdžiui, oro uostai ir pan.). Į klausimą, ar kultūros paveldo objektų grupę reikia priskirti kultūros paveldo vietai, lengviausiai padėtų atsakyti klausimas, ar tokiai grupei apsaugoti būtina įsteigti saugomą teritoriją, t. y. kultūrinį rezervatą, kultūrinį draustinį, istorinį nacionalinį ar regioninį parką. Be to, pildant Vertinimo tarybos aktą kompleksiniam kultūros paveldo objektui arba kultūros paveldo vietai, minėto akto pagrindinėje dalyje reikia nurodyti, iš kokių kompleksinių dalių ar kultūros paveldo objektų šios nekilnojamosios kultūros vertybės sudarytos.

Parinkus tinkamą pavadinimą, atsirinkus nekilnojamosios kultūros vertybės vardus ir nusistačius jos tipą pagal sandarą, iš esmės galima išskirti nekilnojamosios kultūros vertybės vertingąsias savybes. Kaip jau minėta, vertingoji savybė gali būti bet kas – svarbiausia, kad tai darytų daiktą paveldu. Galėtume paminėti šias pavyzdines kultūros paveldo statinio ar jo teritorijos vertingąsias savybes:

- tūrinė erdvinė kompozicija, tūris, stogo forma, stogo dangos konstrukcija, dangos medžiaga ar jos tipas, kiti stogo elementai (stoglangiai, švieslangiai, liukai, ugniasienės, dūmtraukiai, apžvalgos aikštelės ir pan.);
- aukštų išplanavimas, kapitalinės sienos (kapitalinės sienos ir pertvaros, atitvaros ir pan.), kolonos, sienų angos, nišos;
- fasadų architektūrinis sprendimas, fasadų kompozicija, fasadų architektūros tūrinės detalės (akroterijai, frontonai, stoginės, erkeriai, balkonai ir jų turėklai, išorės laiptai ir pandusai, kolonos, kolonados ir pan.), fasadų apdaila ir puošyba (tinkas ar tinko medžiaga, jo tipas, vienetinių medžiagų apdaila, apdailos medžiaga, jos tipas, skulptūros, monumentaliosios tapybos kūriniai, įvairios viršūnės ir pan.), kitos fasadų funkcinės detalės (kritulių nuvedimo sistema, atskiros jos dalys, priešgaisrinės kopėčios, kėlimo įrenginiai ir pan.);
- konstrukcijos (perdenginiai, denginiai, santvaros, sijos ir pan.), funkcinė įranga (vidaus laiptai, pandusai, jų turėklai, liftai, keltuvai ir pan.), technologinė įranga (girnos, pikliai, valcai, garo ir kiti varikliai, tiltų pasukimo mechanizmai

ir pan.), inžinerinė įranga (apšildymo, vėdinimo sistemos ar jos prietaisai bei elementai ir pan.), stalių ir kiti gaminiai (langai ir langinės, durys, skydai, grotelės ir pan.), konstrukcijų dekoras;

- patalpų architektūrinės detalės (kolonos, piliastrai, pjedestalai ir pan.), vidaus dekoras (skulptūros, monumentaliosios tapybos kūriniai, stiuko, gipso lipdiniai ir pan.), įmontuota įranga (vargonai, altoriai, baldai ir pan.), apšvietimo įranga (šviestuvai, sietynai ir pan.), vandens įtaisai ir prietaisai (baseinai, akvariumai ir pan.), lubų, sienų, kolonų apdaila (tinkas ar tinko medžiaga, jos tipas, vienietinių medžiagų apdaila ar apdailos medžiaga, jos tipas ir pan.), grindų, pandusų, laiptų pakopų danga ar dangos medžiaga, jos tipas;
- interjeras (patalpos visumos sprendinys);
- pirminė ir istoriškai susiklosčiusi ūkinė (statiniams – užvažiuojamojo kiemo, kepyklos, ratinės, tvarto, elektrinės, depo, oro uosto; statinių teritorijoms, vietoms ir vietovėms – daržo, sodo, ganyklų ir pan.), gynybinė (sarginės, gynybinės sienos, bokšto, reduto, bastiono ir pan.), gyvenamoji, reprezentacinė ar kita paskirtis, statybos technologija, naudojimo, kai naudojama ne pagal paskirtį, būdai;
- faktai apie svarbias visuomenės, kultūros ir valstybės istorijos asmenybes (valstybės veikėjus, menininkus, mokslininkus ir pan.), įvykius (mūšius, žudynes, mitingus, suvažiavimus ir pan.), tautosakos, literatūros ar kitus meno kūrinius, netradicinius ieškojimus, susijusius su objektais ar vietovėmis.
- planavimo sprendiniai (plano struktūra, siluetai, panoramos, perspektyvos, išklotinės, tūrinė erdvinė kompozicija ir pan.);
- buvusių komplekso dalių (statinių) liekanos ar jų vietos;
- įvairios išraiškos formos (antkapiai, liurdai, pavėsinės, stoginės, šviestuvai, tvorelės, parapetai, borteliai, suoliukai, tilteliai, statulos, stelos, obeliskai ir pan.);
- žemės ir jos paviršiaus elementai (reljefas, aikštelės, terasos, ir pan.);
- takai, keliai ar jų dalys, dangos;
- želdynai ir želdiniai (želdynų rūšys, želdinių grupės, alėjos, parkai, gojai ar pavieniai medžiai ir krūmai, želdinimo principai ir kompozicijos ir pan.);
- upės, natūralūs vandens telkiniai ir hidrotechniniai įrenginiai (tvenkiniai ir jų guoliai, užtvankos, kanalai, šaltiniai, šuliniai, upių ar ežerų dalys, drėkinimo sistemos ir pan.).

Pagal vertingųjų savybių derinius galima išskirti vertingųjų savybių pobūdžius, t. y. nekilnojamosios kultūros vertybės rūšis. Pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo 3 straipsnio nuostatas, kultūros paveldo statiniams ir jų grupėms galimi tokie vertingųjų savybių pobūdžiai:

- povandeninis – po vandeniu ar iš dalies po vandeniu esantys archeologiniai objektai, vietovės ir reikšmingais pripažinti nekilnojamieji ar kilnojamieji daiktai, kurių vienintelis arba vienas pagrindinių mokslinių duomenų šaltinių yra povandeniniai tyrimai ir radiniai;

- mitologinis – reikšmingais pripažinti tautosakoje minimi senovės kulto ar kitos žmonių veiklos objektai;
- etnokultūrinis – reikšmingais pripažinti statiniai, jų kompleksai, vietos ar vietovės, atskleidžiančios etninės kultūros savitumą;
- architektūrinis – reikšmingais pripažinti architektūrinės kūrybos statiniai, jų dalys, priklausiniai ir tokių statinių vientisos architektūrinės kompozicijos ir (ar) vietų kompleksai, ansambliai, vietos bei vietovės;
- urbanistinis – reikšmingomis pripažintos istorinės miestų dalys, miesteliai ir panašios vietos bei vietovės;
- želdynų – kultūros paveldo objektai – reikšmingais pripažinti istoriniai želdynai (parkai, sodai ir kiti istoriniai želdynai);
- inžinerinis – reikšmingais pripažinti inžineriniai techniniai statiniai ir jų kompleksai, taip pat gamybinė ar technologinė įranga;
- istorinis – reikšmingais pripažinti objektai ar vietovės, susiję su svarbiais visuomenės, kultūros ir valstybės istorijos įvykiais ar asmenybėmis, arba išgarsinti literatūros ar kitų meno kūrinių;
- memorialinis – objektai, skirti reikšmingiems kultūros ir valstybės istorijos įvykiams ar asmenybėms atminti;
- dailės – reikšmingais pripažinti monumentaliosios dailės kūriniai, koplytėlės, koplytstulpiai, stogastulpiai, monumentalieji kryžiai, memorialiniai statiniai ir kiti dailės kūriniai, tiesiogiai susiję su jų užimama ir naudoti reikalinga teritorija;
- sakralinis – objektai, vietos, jų kompleksai ir vietovės, reikšmingos religinėms bendruomenėms, bendrijoms ir centrams;
- kultūrinės raiškos – reikšmingais pripažinti individo ar individų grupės kūrybinių netradicinių ieškojimų padariniai.

Taigi išvardinus, kas turi būti saugoma nekilnojamojoje kultūros vertybėje, bei nustatčius jos rūšį, nustatomas ir nekilnojamosios kultūros vertybės reikšmingumo lygmuo. Iš viso yra trys reikšmingumo lygmenys:

- nacionalinis lygmuo – objektai pripažįstami reikšmingais Lietuvos visuomenei (visos valstybės teritorija). Šiuo atveju siūloma objektą skelbti kultūros paminklu;
- regioninis lygmuo – objektai pripažįstami reikšmingais įvairioms bendruomenėms (apskritis ar kelių gretimų apskričių administruojama teritorija). Šiuo atveju sprendimą inicijuoti objekto skelbimą saugomu siūloma priimti Departamentui;
- vietinis lygmuo – objektai pripažįstami reikšmingais vietos bendruomenei (savivaldybės ar gretimos savivaldybės administruojama teritorija). Sprendimą inicijuoti objekto skelbimą saugomu ir skelbti saugomu siūloma priimti savivaldybei.

Reikšmingumo lygmenys išskiriami naudojant šiuos kriterijus:

- tipiškumo – charakteringumo kriterijus, geriausiai iliustruojantis vystymosi etapas ar atskirą konkretų objekto ar vietovės tipą;
- svarbumo – įtakos kriterijus, rodantis svarbą visuomenės ir valstybės vystymosi, kultūros sklaidos procesams;
- retumo – kiekybinis kriterijus, kuriuo apibūdinamas negausiai išlikęs ar nedažnai pasitaikantis objektas ar vietovė;
- unikalumo – kokybinis ir kiekybinis kriterijus, kuriuo apibūdinamos nepasikartojančios, išskirtinės objekto ar vietovės savybės.

Nepaisant to, jog daiktas reikšmingas, kad taptų paveldu, visų pirma jis turi būti senas. Šiam tikslui pasiekti taikomi amžiaus cenzo kriterijai:

- vertintiniems archeologinio vertingųjų savybių pobūdžio objektams ar vietovėms – iki XVIII a. II ketvirčio (apie 1711–1721 m.);
- vertintiniems povandeninio vertingųjų savybių pobūdžio objektams ar vietovėms – daugiau nei 100 metų;
- vertintiniems etnokultūrinio, istorinio ir sakralinio vertingųjų savybių pobūdžio objektams ar vietovėms – daugiau nei 25 metai;
- vertintiniems mitologinio, architektūrinio, urbanistinio, želdynų, inžinerinio, memorialinio, dailės, kultūrinės raiškos vertingųjų savybių pobūdžio objektams ar vietovėms – daugiau nei 50 metų.

Objektai ir vietovės, neatitinkantys aukščiau nustatyto amžiaus cenzo, vertinami, jeigu:

- jie susiję su akivaizdžiais išsivadavimo iš okupacinio režimo ir Lietuvos valstybingumui ypač svarbiais įvykiais;
- jie sukurti kaip įrašytų ar įrašomų į Registrą objektų ir vietovių naujadarai, pratęsiantys istorinių struktūrų, erdvių ir estetikos formavimo tradicijas bei papildantys jų vertingąsias savybes;
- jų projektų parengimo laikas atitinka amžiaus cenzą, tačiau projektai įgyvendinti daugiau kaip prieš 25 metus, laikantis projektuose numatytų sprendinių (medžiagų, konstrukcijų, technologijų ir kt.);
- tai mirusių autorių kūriniai, apdovanoti tarptautinėmis, Lietuvos Respublikos valstybinėmis, kitų valstybių premijomis, įgyvendinti prieš 25 ir daugiau metų;
- tai akivaizdūs konkretaus istorinio laikotarpio, pripažinto meninio stiliaus ar srovės atstovai, amžininkai.

Kadangi kultūros paveldo statiniai saugomi neatsiejamai nuo jų užimamo ploto, paskutinis veiksmas, kuris atliekamas įpaveldinimo procese, yra nekilnojamosios kultūros vertybės teritorijos apibrėžimas. Teritorija apibrėžiama viena, t. y. kompleksinio objekto ar kultūros paveldo vietovės atveju šių vertybių dalims atskiros teritorijos nenustatomos (pavyzdžiui, teritorija nustatoma visai dvaro sodybai, bet ne kiekvienam jos statiniui). Nekilnojamosios kultūros vertybės teritorijos ribos apibrėžiamos

geografinėmis koordinatėmis. Jos pateikiamos metrinėje 1994 metų valstybinėje Lietuvos koordinačių sistemoje. Apibrėžtų teritorijos ribų planai rengiami ne smulkesniu, kaip 1:10 000 masteliu, o kultūros paveldo vietovės atveju – ne smulkesniu, kaip 1:50 000 masteliu.

Vertinimo tarybos akto baigiamojoje dalyje pateikiamos išvados: ar nekilnojamajai kultūros vertybei reikalinga teisinė apsauga, ar Vertinimo tarybos aktu tik patikslinami jau Kultūros vertybių registre registruotos vertybės duomenys. Nors Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybų sprendimai priimami paprasta balsų dauguma, už sprendimą turi balsuoti bent vienas svarstomo klausimo atitinkamos srities narys (pavyzdžiui, archeologas už archeologinio paveldo, architektas už architektūros paveldo objektą). Pritarus Vertinimo tarybos aktui, jį pasirašo nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos pirmininkas, ir toks aktas pateikiamas Kultūros paveldo departamentui, kad jį įregistruotų Kultūros vertybių registre ir informuotų nekilnojamosios kultūros vertybės savininkus bei valdytojus.

Kultūros vertybių registro struktūra ir integralumas

Pagal Kultūros vertybių registro nuostatus, vadovaujančioji Kultūros vertybių registro tvarkymo įstaiga yra Kultūros ministerija, o Kultūros vertybių registro tvarkymo įstaiga – Kultūros paveldo departamentas. Kultūros vertybių registre nekilnojamosios kultūros vertybės registruojamos kaip kultūros paveldo pavieniai ar kompleksiniai objektai ar vietovės. Kultūros vertybių registre kaupiami šie nekilnojamųjų kultūros vertybių duomenys:

- nekilnojamosios kultūros vertybės unikalus kodas, pavadinimas, vardas ir adresas;
- Vertinimo tarybos dokumentas dėl sprendimo suteikti teisinę apsaugą arba sprendimas, kad nekilnojamajai kultūros vertybei teisinė apsauga nereikalinga;
- Vertinimo tarybos aktu (aktais) nustatytos nekilnojamosios kultūros vertybės vertingosios savybės, apibrėžtos nekilnojamosios kultūros vertybės teritorijos ribos bei kiti Vertinimo tarybos akte fiksuoti duomenys ir fotofiksavimo medžiaga;
- žymos apie apsaugos sutartis, sudarytas su nekilnojamųjų kultūros vertybių savininkais ar valdytojais;
- žymos apie kultūros vertybių tyrimų ataskaitas ir publikacijas;
- kultūros paveldo statinio valdytojo vardas, pavardė (juridinio asmens atveju – pavadinimas ir kodas) bei unikalus statinio numeris Nekilnojamojo turto registre;
- kultūros paveldo objekto teritorijoje, apsaugos zonoje ar kultūros paveldo vietovėje esančio žemės sklypo kadastro ir unikalus numeris bei tokio sklypo valdytojo vardas, pavardė (juridinio asmens atveju – pavadinimas ir kodas);

- informacija apie institucijas, kurios priėmė sprendimą kultūros paveldo objektą skelbti saugomu ar nesaugomu arba jį paskelbti kultūros paminklu;
- informacija apie kultūros paveldo vietai apsaugoti įsteigtą istorinį nacionalinį parką, istorinį regioninį parką, kultūrinį rezervatą ar kultūrinį draustinį;
- jeigu kultūros paveldo objektas, vietovė yra saugomoje teritorijoje – saugomos teritorijos identifikavimo kodas ir pavadinimas, saugomos teritorijos tipas;
- nekilnojamosios kultūros vertybės naudojimo būdas ar būdai.

Nekilnojamoji kultūros vertybė laikoma įregistruota Kultūros vertybių registre nuo jos duomenų įrašymo į Kultūros vertybių registro duomenų bazę dienos. Kultūros vertybių registro tvarkymo įstaiga apie nekilnojamosios kultūros vertybės įregistravimą į Kultūros vertybių registrą ir Kultūros vertybių registro duomenų pakeitimus per 15 darbo dienų praneša šių vertybių savininkams ar valdytojams. Kultūros vertybių registro duomenys yra vieši (išskyrus asmens duomenis) ir teikiami neatlygintinai. Kultūros vertybių registro duomenys gali būti pateikti šiais būdais: 1) automatinio būdu – skelbiami interneto svetainėje (pavyzdžiui, Kultūros vertybių registro interneto svetainė pasiekama adresu kvr.kpd.lt/heritage), 2) išduodant nekilnojamųjų kultūros vertybių pasus, kitus Kultūros vertybių registro duomenų išrašus, pažymas ir kitus dokumentus, 3) teikiant informaciją žodžiu, raštu, elektroniniu paštu ar kitomis ryšio priemonėmis. Kultūros vertybių registro pažymos, nekilnojamųjų kultūros vertybių pasai, kiti Kultūros vertybių registro duomenų išrašai ir dokumentai išduodami per 20 darbo dienų nuo prašymo gavimo. Duomenų gavėjas iš Kultūros vertybių registro gautais duomenimis negali naudotis kitaip ar naudoti jų kitam tikslui negu nustatyta Kultūros vertybių registro duomenų teikimo sutartyje arba prašyme.

Kultūros vertybių registro sąveika su kitais valstybės registrais palaikoma susijusių valstybės registrų nuostatų ir duomenų teikimo sutartyse nustatyta tvarka ir sąlygomis perduodant, atnaujinant duomenis ar jais keičiantis, gautiems iš susijusių valstybės registrų duomenims koduoti naudojant tų valstybės registrų suteiktus objektų unikalius identifikavimo kodus. Duomenys gaunami iš:

- Lietuvos Respublikos adresų registro (duomenys apie adresus);
- Lietuvos Respublikos nekilnojamojo turto registro (duomenys apie žemės sklypus, statinius ir kitus nekilnojamuosius daiktus);
- Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų valstybės kadastro (duomenys apie saugomas teritorijas);
- Lietuvos Respublikos juridinių asmenų registro (duomenys apie nekilnojamųjų kultūros vertybių savininkus ir valdytojus, kurie yra juridiniai asmenys);
- Lietuvos Respublikos gyventojų registro (duomenys apie nekilnojamųjų kultūros vertybių savininkus ir valdytojus, kurie yra fiziniai asmenys).

Kultūros vertybių registras ne tik gauna duomenis iš aukščiau išvardintų valstybės registrų, bet ir jiems teikia. Vadovaujantis Nekilnojamojo turto registro 15 straipsnio nuostatomis, Kultūros paveldo departamentas, kaip Kultūros vertybių registro tvarkymo įstaiga, Nekilnojamojo turto registrui teikia prašymus dėl šių juridinių faktų

nustatymo: 1) dėl nekilnojamojo daikto įrašymo į Kultūros vertybių registrą, 2) dėl nekilnojamojo daikto buvimo nekilnojamųjų kultūros vertybių teritorijoje arba jų apsaugos zonoje, 3) dėl nekilnojamosios kultūros vertybės apsaugos reglamento ar specialių naudojimo sąlygų nustatymo. Minėti juridiniai faktai Nekilnojamojo turto registre įregistruojami ne vėliau kaip per 5 darbo dienas nuo prašymo padavimo. Juridiniai faktai registruojami atitinkamo nekilnojamojo daikto registro įraše darant žymą apie juridinį faktą. Kultūros vertybių registras nekilnojamųjų kultūros vertybių grafiniais duomenimis taip pat keičiasi ir su Nekilnojamojo turto kadastru, t. y. nekilnojamojo turto kadastro žemėlapyje pažymimos nekilnojamųjų kultūros vertybių teritorijų ir apsaugos zonų ribos. Saugomų teritorijų valstybės kadastrui duomenys iš Kultūros vertybių registro reikalingi, kai norima patikrinti, ar saugomų teritorijų ribos atitinka kultūros paveldo vertybės ribas, jeigu saugomos teritorijos riba nubrėžta pagal kultūros paveldo vertybės ribas.

ARCHITEKTŪROS PAVELDAS PLĖTROS PROJEKTUOSE

Architektūros paveldo išsaugojimas plėtros projektuose yra vienas didžiausių šiuolaikinės paveldosaugos iššūkių, nes balansuojama tarp kultūros paveldo objekto muziejifikavimo ir sunaikinimo. Be to, kultūros paveldo objektus naudoja skirtingos vartotojų grupės, ir dažnai juos suvokia kardinaliai skirtingai. Vadinasi, šiuolaikinė paveldosauga yra ne tik kultūros paveldo objektų išsaugojimas, bet ir socialinė veikla, kuri turi padėti mažinti įtampas visuomenėje. Taigi šiame mokomosios knygos skyriuje aptarsime pagrindinius teisinius būdus, skirtus valdyti paveldosaugos interesų konfliktus – poveikio aplinkai vertinimą, teritorijų planavimą ir statybos darbų reglamentavimą. Be to, čia aptarsime ir nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiųjų planų rengimo ypatumus, nes minėti planai skirti integruoti paveldosaugos reikalavimus ir galimas ūkinės veiklas.

Nekilnojamas kultūros paveldas poveikio aplinkai vertinime

Pasinaudodami Aplinkos ministerijos parengtu Poveikio aplinkai vertinimo vadovu ir kitais jos dokumentais, į nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugą pabandytume pažūrėti aplinkosaugos aspektu. Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo procese nekilnojamosios kultūros vertybės suvokiamos kaip aplinkos komponentas (kaip gyvūnija ir augmenija, dirvožemis, klimatas ir pan.). Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo procese, be planuojamos ūkinės veiklos organizatoriaus (užsakovo) bei poveikio aplinkai vertinimo dokumentų rengėjo, dalyvauja ir poveikio aplinkai vertinimo subjektai. Vienas tokių subjektų yra ir Kultūros paveldo departamentas. Patį planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo

procesą reglamentuoja Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymas. Pagal jo nuostatas, poveikio aplinkai vertinimas atliekamas: 1) kai planuojama ūkinė veikla įrašyta į Planuojamos ūkinės veiklos, kurios poveikis aplinkai privalo būti vertinamas, rūšių sąrašą, 2) kai atrankos metu nustatoma, kad planuojamai ūkinei veiklai privaloma atlikti poveikio aplinkai vertinimą, 3) kai planuojamos ūkinės veiklos įgyvendinimas gali daryti poveikį Europos ekologinio tinklo „Natura 2000“ teritorijoms.

Pagrindiniai planuojamos ūkinės veiklos atrankos tikslai – nustatyti, ar privaloma atlikti konkrečios planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimą, ir užtikrinti, kad į aplinkos apsaugos aspektus bus atsižvelgiama veiklos planavimo etapo metu. Atranką atlieka atsakinga institucija remdamasi planuojamos ūkinės veiklos organizatoriaus pateikta informacija apie vietą, kurioje numatoma planuojama ūkinė veikla, bei informacija, apibūdinančia planuojamą ūkinę veiklą. Išnagrinėjusi pateiktą informaciją, atsakinga institucija poveikio aplinkai vertinimo subjektams pateikia atrankos išvadą. Šią išvadą gauna ir Kultūros paveldo departamento teritoriniai padaliniai. Jeigu minėtų padalinių tarnautojai nustato, kad planuojama ūkinė veikla gali turėti poveikį planuojamos ūkinės veiklos teritorijoje ar šalia jos esančioms nekilnojamosioms kultūros vertybėms, ne vėliau kaip per 10 darbo dienų atsakingai institucijai pateikia motyvuotą prašymą dar kartą svarstyti atrankos išvadą. Atsakinga institucija, rengdama galutinę atrankos išvadą, pakartotinai išnagrinėja planuojamos ūkinės veiklos organizatoriaus (užsakovo) ar poveikio aplinkai vertinimo dokumentų rengėjo pateiktą atrankos informaciją bei įvertina poveikio aplinkai vertinimo subjektų išvadas. Svarstant atrankos išvadas, nagrinėjami šie aspektai, susiję su nekilnojamųjų kultūros vertybių apsauga: 1) ar numatoma vieta pasižymi nekilnojamosiomis kultūros vertybėmis, 2) ar veikla turės neigiamą vizualinį poveikį kraštovaizdžiui, pasižyminčiam nekilnojamosiomis kultūros ar kitomis vertybėmis, 3) ar veikla gali turėti neigiamą poveikį vietovėje esančioms nekilnojamosioms kultūros vertybėms. Jeigu nors vienas iš aukščiau išvardintų aspektų yra aktualus, atsakinga institucija priima atrankos išvadą, jog planuojamai ūkinei veiklai būtinas poveikio aplinkai vertinimas.

Kita poveikio aplinkai vertinimo procedūra – poveikio aplinkai vertinimo programos ir ataskaitos rengimas. Šio etapo metu nustatoma poveikio aplinkai vertinimo apimtis, parengiama poveikio aplinkai vertinimo programa teikiama poveikio aplinkai vertinimo subjektams išvadoms gauti. Ji kartu su išvadomis teikiama atsakingai institucijai tvirtinti. Atsakinga institucija, išnagrinėjusi poveikio aplinkai vertinimo programą ir poveikio aplinkai vertinimo subjektų išvadą, tvirtina programą. Pagal patvirtintą programą rengiama poveikio aplinkai vertinimo ataskaita, kurioje išnagrinėjamas poveikis atskiriems aplinkos komponentams, poveikio sumažinimo ar kompensavimo priemonės bei alternatyvos. Parengta ataskaita teikiama poveikio aplinkai subjektams išvadoms dėl planuojamos ūkinės veiklos galimybių gauti, su ja viešojo svarstymo metu supažindinama visuomenė. Rengiant poveikio aplinkai vertinimo ataskaitą, nekilnojamųjų kultūros vertybių atžvilgiu rekomenduojama

atlikti taikomuosius mokslinius nekilnojamojo kultūros paveldo tyrimus. Remiantis jų duomenimis, nustatomi šie galimi poveikiai:

- Statinių aukštis užstoja ir (ar) konkuruoja;
- Statinių tūris užstoja ir (ar) konkuruoja;
- Apželdinimas istoriškai nebūdingas, kenkia matomumui;
- Želdinių tankis izoliuoja;
- Želdinių rūšis keičia istoriškai susiklosčiusią aplinką, nedera;
- Transporto srautų intensyvumas didina vibraciją, išmetamieji produktai ardo autentiškas medžiagas;
- Gruntinio vandens lygmuo keliamas arba nuleidžiamas;
- Keičiamas istorinis reljefas;
- Ardomas arba naikinamas archeologinis sluoksnis;
- Sužalojamas arba sunaikinamas nekilnojamojo kultūros paveldas.

Taip pat, atliekant poveikio aplinkai vertinimo procedūras, nustatomas planuojamos ūkinės veiklos teritorijos (sklypo) faktinis (potencialus) matomumas iš skirtingų stebėjimo vietų kultūros paveldo objektų, jų teritorijų ir (ar) vietovių, jų apsaugos zonų atžvilgiu. Atlikus šiuos vertinimo darbus, parengiamas planuojamos ūkinės veiklos poveikio kultūros paveldo objektams ir (ar) vietovėms žemėlapis.

Parengta poveikio aplinkai vertinimo ataskaita pateikiama atitinkamam Kultūros paveldo departamento teritoriniam padaliniiui, kuris jai pritaria arba pateikia motyvuotą atsakymą dėl pateiktos ataskaitos pritarimo. Poveikio aplinkai vertinimo ataskaita kartu su poveikio aplinkai vertinimo subjektų išvadomis bei argumentuotu visuomenės pasiūlymų įvertinimu teikiama atsakingai institucijai sprendimui priimti. Atsakinga institucija, išnagrinėjusi ataskaitą, subjektų išvadas, visuomenės pasiūlymus, priima motyvuotą sprendimą, ar planuojama ūkinė veikla, įvertinus jos pobūdį ir poveikį aplinkai, leistina pasirinktoje vietoje. Paprastai, esant neigiamoms poveikio aplinkai vertinimo subjektų išvadoms, atsakinga institucija priima sprendimą, kad planuojama ūkinė veikla negalima.

Taigi poveikio aplinkai vertinimas yra pirmoji instancija, kur investuotojai ir kiti ūkinės veiklos subjektai susiduria su nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir jos integralumu į plėtros procesus.

Nekilnojamojo kultūros paveldo teritorinis planavimas

Visų pirma reikėtų aptarti, koks yra teritorijų planavimo procesas, kokį vaidmenį jame užima Kultūros paveldo departamentas ir kaip į minėtą procesą integruota kultūros paveldo apsauga. Aptariant šiuos aspektus, daugiausia naudosis detaliojo plano pavyzdžiu.

Pagal Teritorijų planavimo įstatymo nuostatas, Lietuvos Respublikoje galimos šios teritorijų planavimo rūšys: 1) bendrasis teritorijų planavimas – kompleksinis

planavimas teritorijos erdvinio vystymo politikai, teritorijos naudojimo ir apsaugos prioritetams bei svarbiausioms tvarkymo priemonėms nustatyti, 2) specialusis teritorijų planavimas – atskiroms veiklos sritims reikalingų teritorijų erdvinio organizavimo, tvarkymo, naudojimo, apsaugos priemonių planavimas, 3) detalusis teritorijų planavimas – savivaldybės teritorijos dalių planavimas žemės sklypo riboms nustatyti, naudojimo ir veiklos jame plėtojimo sąlygoms nustatyti, pakeisti arba panaikinti. Teritorijų planavimo dokumentai yra skirtingų lygmenų. Pagal tvirtinančią instituciją: 1) valstybės – tvirtina Lietuvos Respublikos Seimas, 2) Vyriausybės – tvirtina Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 3) Vyriausybės įgaliotos institucijos – tvirtina Lietuvos Respublikos Vyriausybės įgaliota institucija, 4) savivaldybės – tvirtina savivaldybės taryba arba jos įgaliotas savivaldybės administracijos direktorius. Pagal planuojamos teritorijos dydį ir sprendinių konkretizavimo lygį: 1) nacionalinis – visa valstybės teritorija, 2) regiono – valstybės teritorijos dalys (apskritis), 3) rajono – regiono dalys (savivaldybės), 4) vietovės – žemės sklypai ar jų grupės.

Teritorijų planavimo dokumentų rūšys ir lygmenys, reikalingi teritorijų planavimo dokumento turiniui nustatyti, paskirstyti pareigas ir teises tarp teritorijų planavimo proceso dalyvių bei teritorijų planavimo dokumentų sprendinių hierarchijai nustatyti. Pagal bendrąją derinimo tvarką, teritorijų planavimo dokumentų sprendiniai turi būti suderinti su atitinkamo lygmens galiojančiais teritorijų planavimo dokumentais, įregistruotais teritorijų planavimo dokumentų registre. Tačiau, pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nuostatas, nekilnojamojo kultūros paveldo specialiojo planavimo dokumentuose nustatyti paveldosaugos reikalavimai privalomi rengiant bendruosius, specialiuosius ir detaliuosius teritorijų planavimo dokumentus. Taigi darytina išvada, kad nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialieji planai hierarchine prasme nekilnojamųjų kultūros vertybių teritorijose ir apsaugos zonose yra aukštesnės galios negu kiti teritorijų planavimo dokumentai.

Prieš pradėdant rengti teritorijų planavimo dokumentus, nustatomos planavimo sąlygos. Jų išdavimo tvarką reglamentuoja Planavimo sąlygų teritorijų planavimo dokumentams rengti parengimo ir išdavimo tvarkos aprašas. Pagal minėto aprašo nuostatas, Kultūros paveldo departamentas pagal savivaldybės administracijos direktoriaus pateiktą prašymą rengia planavimo sąlygas rajono lygmens planams, taip pat vietovės lygmens planams – kai savivaldybės vyriausiasis architektas neturi visų reikalingų duomenų sąlygoms parengti. Jei numatomo rengti teritorijų planavimo dokumento tikslai prieštarauja įstatymų ir kitų teisės aktų nuostatomis, planavimo sąlygos neišduodamos. Išduotos nacionalinio, regiono ir rajono lygmens bendrųjų planų sąlygos galioja visą teritorijų planavimo dokumento rengimo laikotarpį, bet ne ilgiau kaip 5 metus. Specialiojo plano rengimo sąlygos ir detaliojo plano rengimo planavimo sąlygų sąvadas galioja visą teritorijų planavimo dokumento rengimo laikotarpį, bet ne ilgiau kaip 3 metus. Pasibaigus sąlygų galiojimo laikotarpiui, jų galiojimas gali būti pratęsimas.

Detaliojo planavimo procese skirstomi šie etapai (jie būdingi ir kitų rūšių teritorijų planavimo dokumentams):

- Parengiamasis etapas – jo metu nustatomi planavimo tikslai, parengiama ir patvirtinama planavimo darbų programa, prireikus atliekami tyrimai, viešai paskelbiama apie priimtą sprendimą dėl teritorijų planavimo dokumentų rengimo pradžios ir planavimo tikslų.
- Teritorijų planavimo dokumento rengimo etapas, kurį sudaro:
 - esamos būklės analizės stadija – vertinamas esamos teritorijos užstatymas, inžineriniai tinklai, gatvės, želdiniai, gamtos ir kultūros paveldo objektai ir kt., nustatomos teritorijos vystymo tendencijos, problemiškos situacijos;
 - koncepcijos nustatymo stadija – nustatomos teritorijos naudojimo ir apsaugos svarbiausios kryptys ir tvarkymo prioritetai;
 - sprendinių konkretizavimo stadija – numatomos teritorijos naudojimo ir apsaugos priemonės, statybų bei aplinkos tvarkymo programa, veiklos reglamentavimas.
- Teritorijų planavimo dokumento sprendinių pasekmių vertinimo etapas, kurio metu atliekamas teritorijų planavimo dokumento sprendinių poveikio vertinimas.
- Baigiamasis etapas:
 - teritorijų planavimo dokumento sprendinių svarstymo ir derinimo stadija – viešas svarstymas, derinimas su institucijomis, ginčų nagrinėjimas;
 - teritorijų planavimo dokumento tvirtinimo stadija – tikrinimas valstybinę teritorijų planavimo priežiūrą atliekančioje institucijoje, tvirtinimas ir registravimas teritorijų planavimo registre.

Iš aukščiau išvardintų etapų Kultūros paveldo departamentas, be planavimo sąlygų išdavimo, taip pat dalyvauja sprendinių pasekmių vertinimo etape ir derinimo stadijoje.

Sprendinių pasekmių vertinimą reglamentuoja Teritorijų planavimo dokumentų sprendinių poveikio vertinimo tvarkos aprašas. Sprendinių poveikis vertinamas ir kultūros paveldo išsaugojimo aspektu. Be to, reikėtų pažymėti, kad tiek Kultūros paveldo departamentas, tiek savivaldybės paveldosaugos padalinys, išduodami planavimo sąlygas, gali nustatyti ir papildomus aspektus, susijusius su paveldosauga.

Atlikus sprendinių pasekmių vertinimo ir visas viešinimo procedūras, parengtas teritorijų planavimo dokumentas teikiamas derinti. Ne savivaldybės lygmens teritorijų planavimo dokumentai derinami arba nederinami pagal planavimo sąlygas išdavusių institucijų raštu pateiktas motyvuotas išvadas. Savivaldybės lygmens teritorijų planavimo dokumentų derinimo procedūra atliekama savivaldybės Nuolatinėje statybos komisijoje. Čia derinimo procedūros rezultatai įforminami protokolu. Pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nuostatas, jeigu bendrojo ar detaliojo plano planuojamoje teritorijoje yra registruotų nekilnojamojo kultūros vertybių, jie tvirtinami, kai: 1) yra Kultūros paveldo departamento motyvuotos išvados ir prita-

rimas dėl parengtų teritorijų planavimo dokumentų sprendinių suderinimo pagal Kultūros paveldo departamento išduotas planavimo sąlygas – valstybės, Vyriausybės, Vyriausybės įgaliotos institucijos ir apskrities lygmens planavimo dokumentų atveju; 2) yra Kultūros paveldo departamento ir savivaldybės paveldosaugos padalinio atstovų pasirašytas Nuolatinės statybos komisijos protokolas, kuriuo rekomenduojama planą patvirtinti, – savivaldybės lygmens planavimo dokumentų atveju.

Suderintas teritorijų planavimo dokumentas teikiamas tikrinti valstybinę teritorijų planavimo priežiūrą atliekančiai institucijai. Esant teigiamoms patikrinimo išvadoms, teritorijų planavimo dokumentas tvirtinamas ir teikiamas įregistruoti į teritorijų planavimo dokumentų registrą.

Tiek Kultūros paveldo departamentas, tiek savivaldybės paveldosaugos padalinys teritorijų planavime dalyvauja ne tik kaip derinančiosios institucijos, bet ir kaip planavimo organizatoriai. Nekilnojamojo kultūros paveldo teritorinis planavimas tapo ypač aktualus išgaliojus Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymui. Norint sukonkretinti nekilnojamosioms kultūros vertybėms paveldosaugos reikalavimus, tai galima atlikti tik per bendruosius arba nekilnojamojo kultūros paveldo specialiuosius planus. Vadovaujantis Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nuostatomis, skirstomi šie nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiųjų planų (toliau – paveldo specialieji planai) tipai:

- kultūros paveldo tinklų schemas (toliau – Tinklų schemas) – rengiamos kultūros paveldo objektų, jų teritorijų, apsaugos zonų, vietovių, jų apsaugos zonų sistemos arba jos dalių plėtros bendrajai strategijai nustatyti;
- kultūros paveldo teritorijų ir apsaugos zonų ribų planai (toliau – Ribų planai) – rengiami skelbiamų saugomais kultūros paveldo objektų ir steigiamų saugomomis vietovių teritorijų, apsaugos zonų riboms nustatyti ar pakeisti;
- saugomų vietovių ir apsaugos zonų tvarkymo planai (toliau – Tvarkymo planai) – rengiami saugomų vietovių, jų apsaugos zonų paveldosaugos reikalavimams nustatyti ar pakeisti;
- saugomų objektų ir vietovių žemėvaldų planai (toliau – Žemėvaldų planai) – rengiami žemės sklypams formuoti, istorinėms posesijoms įteisinti, pertvarkyti, paimti, konsoliduoti, taip pat naudojimo sąlygoms (tikslinei paskirčiai, apribojimams, servitutams ir pan.) nustatyti;
- saugomų objektų paveldotvarkos projektai (toliau – Paveldotvarkos projektai) – rengiami paveldosaugos reikalavimams ir konkrečių tvarkymo priemonių sistemai kultūros paveldo objektuose, jų dalyse ir apsaugos zonose nustatyti ar pakeisti.

Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiąjį teritorijų planavimą organizuoja: 1) Kultūros paveldo departamentas, kai valstybė skelbia ar jau paskelbė saugomais kultūros paveldo objektus ir steigia ar jau įsteigė saugomas vietas, rengimą, 2) saugomų vietovių direkcijos, 3) savivaldybės administracijos direktorius – rajono ir vietovės lygmens specialiųjų planų, kai savivaldybė skelbia ar jau paskelbė saugomais paveldo

objektus ir steigia ar jau įsteigė kultūrinius draustinius, rengimą. Paveldo specialiojo plano sprendiniai reglamentuoja:

- Tinklų schemas – saugomų objektų ir vietovių potencialą ir jų plėtros bendrąją strategiją;
- Ribų planai – saugomų objektų ir vietovių teritorijų ir apsaugos zonų ribas;
- Tvarkymo planai ir paveldotvarkos projektai (paveldosaugos reikalavimus):
 - žemės darbus,
 - statinių ar įrenginių statybą,
 - statinių aukštį, tūrį, užstatymo tankį ir intensyvumą, išorės apdailos medžiagas,
 - apželdinimą, želdinių aukštį, tankį, rūšį,
 - transporto srautus, jų intensyvumą.
- žemėvaldos planai:
 - formuoti žemės sklypus,
 - įteisinti, pertvarkyti, paimti, konsoliduoti istorines posesijas,
 - nustatyti žemės naudojimo sąlygas – tikslinei paskirčiai, apribojimams, servitutams ir pan.

Bendruoju atveju paveldo specialųjų planą sudaro: 1) aiškinamasis raštas, 2) brėžinys arba brėžiniai, 3) schemas, kai paveldo objektų, jų teritorijų ir apsaugos zonų brėžiniuose dėl jų mastelio nėra galimybės grafiškai pavaizduoti, 4) procedūrų dokumentai. Brėžiniai sudaromi georeferencinės duomenų bazės pagrindu, jeigu jos nėra – naujausių topografinių žemėlapių pagrindu. Mastelis parenkamas įvertinant planuojamos teritorijos dydį ir galimybę pažymėti visus būtinus duomenis. Brėžinių spalviniai ir grafiniai žymėjimai turi atitikti Žemės sklypų pagrindinės tikslinės paskirties žemės naudojimo paskirties, būdų ir pobūdžių specifikaciją.

Kadangi Paveldotvarkos projektas yra pagrindinis paveldo specialusis planas, pagal kurį nustatomi nekilnojamosios kultūros vertybės paveldosaugos reikalavimai, žemiau pateikiame jo sudėtinės dalis. Paveldotvarkos projektas susideda iš:

- Aiškinamojo rašto:
 - įvade – tikslas ir uždaviniai, projektavimo procesas;
 - bendrojoje dalyje – bendra saugomų objektų ir vietovių apžvalga, jų apibūdinimas;
 - projektinėje dalyje:
 - saugomo objekto, vietovės, apsaugos zonos tvarkymo principai, taikomi paveldosaugos reikalavimai;
 - pažeistų saugomų objektų ir vietovių atgaivinimo, atkūrimo priemonės, rekomenduojamos paveldosaugos ir kitos veiklos vystymo planuojamoje vietovėje kryptys bei priemonės;
 - kiti sprendiniai.
- Brėžinių, kuriuose pateikiama:

- administracinių vienetų ribos;
- saugomo objekto teritorijos, vietovės, apsaugos zonos ribos (esamos ir projektuojamos);
- esami ir rekomenduojami kultūros paveldo objektai, jų apsaugos zonos;
- paveldosaugos reikalavimai skirtingo jų taikymo saugomų objektų teritorijų, vietovių, apsaugos zonų dalyse (zonose), konservacinės (saugojimo) paskirties saugomų objektų teritorijos ir vietovių sklypų ar jų dalių, kurie yra daiktinės teisės objektai, ribos, išskyrus regiono lygmenį;
- saugomo objekto, vietovės tvarkymo, atgaivinimo, atkūrimo priemonės, rekomenduojamos paveldosaugos ir kitos veiklos vystymo planuojamoje vietovėje kryptys bei priemonės (gali būti pateikiama atskiru brėžiniu);
- saugomo objekto, vietovės situacijos brėžinys, kuriame pateikiamos šio objekto, vietovės ribos ir jų gretimybės bei ryšiai su miestais ir gyvenvietėmis;
- taikomosios analizės brėžinys, kuriame pateikiamas saugomų ir saugotinių kultūros paveldo objektų, vietovių išsidėstymas, kiti teritorijos ypatumai, galintys turėti įtakos saugomo objekto, vietovės naudojimui ir apsaugai.

Kai atliktos viešumą užtikrinančios procedūros, nustatyta tvarka suderinus ir patikrinus paveldo specialiųjų planų sprendinius, minėtų planų grafines ir tekstines dalis teikiamos tvirtinti. Paveldo specialieji planai tvirtinami:

- Tinklų schemas – valstybinių kultūrinių rezervatų, istorinių nacionalinių parkų, valstybinių kultūrinių draustinių, jų apsaugos zonų tinklų schemas – kultūros ministro sprendimu, o istorinių regioninių parkų ir jų apsaugos zonų – aplinkos ministro sprendimu; valstybės skelbiamų saugomais ar valstybės saugomų kultūros paveldo objektų tinklų schemas – kultūros ministro arba jo įgalioto Kultūros paveldo departamento direktoriaus sprendimu; savivaldybių skelbiamų saugomais ar savivaldybių saugomų kultūros paveldo objektų, savivaldybių kultūrinių draustinių tinklų schemas – savivaldybės tarybos ar jos įgalioto savivaldybės administracijos direktoriaus sprendimu;
- Ribų planai – valstybinių kultūrinių rezervatų, istorinių nacionalinių parkų, jų apsaugos zonų ribų planai – Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu; istorinių regioninių parkų, valstybinių kultūrinių draustinių, jų apsaugos zonų ribų planai, nacionalinės reikšmės kultūros paveldo objektų, jų apsaugos zonų ribų planai – Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimu; valstybės skelbiamų saugomais ar valstybės saugomų kultūros paveldo objektų teritorijų ir jų apsaugos zonų ribų planai – kultūros ministro arba jo įgalioto Kultūros paveldo departamento direktoriaus sprendimu; savivaldybių skelbiamų saugomais ar savivaldybių saugomų kultūros paveldo objektų teritorijų ir apsaugos zonų ribų planai, savivaldybių kultūrinių draustinių, jų apsaugos zonų ribų planai – savivaldybės tarybos ar jos įgalioto savivaldybės administracijos direktoriaus sprendimu;

- Saugomų vietovių, įrašytų į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą, ir Trakų istorinio nacionalinio parko tvarkymo planai (planavimo schemas) – Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimu; kitų saugomų vietovių ir jų apsaugos zonų tvarkymo planai (planavimo schemas) – valstybinių kultūrinių rezervatų, valstybinių kultūrinių draustinių, jų apsaugos zonų – kultūros ministro sprendimu, o istorinių regioninių parkų ir jų apsaugos zonų – aplinkos ministro sprendimu; savivaldybių kultūrinių draustinių, jų apsaugos zonų tvarkymo planai (planavimo schemas) – savivaldybės tarybos ar jos įgalioto savivaldybės administracijos direktoriaus sprendimu;
- Žemėvaldų planai – apskrities viršinininko sprendimu;
- Paveldotvarkos projektai – nacionalinės reikšmės kultūros paveldo objektų paveldotvarkos projektai – kultūros ministro sprendimu; valstybės saugomų objektų paveldotvarkos projektai – kultūros ministro arba jo įgalioto Kultūros paveldo departamento direktoriaus sprendimu; savivaldybių saugomų objektų paveldotvarkos projektai – savivaldybės tarybos ar jos įgalioto savivaldybės administracijos direktoriaus sprendimu.

Kai viename specialiojo planavimo dokumente apibendrinti kelių skirtingų paveldo specialiųjų planų tipai ir lygmenys, tokie planai tvirtinami visų institucijų sprendimais. Patvirtinti paveldo specialieji planai ne vėliau kaip per 15 darbo dienų nuo jų patvirtinimo dienos registruojami atitinkamo lygmens Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo dokumentų registre. Patvirtinti paveldo specialieji planai galioja neterminuotai, jei juose nenustatytas galiojimo terminas arba jie įstatymų nustatyta tvarka nepanaikinami ar nepakeičiami.

Baigiant šį skyrių, reikėtų pažymėti, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2010-03-31 nutarimu Nr. 422 patvirtino Teritorijų planavimo įstatymo pataisų koncepciją, pagal kurią iš esmės atsisakoma paveldo specialiųjų planų, o kultūros paveldo apsaugos reikalavimai į teritorinį planavimą būtų įdiegiami per kompleksinių teritorijų planavimo dokumentų ar apsaugos reglamentus.

Styba nekilnojamuose kultūros vertybėse, jų teritorijose ir apsaugos zonose

1995 metų Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo redakcija išskyrė šiuos nekilnojamųjų kultūros vertybių tvarkymo darbus: priešavarinius, remonto, pritaikymo, tyrimo, konservavimo, restauravimo ir atkūrimo. Visiems darbams atlikti buvo būtinas Kultūros vertybių apsaugos departamento leidimas. Nekilnojamųjų kultūros vertybių tyrimo, konservavimo, restauravimo ir atkūrimo darbams buvo būtinos ir Kultūros vertybių apsaugos departamento patvirtintos sąlygos, programos ar projektai, o pritaikymo darbams – projektas, suderintas su minėtu departamentu. Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme stybos darbai buvo numatyti tik keliose vietose: 1) stybos darbai, kurie numatyti nekilnojamųjų kultūros vertybių ap-

saugos zonose, turi būti suderinti su Kultūros vertybių apsaugos departamentu, 2) jeigu nekilnojamųjų kultūros vertybių požymių turintys objektai randami kasant žemę, atliekant statybos ar kitus darbus, šios vietos savininkas, valdytojas ar atsakingas darbų vykdytojas privalo nedelsiant sustabdyti, garantuoti objektų apsaugą ir pranešti Kultūros vertybių apsaugos departamentui. Taigi sistemingai aiškinant Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymą, peršasi išvada, kad nekilnojamųjų kultūros vertybių tvarkymo darbai nebuvo siejami su statybos darbais, t. y. nekilnojamosiose kultūros vertybėse buvo atliekami ne statybos, bet priešavariniai, remonto, pritaikymo, tyrimo, konservavimo, restauravimo arba atkūrimo darbai, nors jie ir naudojo statybinės medžiagas bei technologijas. Tačiau praėjus daugiau kaip metams, 1996-aisiais, Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Statybos įstatymą. Nors pagal 1996 metų Statybos įstatymo nuostatas nekilnojamųjų kultūros vertybių ir jų apsaugos tvarkymo darbų reikalavimus nustato Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, minėta redakcija sąvokose statybos darbams priskyrė ir nekilnojamųjų kultūros vertybių tvarkymo darbus. Taigi tai iš esmės prieštaravo Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo koncepcijai ir sudarė sąlygas dubliuotis dviem giminingoms sistemoms. Tokiu būdu, be nekilnojamųjų kultūros vertybių tvarkymo darbų projektavimo, atsirado statinio projektas, kuris turėjo būti suderintas su Kultūros vertybių apsaugos departamentu, o iš Kultūros vertybių apsaugos departamento gavus leidimą tvarkyti nekilnojamąją kultūros vertybę, šiems darbams dar buvo būtinas ir apskrities valdytojo administracijos išduodamas statybos leidimas. Paradoksalu, tai išryškėjo tik 2001 metais, svarstant Lietuvos Respublikos Vyriausybės pateiktas Statybos įstatymo pataisas. Nepaisant paveldosaugos institucijų nepritarimų, Statybos įstatymo pataisų nebuvo atsisakyta. Jos Lietuvos Respublikos Seimo priimtos 2001 metų lapkritį, o įsigaliojimo laikas numatytas 2002 metų liepos 1 d. Priėmus Statybos įstatymo pakeitimus, turėjo būti suspėta pakeisti ir Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo nuostatas.

Kultūros ministerijos ir Lietuvos Respublikos Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto teikimu, 2002 metų birželį buvo pateikti alternatyvūs siūlymai dėl Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pataisų. Šie siūlymai remiasi prielaida, kad nekilnojamosios kultūros vertybės gali būti tvarkomos tiek taikant, tiek netaikant statybos darbus. Darbus, kurie savo esme negali būti priskirti statybos darbams, tačiau skirti nekilnojamosioms kultūros vertybėms tvarkyti (pavyzdžiui, istorinio mūro sutvirtinimas cheminėmis medžiagomis), pasiūlyta vadinti „paveldosauginėmis tvarkymo technologijomis“, o likusius darbus laikyti nekilnojamųjų kultūros vertybių tvarkymo statybos darbais. Todėl paveldosauginėms tvarkymo technologijoms, jų dokumentacijai turi būti taikomi tik Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo, o nekilnojamųjų kultūros vertybių tvarkymo statybos darbams – tiek Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos, tiek Statybos įstatymo reikalavimai. Pasiūlytos šios nuostatos: 1) kultūros ministras turi patvirtinti paveldo apsaugos technologijų techninio normavimo reglamentus, 2) kultūros ir aplinkos ministrai turi patvirtinti statybos darbų reglamentus, taikomus nekilnojamųjų kultūros

vertybių tvarkymo statybos darbams, 3) parengti nekilnojamųjų kultūros vertybių tvarkymo darbų programą, paveldo apsaugos technologijų darbų projektus, atlikti tokius darbus bei paveldo apsaugos (specialiąją) ekspertizę teisę turi kultūros ministro atestuoti specialistai, 4) vadovauti nekilnojamųjų kultūros vertybių tvarkymo statybos darbams, tokių darbų projektams ir jų vykdymo priežiūrai bei atlikti tokio projekto ekspertizę teisę turi aplinkos ir kultūros ministrų nustatyta tvarka atestuotas darbų vadovas, 5) leidimai atlikti nekilnojamųjų kultūros vertybių tvarkymo statybos darbus išduodami Statybos įstatymo nustatyta tvarka, jeigu Nuolatinės statybos komisijos protokolą, rekomenduojantį išduoti šį leidimą, pasirašo Kultūros vertybių apsaugos departamento pareigūnas ar įgaliotas specialistas, 6) paveldo apsaugos technologijų darbams atlikti leidimai išduodami kultūros ministro patvirtinta tvarka ne vėliau kaip per vieną mėnesį nuo tokio projekto pateikimo dienos, 7) nekilnojamųjų kultūros vertybių tvarkymo darbų priėmimo tvarką nustato kultūros ministras, išskyrus nekilnojamųjų kultūros vertybių tvarkymo statybos darbus, kurių priėmimo tvarką nustato aplinkos ir kultūros ministrai. Minėti siūlymai Lietuvos Respublikos Seimo buvo patvirtinti ir įsigaliojo nuo 2002 m. liepos 1 d.

Iš esmės aukščiau išvardintos idėjos buvo perkeltos ir į Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą. Čia paveldosauginės tvarkymo technologijas pakeitė tvarkomieji paveldosaugos darbai, paveldo apsaugos technologijų techninius reglamentus – paveldo tvarkybos reglamentai, nekilnojamosios kultūros vertybės tvarkymo statybos darbai pavadinti tvarkomaisiais statybos darbais, o tiek tvarkomieji paveldosaugos darbai, tiek tvarkomieji statybos darbai apibendrinti „skėtine“ sąvoka „tvarkybos darbai“. Tačiau skirtingai nei Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme, Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme nebuvo aiškiai apibrėžta, ar skiriasi tvarkybos darbai nuo statybos darbų, jeigu taip – kuo, ar nekilnojamosiose kultūros vertybėse atliekami tik tvarkybos darbai, ar ir statybos darbai. Toks teisinis neapibrėžtumas sudarė sąlygas traktuoti, kad sąvoka „statybos darbai“ skiriasi nuo termino „tvarkybos darbai“, todėl turi būti taikomas ir skirtingas teisinis reglamentavimas. Šiai situacijai išspręsti aplinkos ir kultūros ministrų įsakymu buvo patvirtintas statybos techninis reglamentas STR 1.01.01:2005 „Kultūros paveldo statinio tvarkomųjų statybos darbų reglamentai“, pagal kurio nuostatas:

- jeigu tvarkybos metu atliekami tik tvarkomieji statybos darbai, t. y. statybos darbai, nekeičiantys nekilnojamosios kultūros vertybės vertingųjų savybių, vadovujamasi Statybos įstatymu ir statybos techniniais reglamentais;
- jeigu tvarkybos metu atliekami tik tvarkomieji paveldosaugos darbai, t. y. statybos ir nestatybos darbai, kurie veikia nekilnojamosios kultūros vertybės vertingąsias savybes, vadovujamasi Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymu ir paveldo tvarkybos reglamentais;
- jeigu tvarkybos metu atliekami tiek tvarkomieji statybos, tiek tvarkomieji paveldosaugos darbai, vadovujamasi tiek Statybos, tiek Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymu ir poįstatyminiais teisės aktais.

Kad geriau suvoktume šias nuostatas, pasitelkime lango pavyzdį. Tarkime, etnografinėje sodyboje norime perdažyti langus ryškia raudona spalva. Visiems suprantama, kad toks sprendimas mažų mažiausia netinkamas, o teisine prasme pažeistų etnografinės sodybos vertingąsias savybes. Kadangi pagal Statybos įstatymo nuostatas langų perdažymas nelaikytinas statybos darbu, vadinasi, taikyti statybos techninių reglamentų nuostatų šiuo atveju negalima. Pagal statybos techninio reglamento STR 1.01.01:2005 „Kultūros paveldo statinio tvarkomųjų statybos darbų reglamentai“ nuostatas, langų perdažymas laikytinas kultūros paveldo statinio remonto arba konservavimo darbu, o jam atlikti būtinas leidimas Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo ir paveldo tvarkybos reglamento nustatyta tvarka. Kitas pavyzdys – lango angos padidinimas, siekiant sename pastate įrengti vitriną. Kadangi pagal statybos techninių reglamentų nuostatas angų didinimas laikytinas kapitalinio remonto darbu, vadinasi, čia reikės taikyti tiek Statybos įstatymo nuostatas, t. y. gauti statybą leidžiantį dokumentą, tiek Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo reikalavimus, t. y. paraleliai gauti leidimą atlikti tvarkybos darbus.

Atsižvelgus į aukščiau išdėstytą, galima daryti pagrįstą išvadą, kad statybos darbai, skirti konservuoti, restauruoti ar atkurti nekilnojamojo kultūros vertybę, pateko į dvigubo reglamentavimo sferą. Dvigubo reglamentavimo našta bandyta išspręsti 2010 metais priimant Statybos įstatymo pataisais (jos įsigaliojo nuo 2010-10-01). Visų pirma numatyta, kad tvarkybos darbų projektas yra viena iš statinio projektų rūšių, t. y. nebebandoma atskirti tvarkomuosius statybos darbus nuo tvarkomųjų paveldosaugos darbų, nes iš esmės tas, kas sukurta naudojant statybines medžiagas ir pasitelkus statybos technologijas, gali būti konservuojamas, restauruojamas ir atkuriamas tik tokiomis pat medžiagomis ir tokiomis pat technologijomis, t. y. atliekant statybos darbus. Vadinasi, konservavimas, restauravimas ar atkūrimas tėra statybos darbų tikslas. Tačiau, atsižvelgus į aplinkybę, kad ne visi darbai, skirti nekilnojamosios kultūros vertybės išsaugojimui, gali būti priskirti statybos darbams, nuo 2010 m. spalio 1 d. įsigaliojusiose Statybos įstatymo pataisose nustatyta, kad dokumentas, leidžiantis atlikti kultūros paveldo vertybės tvarkybos darbus, atsižvelgiant į statybos rūšį, išduodamas Statybos įstatymo nustatyta tvarka, o jeigu tvarkomieji statybos darbai tvarkybos darbų projekte nenumatyti, leidimas atlikti kultūros paveldo vertybės tvarkybos darbus išduodamas Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nustatyta tvarka. Taigi statybos darbams, kurie buvo skirti konservuoti, restauruoti ar atkurti nekilnojamojo kultūros vertybę, taikomos Statybos įstatymo nuostatos, o visiems kitiems išsaugojimo darbams – Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nuostatos, t. y. langų perdažymui išduodamas leidimas paveldo tvarkybos reglamentų nustatyta tvarka, o lango angos atkūrimui užtenka vieno projekto ir vieno leidimo – statybą leidžiančio dokumento.

Kultūros paveldo statinių konservavimo, restauravimo ir atkūrimo darbus perdavus statybos darbų sferai, 2010 metų pabaigoje paveldosaugos specialistai pradėjo formuoti alternatyvią poziciją. Atsižvelgus į tai, kad:

- pagal Statybos įstatymo nuostatas Statybos įstatymas netaikomas nustatant nekilnojamojo kultūros paveldo tyrimų ir kultūros paveldo statinių tvarkomųjų paveldosaugos darbų bei su jais susijusių procedūrų reikalavimus, kuriuos nustato Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas;
- pagal Statybos įstatymo nuostatas tvarkybos darbų projektas rengiamas kultūros paveldo vertybei išsaugoti atliekamiems darbams pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo reikalavimus;
- pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nuostatas tvarkybos darbai apima tiek tvarkomuosius paveldosaugos, tiek statybos ir kraštotvarkos darbus,

vadinas, Statybos įstatymas visiems statybos darbams, skirtiems nekilnojamųjų kultūros vertybių išsaugojimui ar pritaikymui, turi būti netaikomas ir turi būti vadovaujama Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo ir paveldo tvarkybos reglamentų nuostatomis. Taigi prieita prie išvados, jog visame kultūros pavelde galimi tik tvarkybos darbai pagal tvarkybos darbų projektus, t. y. pavieniuose bei kompleksiniuose kultūros paveldo objektuose ir jų teritorijose, taip pat kultūros paveldo vietovėse, o tvarkomieji statybos darbai galėtų būti atliekami kultūros paveldo objektų ir vietovių apsaugos zonose. Pasiūlyta grįžti prie Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo formuluočių, galiojusių iki 2002 m. liepos 1 d. Kol kas šis siūlymas tebediskutuojamas.

Nepaisant ginčų, kam turi būti priskirti nekilnojamųjų kultūros vertybių statybos darbai, Statybos įstatymas ir jo poįstatyminiai teisės aktai savarankiškai nustato ir tam tikrus specialiuosius reikalavimus, susijusius su nekilnojamosiomis kultūros vertybėmis. Visų pirma pagal statybos techninio reglamento STR 1.01.06:2010 „Ypatingi statiniai“ nuostatas, kultūros paveldo statinys, įregistruotas Kultūros vertybių registre, priskiriamas ypatingų statinių kategorijai. Vadinas, kultūros paveldo statiniui, ar jis yra dvaro rūmai, ar etnografinės sodybos tvartas, keliami papildomi reikalavimai, kaip: 1) būtini sklypo projektiniai inžineriniai geologiniai (geotechniniai) tyrimai, 2) techniniame projekte turi būti Pasirengimo statybai ir statybos darbų organizavimo dalis, 3) techninio projekto Bendrosios dalies aiškinamajame rašte turi būti pateikti kultūros paveldo vertybės apsaugos reikalavimai (nurodant šios vertybės apsaugos reglamentą) bei kultūros paveldo išsaugojimo ir urbanistinės principinių sprendinių trumpas aprašymas, 4) techninio projekto Architektūros dalies aiškinamajame rašte turi būti pateikti duomenys, nurodantys ryšį su gretimu užstatymu ir vertybėmis bei projektinių sprendinių atitiktis nekilnojamųjų kultūros paveldo vertybių reikalavimams, 5) statinio statybos rangovas (subrangovas) iki statybos darbų pradžios parengia Statybos darbų technologijos projektą, kuriame nurodoma darbų atlikimo nekilnojamųjų kultūros vertybių teritorijose technologiniai sprendiniai. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad, kultūros paveldo statinį pripažinus ypatingu statiniu, iš esmės jame apribota galimybė atlikti statybos darbus ūkio būdu, t. y. asmuo, sugalvojęs perkloti pirties, kuri registruota Kultūros vertybių registre,

stogo dangą, privalo samdyti rangovą, atestuotą ypatingiems statiniams, o su juo dirbtų atestuoti nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialistai.

Kitas labai svarbus aspektas, susijęs su Statybos įstatymu ir jo poįstatyminiais teisės aktais, yra tai, kad pagal statybos techninio reglamento STR 1.01.08:2002 „Statinio statybos rūšys“ nuostatas, nekilnojamosios kultūros vertybės atkūrimas priskiriamas naujo statinio statybai.

Statybos įstatyme ir jo poįstatyminiuose teisės aktuose numatytas ir Kultūros paveldo departamento kaip paveldosaugos institucijos dalyvavimas statybos procese. Visų pirma statinio projektas rengiamas ne tik vadovaujantis teritorijų planavimo dokumentais, žemės sklypo (teritorijos) statybinių tyrinėjimų (jeigu juos atlikti privaloma) dokumentais, bet ir kultūros paveldo vertybės tyrimų medžiaga, o jam parengti reikia gauti ne tik prisijungimo sąlygas, bet ir Kultūros paveldo departamento specialiuosius paveldosaugos reikalavimus. Statinio projektų sprendinių atitiktį nustatytiems reikalavimams tikrina ne tik savivaldybės administracijos, bet ir Kultūros paveldo departamentas – jeigu pastatas yra kultūros paveldo statinys, yra kultūros paveldo objekto teritorijoje, kultūros paveldo vietovėje ar kultūros paveldo objekto apsaugos zonoje.

Be to, paveldosaugos reikalavimai pagal Statybos įstatymo nuostatas laikomi esminiais statinio projekto sprendiniais. Vadinasi, statybos darbai, atliekami pažeidžiant paveldosaugos reikalavimus (nepaisant to, ar gautas statybą leidžiantis dokumentas), laikomi savavališkos statybos darbais, ir Valstybinė teritorijų planavimo ir statybos inspekcija, užfiksavusi tokius darbus, privalo surašyti savavališkos statybos aktą bei pareikalauti pašalinti savavališkos statybos padarinius, t. y. išardyti savavališkai perstatytas ar pertvarkytas kultūros paveldo statinio dalis ir, jeigu būtina, sutvarkyti statybietę arba atstatyti (atkurti) nugriautą kultūros paveldo statinį ar jo dalį.

Apibendrinant aukščiau išdėstytą, galime pastebėti, kad paveldosauga ir paveldotvarka tampriai susijusios su statybine veikla, ir kartais sunku atskirti, kur veiklą reglamentuoja Statybos įstatymas, o kur – Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. Pagrindinis principas, kuris turėtų padėti atskirti šias labai giminingas sritis, yra klausimas, ar planuojama veikla bus veikiamos nekilnojamosios kultūros vertybės vertingosios savybės, ar jos artimiausia aplinka. Jeigu statybos ar kitais darbais gali būti paveiktos vertingosios savybės arba artimiausia nekilnojamųjų kultūros vertybių aplinka, vadinasi, be šių veiklą tiesiogiai reglamentuojančių teisės aktų (pavyzdžiui, statybos darbai ir Statybos įstatymas), turi būti taikomi ir Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme nustatyti reikalavimai bei procedūros.

ARCHITEKTŪROS PAVELDO PAVELDOTVARKOS DARBAI

Šioje mokomosios knygos dalyje pristatomi pagrindiniai paveldotvarkos darbai – taikomieji nekilnojamojo kultūros paveldo tyrimai, avarijos grėsmės pašalinimo, konservavimo, restauravimo, atkūrimo ir pritaikymo darbai. Čia labiausiai akcentuojamos ne technologijos, bet metodiniai šių darbų skirtumai. Taip pat aptartos ir paveldo tvarkybos reglamentų nuostatos, pabrėžiant jų procedūrinius aspektus. Norintiems plačiau susipažinti su restauravimo ar pritaikymo darbų pavyzdžiais rekomenduojama perskaityti J. Glemžos 2002 metais išleistą veikalą „Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas“, taip pat Kultūros vertybių apsaugos departamento 2004 metais išleistą leidinį „Lietuvos kultūros paveldo atgimimas“. Taigi šio skyriaus tikslas suteikti minimalių paveldotvarkos žinių prieš pradėdant rengti kultūros paveldo statinio išsaugojimo projektinius pasiūlymus (jų turinį ir kaip sprendiniai atitinka paveldosaugos nuostatas, kiekvienas savarankiškai aptarsite su praktikos vadovu).

Statinio taikomieji nekilnojamojo kultūros paveldo tyrimai

Nekilnojamosios kultūros vertybės taikomieji tyrimai – tai pažintinė veikla, kurios tikslas kuo objektyviau nustatyti išlikusias ir prarastas nekilnojamosios kultūros vertybės dalis ar elementus, nekilnojamasias kultūros vertybes susieti su praeities įvykiais, atrasti naujų nekilnojamųjų kultūros vertybių istorinę raidą patvirtinančių faktų bei užfiksuoti visas materialines liekanas ar nustatytus faktus, pagrindžiančius nekilnojamosios kultūros vertybės vertę ir reikšmingumą. Siekiant išlaikyti nekilnojamųjų kultūros vertybių tyrimų objektyvumą, tyrimų metu fiksuojama viskas, nepaisant aptiktos liekanos ar fakto vertės ar išlikimo laipsnio. Paprastai nekilnojamojo kultūros paveldo tyrimai pagal poveikį nekilnojamosioms kultūros vertybėms skirstomi į:

- neardomuosius tyrimus – tai tyrimai, kurių metu nepažeidžiama nekilnojamosios kultūros vertybės fizinė medžiaga: tai visų rūšių fiksavimo darbai, istorinės raidos ir techniniai tyrimai, atliekami taikant vizualinius, ultragarso ar kitus medžiagos neardančius metodus, įvairių archyvinių dokumentų ir ikonografinės medžiagos bei nekilnojamųjų kultūros vertybių struktūrų (planinių, erdvinių, tūrinių ir pan.) ir vertinamojo pobūdžio (aksiologiniai) tyrimai;
- ardomuosius tyrimus – tai tyrimai, kurių metu negrįžtamai paveikiamos nekilnojamosios kultūros vertybės: tai istorinės raidos ar techniniai tyrimai, kurių metu šurfais, perkasomis, gręžiniais, zondažais, atidengimais, mėginiais ir kitais būdais ardoma fizinė nekilnojamosios kultūros vertybės medžiaga.

Pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nuostatas, taikomuosius mokslinius ardomuosius tyrimus vykdo atitinkamos srities institucijos, mokslininkai ir kultūros ministro patvirtinta tvarka atestuoti tyrėjai. Ardomieji tyrimai atliekami

paveldo tvarkybos reglamentų nustatyta tvarka. Leidimus ardomiesiems tyrimams išduoda Kultūros paveldo departamentas ir apie tai praneša savivaldybių paveldosaugos padaliniams. Tyrimų ataskaitos rengiamos kultūros ministro patvirtinta tvarka. Tyrimų ataskaitų ir publikacijų kopijos turi būti pateiktos Kultūros paveldo departamentui ir registruojamos Kultūros vertybių registre. Nekilnojamųjų kultūros vertybių taikomieji ardomieji tyrimai pagal apimtį skirstomi į:

- žvalgomouosius tyrimus – tokie tyrimai atliekami, kai reikia patikslinti nekilnojamųjų kultūros vertybių vertingąsias savybes, nustatyti jų fizinę būklę ir pagrindines irimo priežastis, aptikti autentiškos medžiagos vietas, nustatyti pagrindinius nekilnojamosios kultūros vertybės istorinės raidos etapus ir kokios nekilnojamosios kultūros vertybės dalys gali būti pripažintos kaip neturinčios vertės ir reikšmės;
- detaliuosius tyrimus – tokiais tyrimais *in situ* nustatomos visos išlikusios nekilnojamosios kultūros vertybės materialinės liekanos, visos sužalojimų vietos, visos vertingosios savybės, išsamiai atskleidžiama nekilnojamosios kultūros vertybės istorinė raida, ištiriami visi neigiami ardymo ir irimo procesai;

Remiantis žvalgomaisiais tyrimais, rengiama nekilnojamųjų kultūros vertybių apskaitos dokumentacija ir tvarkybos darbų projektiniai pasiūlymai, vadovaujantis detalesiais ir specialiesiais tyrimais – tvarkybos darbų projektai. Nekilnojamųjų kultūros vertybių taikomieji tyrimai turi būti atliekami, kai:

- renkami duomenys dėl objektų ar vietovių įregistravimo Kultūros vertybių registre;
- numatomi nekilnojamųjų kultūros vertybių avarijos grėsmės pašalinimo, konservavimo, restauravimo ar pritaikymo darbai;
- nekilnojamųjų kultūros vertybių tvarkybos darbų metu atskleidžiamos naujos vertingosios savybės;
- planuojama ūkinė veikla nekilnojamųjų kultūros vertybių teritorijose ar apsaugos zonose;
- trūksta duomenų nekilnojamųjų kultūros vertybių tvarkybos darbų rūšiai ar tokių darbų technologiniams sprendiniams pagrįsti.

Nekilnojamosiose kultūros vertybėse paprastai atliekami šių tipų taikomieji tyrimai (ne visi jie priskiriami ardomiesiems tyrimams):

- vizualiniai tyrimai – fotografavimo, nuotolinio zondavimo ir matavimo (geodeziniai bei fotogrametriniai) darbai, vizualinis techninės būklės įvertinimas, medžių taksacija;
- istorinės raidos tyrimai – archeologijos, istorijos, menotyros, architektūros, polichromijos, urbanistikos, kraštovaizdžio ir želdynų vertinimo tyrimai;
- techniniai tyrimai – geologijos, cheminio ir biologinio užterštumo, konstrukcijų ir statybinių medžiagų tyrimai;
- specialieji tyrimai – ekonominiai, sociologiniai, transporto, klimatologijos ir kitų mokslo krypčių.

Atliekant nekilnojamojo kultūros vertybių taikomuosius tyrimus, pirmenybė teikiama neardomiesiems tyrimams, o kai pagrindžiama, jog neardomaisiais metodais neįmanoma išgauti būtinų duomenų, pagal parengtus ardomųjų tyrimų projektus už nekilnojamosios kultūros vertybės apsaugą atsakinga institucija leidžia pažeisti jos fizinį pavidalą, tačiau toks pažeidimas turi būti atliekamas kuo minimaliausia apimtimi.

Vizualinių tyrimų metu nustatoma, ar yra kultūros paveldo statinio avarijos grėsmė, ir jeigu yra – nurodomos preliminarios priemonės ją pašalinti, užfiksuojamos pažeidimų vietos, taip pat nustatoma bendra kultūros paveldo statinio konstrukcijų, dekoro ir kitų elementų būklė, pagal tai parengiamas techninės būklės arba defektų aktas. Vizualinių tyrimų metu paprastai naudojama liniuotė, gulsčiukas, fotoaparatai ir kiti elementarūs fiksavimui reikalingi įrankiai.

Istorinių tyrimų metu, analizuojant istorinius šaltinius, bandoma nustatyti, kas, kada ir kodėl projektavo statinį, kas, kada ir kaip jį statė, kas, kada ir kodėl perstatinėjo, kokios buvo statinio paskirtys, su kokiais istoriniais įvykiais ar įžymiais žmonėmis jis susijęs. Vienas pagrindinių tokių tyrimų rezultatų – aptikti istoriniai planai, piešiniai, paveldotvarkos specialistams padedantys geriau įsivaizduoti buvusias statinio formas, naudotas statybines medžiagas ir taikytus puošybos elementus. Vis dėlto paveldotvarkoje ikonografinė medžiaga turi būti remiamasi atsargiai, nes dažnai to meto dailininkai, vedami kompozicijos ir kitų estetinių tikslų, kūriniuose ne visada išlaikydavo vaizduojamų statinių mastelį, pavaizduodavo ir nebūtų statinių dalių ar elementų, o aptikti istoriniai brėžiniai ne visada reiškia, kad statiniai buvo realizuoti, kaip jie buvo suprojektuoti.

Atlikus kultūros paveldo statinio istorinius tyrimus, atliekami jo polichrominiai tyrimai. Dažnai istoriniai duomenys jau nurodo, kad kultūros paveldo statinio išorėje ar viduje gali būti išlikę dekoruoti paviršiai. Polichrominiai tyrimai turi būti atliekami prieš architektūrinius tyrimus, nes, zonduojant senuosius architektūrinius elementus, gali būti pažeisti senieji dekoravimo elementai. Taigi polichrominių tyrimų tikslas – aptikti kultūros paveldo statinio dekoruotus paviršius ar dekoro elementus ir nustatyti statinio dekoravimo istorinę raidą. Polichrominiais tyrimais tiriamos ne tik statinių vidaus patalpos, bet ir jų išorė. Kaip ir visų ardomųjų tyrimų atveju, visų pirma polichrominiai tyrimai pradedami žvalgomaisiais tyrimais, kurių tikslas nustatyti, ar buvo dekoruota statinio išorė (pastatų angos, frizai, kampai) ir vidaus patalpos. Aptikus dekoruotus paviršius ar dekoravimo elementus (pavyzdžiui, sieninės tapybos fragmentus ir pan.), atliekami detalieji polichromijos tyrimai, kurių tikslas surinkti pakankamai duomenų, kad būtų galima parengti išsamų dekoruotų paviršių ir elementų tvarkybos darbų projektą. Polichrominių tyrimų metu taikomas tinklinis zondavimas (statinio paviršiai suskirstomi į 1x1 m ar 0,5x0,5 m dydžio gardeles), o senieji dekoruoti paviršiai ieškomi 10x10 cm dydžio zondažais. Juose aptikus dekoruotus paviršius pamažu didinamas zondažų skaičius ir plotas. Zondažų vietos fiksuojamos statinio planuose arba sudaromos sienų, lubų ar kitų statinio plokštumų išklotinės, jie fotografuojami bei aprašomi. Dekoratyvines dangas, dekoratyvinį tinką, tinkuotus

ir dažytus paviršius pažeidžia drėgmė ir druskos, ant sienų augantys pelėšiai ir kiti biologiniai pažeidėjai bei žalingi aplinkos poveikiai, todėl, tiriant kultūros paveldo statinių fasadų ir interjerų dekoratyvinius paviršius, taikomi ir laboratoriniai tyrimai. Imant mėginius tokiems tyrimams neturi būti žalojamas dekoratyvinių paviršių kompozicinis, polichrominis vientisumas ir atskirų motyvų išraiška. Mėginiai imami iš nuo tiesioginių saulės spindulių bei atmosferos kritulių poveikio labiau apsaugotų vietų, kuriose spalva mažiau pakitusi. Pageidautina, kad jie būtų paimti kartu su pagrindo medžiaga. Mėginių turi būti paimta tiek, kad jų užtektų nustatyti drėgnį, vandens įgėrį, užterštumą druskomis, mikrobiologinius pažeidimus, dekoratyvinių dangų ir skiedinių sudėtį, pigmentus ir kt.

Architektūrinių tyrimų tikslas – nustatyti kultūros paveldo statinio statybos - stiliaus raidą ir jo architektūrinius elementus. Architektūriniais tyrimais stengiamasi patvirtinti ir papildyti istorinių tyrimų duomenis, todėl jiems atlikti būtini istorinių tyrimų duomenys ir tokių tyrimų metu surinkta ikonografinė medžiaga. Architektūriniais tyrimams taip pat būtini polichrominių tyrimų duomenys, nes dekoravimas susijęs su statinio stiliumi. Architektūriniai tyrimai atliekami zondažais (atodango- mis). Zondažai paprastai yra ne didesni kaip 0,5x0,5 m, juos stengiamasi išdėstyti kuo įvairesnėse statinio dalyse. Zondažai taip pat gali būti ir siauros juostos, atidengiamos per visą plokštumos plotį ar aukštį. Zondažai yra dviejų tipų – seklieji, kai pašalinami viršutiniai apdailos sluoksniai ir atidengiamos paviršinės konstrukcijos, ir giluminiai – kai zonduojant pašalinami ir viršutiniai konstrukcijų elementai (pavyzdžiui, pašalinus viršutinius mūro sluoksnius, galima aptikti užmūrytas angas, nišas ir kitus architektūrinis elementus). Architektūrinių tyrimų metu tiriamos ne tik sienos, bet ir pamatai (rūsiai) ir stogo (pastogės) konstrukcijos. Tiriami zondažai žymimi stambaus mastelio statinio brėžiniuose, sunumeruojami, aprašomi ir nufotografuojami. Atlikus architektūrinis tyrimus, sudaromos statybos-stiliaus raidos kartogramos bei retrospekcijos. Statybos-stiliaus raidos kartogramose skirstomi kultūros paveldo statinio statybos etapai, pagal laikotarpius ar stilius sužymimos statinio dalys, o retrospekcijose pateikiami duomenys, kaip galėjo atrodyti statinio fasadai ar vidaus patalpų išplanavimas skirtingais laikotarpiais. Be to, architektūrinių tyrimų ataskaitose turi būti pateikiami istoriniai konstrukciniai sprendiniai, pavaizduojant jų ypatumus, sujungimo mazgus ir kitus technologinius sprendinius (ypač tai aktualu tiriant medinius kultūros paveldo statinius ar stogo konstrukcijas).

Techniniai tyrimai, dar jie vadinami inžineriniais-techniniais tyrimais, apima daug mokslo sričių – nuo biologijos iki medžiagotyros. Pagrindinis jų tikslas nustatyti dabartinio kultūros paveldo statinio būklę ir kokios priežastys lemia tokio statinio irimą arba nestabilumą. Skirtingai nuo vizualinio tyrimo, techniniai tyrimai tiesiogiai remiasi tikslųjų arba gamtos mokslų žiniomis.

Kadangi kultūros paveldo statiniai priskiriami ypatingiems statiniams, prieš atliekant konservavimo, restauravimo ar atkūrimo darbus būtina atlikti inžinerinius geologinius tyrimus. Jų specifiką reglamentuoja statybos techninis reglamentas

STR 1.04.02:2004 „Inžineriniai geologiniai (geotechniniai) tyrimai“ ir paveldo tvarkybos reglamentas PTR 2.01.01:2010 „Kontakto zonos „mūras/gruntas“ sutvarkymas. Pamatų tvirtinimas“. Inžinerinius geologinius (geotechninius) tyrimus sudaro geologinių, hidrogeologinių, geofizikinių, geomechaninių ir geodinaminių žemės tyrimų visuma. Dėl specifiškumo šioje knygoje jų (taip pat ir archeologinių tyrimų) plačiau neapatarsime. Reikėtų tik pažymėti, kad geotechniniais tyrimais siekiama nustatyti, kokios statinio sklype ir jo artimiausioje aplinkoje yra geologinės sąlygos, kad būtų galima parengti pamatų ir kitų atraminių konstrukcijų sprendinius, užtikrinančius tvarkomo kultūros paveldo statinio stabilumą. Be to, pasitelkus inžinerinius geologinius tyrimus, galima gauti duomenų ir apie kultūros paveldo statinio paleogeografiją (pavyzdžiui, nustatyti kultūros paveldo statinio teritorijoje buvusių vandens telkinių vietas ir pan.).

Konstrukciniais tyrimais bandoma įvertinti kultūros paveldo statinio pamatų, sienų, perdangų ir stogo konstrukcijų būklę, užfiksuoti esamas statinio deformacijas ir nustatyti galimas jų priežastis. Be to, atliekant konstrukcinius tyrimus stengiamasi apibūdinti naudotas statybines medžiagas ir taikytas statybines technologijas. Iš esmės konstrukciniai tyrimai yra jungiamoji grandis tarp architektūrinių tyrimų ir kultūros paveldo statinio tvarkybos darbų projektavimo, o atliekant konstrukcinius tyrimus turi būti pasitelkta kuo daugiau fizikinių-cheminių tyrimų. Pastarieji tyrimai skirti nustatyti istorinių statybinių medžiagų sudėtį, būklę ir jų fizikines savybes (stiprį, atsparumą ir pan.). Be to, kultūros paveldo statiniuose atliekami biologiniai tyrimai, kurių metu nustatomi įvairūs grybeliai, pelėsiai, medžio puviniai ir kenkėjai. Taigi pagal atliktų fizikinių-cheminių tyrimų rezultatus parengiamos rekomendacijos dėl paveldotvarkos priemonių taikymo siekiant stabilizuoti istorinės statybinės medžiagos irimo procesą, kokios cheminės ar fizikinės priemonės turi būti taikomos siekiant užkonservuoti istorines statybines medžiagas, ar galimas tokių medžiagų suderinamumas su naujomis statybinėmis medžiagomis ar technologijomis. Fizikinių-cheminių tyrimų atlikimo tvarką aiškiai reglamentuoja kultūros ministro patvirtinti paveldo tvarkybos reglamentai: PTR 2.01.01:2010 „Kontakto zonos „mūras/gruntas“ sutvarkymas. Pamatų tvirtinimas“, PTR 2.02.03:2007 „Akmens mūro ir natūralaus akmens, plytų mūro tvarkyba“, PTR 2.03.01:2010 „Betono, molio, medinių konstrukcijų tvarkyba“, PTR 2.05.01:2010 „Metalų gaminių ir metalo konstrukcijų tvarkyba“, PTR 2.06.01:2010 „Fasadų dekoratyvinių dangų, dekoratyvinio tinko, tinkuotų, dažytų paviršių tvarkyba“, PTR 2.06.02:2010 „Interjerų dekoratyvinių dangų, dekoratyvinio tinko, tinkuotų, dažytų paviršių tvarkyba“ ir PTR 2.11.01:2010 „Čerpių, skalūno, metalo, medžio, nendrių, šiaudų ir bituminių dangų tvarkyba“.

Apibendrinant aukščiau išdėstytą, nesunku nustatyti, kad, atliekant kultūros paveldo statinio tvarkybos darbus, paprastai, atliekami 6 rūšių nekilnojamojo kultūros vertybių taikomieji tyrimai: 1) vizualiniai, 2) istoriniai, 3) polichrominiai, 4) architektūriniai, 5) techniniai, 6) archeologiniai (jeigu tvarkybos ar statybos darbų metu planuojami pamatų ir rūšių atkasimo, inžinerinių tinklų klojimo ar kiti žemės judinimo darbai).

Jų privalomumą nustato Kultūros paveldo departamentas arba savivaldybės paveldosaugos padalinys išduodamas sąlygas tvarkybos projektui rengti, tačiau tai nereiškia, jog tvarkybos darbų užsakovui arba projektuotojui draudžiama iš anksto atlikti nors žvalgomojus kultūros paveldo statinio tyrimus ir jų rezultatus jau pateikti statinio išsaugojimo projektiniuose pasiūlymuose. Tik turint išsamius tyrimų duomenis galima parengti motyvuotus tvarkybos darbų sprendinius, todėl nereikėtų stebėtis, kad, pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nuostatas, visi tvarkybos darbai, išskyrus remontą, turi būti pagrįsti nekilnojamosios kultūros vertybės tyrimais.

Kultūros paveldo statinio paveldotvarkos darbai

Kai kalbama apie kultūros paveldo statinio konservavimą, restauravimą ar atkūrimą, teisės aktuose vartojamos šios sąvokos: 1) tvarkybos darbai, 2) tvarkomieji paveldosaugos darbai, 3) tvarkomieji statybos darbai. Tvarkyba – kultūros paveldui išsaugoti atliekami darbai: tyrimas (taikomasis), remontas, avarijos grėsmės pašalinimas, konservavimas, restauravimas, pritaikymas, atkūrimas ir šių darbų planavimas bei projektavimas. Tvarkybos darbus galima suskirstyti į tris stambias grupes:

- tvarkybos darbų planavimas ir dokumentavimas;
- vertybės taikomasis tyrimas;
- tvarkybos darbų projektavimas.
- tvarkybos darbai, skirti autentiškumo sutvirtinimui ir jo dalies atstatymui;
- avarijos grėsmės pašalinimas;
- konservavimas;
- restauravimas.
- tvarkybos darbai, skirti panaudojimo uždaviniams įgyvendinti:
- remontas;
- pritaikymas;
- atkūrimas.

Kultūros paveldo statinio remontas – tai statinio remontas, kaip apibrėžta Statybos įstatyme, kai darbai nesusiję su statinio vertingųjų savybių keitimu. Kitais atvejais atliekami konservavimo, restauravimo, pritaikymo ar atkūrimo darbai. Kadangi kultūros paveldo statinio remontas priskirtas vienai tvarkybos darbų rūšių, kultūros paveldo statinio remonto darbams turi būti gautas už kultūros paveldo statinio apsaugą atsakingos institucijos leidimas.

Kultūros paveldo statinio priežiūra – valdytojų nuolat vykdomi kultūros paveldo objekto vertingųjų savybių nekeičiantys darbai, kuriems nereikalingas už šio objekto apsaugą atsakingos institucijos sutikimas. Priežiūros darbams priskiriama: 1) smulkių defektų šalinimas, 2) statinių apsauga nuo neigiamo aplinkos poveikio, 3) mikroklimato patalpose palaikymas, 4) želdinių atnaujinimas, 5) savaime užaugančių augalų šalinimas, 6) pjauti žolę ir genėti medžius, valyti šiukšles, šalinti taršos šaltinius.

Esminis skirtumas tarp kultūros paveldo statinio remonto ir konservavimo darbų tai, kad remonto atveju atnaujinamos kultūros paveldo statinio eksploatavimui skirtos priemonės, kurios nėra pripažintos statinio vertingosiomis savybėmis, t. y. veikiamas ne pats kultūros paveldo statinys, bet jo eksploatavimui įrengtos naujos priemonės ir sistemos (pvz., inžineriniai tinklai ir pan.).

Konservavimas – kultūros paveldo objekto vertingąsias savybes naikinančių ar žalojančių veiksnių poveikio sustabdymas ir autentiškumo požymių sutvirtinimas atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus. Taigi atliekant konservavimo darbus būtina remtis tyrimų rezultatais, taip pat pasitelkti tikslųjų ir gamtos mokslų žinias. Be to, kultūros paveldo statinio remonto ir konservavimo darbai iš esmės skiriasi ir tuo, kad konservavimui būtini taikomieji tyrimai. Konservavimas turi sustabdyti kultūros paveldo statinio nykimą, stabilizuoti jo fizinę būklę, ją sustiprinti. Iš esmės konservavimo darbai atliekami dviem etapais: pirmajame stabilizuojama būklė, pašalinamos nykimo priežastys, o antrajame atliekami stiprinimo darbai. Konservavimo darbų metu pirmenybė teikiama istorinėms medžiagoms ir technologijoms, bet, jeigu būtina, naudojamos ir naujos medžiagos bei technologijos. Konservavimui paprastai priskiriami šie darbai:

- Apsaugos nuo gruntinio vandens priemonių įrengimas (pavyzdžiui, pamatų hidroizoliacijos įrengimas, mūro impregnavimas, mūro džiovinimas);
- Apsaugos nuo kritulių įrengimas (apsauginių gaubtų ir stogelių įrengimas, apgaubimas polimerinėmis plėvelėmis);
- Mechaninio stabilumo priemonių įrengimas (pavyzdžiui, pamatų pavidimas, inkaravimas deformacijų vietose, templių įrengimas, sienų suveržimas);
- Statybinių medžiagų tvirtinimas cheminėmis medžiagomis, pavyzdžiui, mūro paviršių impregnavimas, medienos impregnavimas antipirenais, medienos konservuojamasis dažymas);
- Statybinių medžiagų apsauga nuo cheminio ir biologinio užteršimo (pavyzdžiui, medienos valymas, dezinfekavimas ir impregnavimas antiseptikais ir fungicidais);
- Suirusių statybinių medžiagų pašalinimas (pavyzdžiui, pažeistos medienos dalių išpjovimas, nevertingo tinko ar dažų sluoksnio numušimas ir nuvalymas);
- Tinkamo mikroklimato sudarymas (pavyzdžiui, vėdinimo sistemų įrengimas);
- Želdynų sanitarinės būklės bei augimo sąlygų pagerinimas.

Kai iš kultūros paveldo statinio likę tik fragmentai, tik išorinių atitvarų liekanos, paprastai, įrengiamos juos konservuojančios dangos (pavyzdžiui, „karūnėlės“, apsauginiai stogeliai), kuriomis kultūros paveldo statinio liekanos apsaugomos nuo atmosferos kritulių, ir sureguliuojamas vandens nutekėjimas nuo pačių liekanų. Prieš konservuojant kultūros paveldo statinių pamatus atliekami archeologiniai, geologiniai ir konstrukciniai tyrimai, kurių metu nustatomos pamatų deformacijų priežastys. Pastarosios gali slypėti ne tik pačiame pamate, gruntuose ar hidrografiniame režime, bet ir sienų konstrukcijose (pavyzdžiui, padidėjusi antžeminės

dalies apkrova statinio pamatams). Konservuojant kultūros paveldo statinių pamatus, sustiprinami ne tik patys istoriniai pamatai, bet po jais įrengiamos ir naujos konstrukcijos (papildomi poliai, paplatintas pamatų padas, ir pan.), kurios iš esmės perima visą statinio apkrovą. Be to, reikėtų pažymėti, kad pagrindinis skirtumas tarp įrengiamų naujų ir esamų statinio pamatų yra tai, kad esami statinio pamatai šlapi, drėgni. Naujiems pamatams galima naudoti beveik visas rinkoje siūlomas medžiagas, hidroizoliacija gali būti įrengiama su pamatų apšiltinimu, o konservuojamų pamatų hidroizoliacinės medžiagos turi būti kvėpuojančios. Plytų mūras, jeigu jis istoriškai nėra tinkuotas, stiprinamas įvairiais tirpalais, kad vanduo mažiau įsigertų į jį. Vietos, kur plytos išdūlėjusios, atsargiai užtaisomos naujomis plytomis arba kitais jas imituojančiais patvariais užpildais, užtaisomos ir išbyrėjusios mūro siūlės. Jeigu plytų mūras tinkuotas, būtina atsižvelgti į tai, kokio senumo tas tinkas, atlikus reikiamus tyrimus iširti, ar nėra polichrominio dekoro. Cementą naudoti reikia labai atsargiai, senuose mūruose geriau naudoti kokybiškas kalkes ar jų analogus. Jeigu kultūros paveldo statinių sienose yra plyšių, matomos kitos deformacijos, būtina nustatyti jų atsiradimo priežastis, ar tos deformacijos kinta per tam tikrą laiką, ar jos didėja, ar ne (ar plyšiai yra stabilūs, ar progresuoja). Įprastas irstančių mūrinių konstrukcijų tvirtinimas metaliniais, gelžbetoniniais ar armuoto skiedinio gaubtais arba plačiomis apkabomis istoriniam mūrui gali būti naudojamas labai ribotai. Šias priemones atskirais atvejais galima pritaikyti tinkuotam mūrui ir tokiose vietose, kurios atvirai nesimato. Konstrukcijų suvaržymui galima naudoti anglies pluošto juostas. Pamatai ir prie jų esanti sienų dalis atskirais atvejais gali būti tvirtinami paslėptais (vidiniais) arba tinkamai įrengtais išoriniais kontraforsais. Atitrūkusios ar labai deformuotų sienų, tarpšienių, kitų laikančiųjų konstrukcijų dalys gali būti sujungiamos metaliniais ankeriais, įtempiamosiomis metalinėmis juostomis, anglies pluošto juostomis ar neįtemptais ryšiais. Senosios pastatų perdangos – tai plytiniai skliautai arba medinių sijų perdangos, nuo XIX amžiaus II pusės perdangose pradėta naudoti ir metalines sijas. Skliautams stiprinti naudojamos metalinės templės arba armuojamas pats skliautas. Dažniausiai sutręšta ir nupūva medinių perdangų sijų galai, jeigu jie nebuvo tinkamai izoliuoti ar dėl blogos stogo būklės ant jų patekdavo vandens. Perdangos gali laikyti ir dekoratyvines lubas (pavyzdžiui, lipdinius) arba pačios būti dekoruotos. Tvirtinant perdangas, tokios lubos turi būti paramstomos arba kitaip išsaugomos. Konservuojant perdangas, kai kur medinės sijos keičiamos gelžbetoninėmis arba į medinių sijų tarpą įmontuojamos papildomos metalinės sijos. Kartais užtenka pakeisti ne visą siją, o tik protezuoti jos galus panaudojant „medžio betoną“ arba sutvirtinant metalines jų konstrukcijas (pavyzdžiui, metalinius tvirtinimo dėklus ir pan.). Be to, medinės perdangos ir sijos turi būti apdorojamos medžio konservantais (apsaugoma nuo puvinio ar medžio kenkėjų), taip pat ir antipirenais (priešgaisrinė priemonė). Metalinės sijos padengiamos antikorozinėmis dangomis, prieš tai pašalinus ar sutvirtintinus korozijos produktus. Kultūros paveldo statinių stogai konservuojami išlaikant jų formą. Čia gali būti naudojamos laikinos

arba nuolatinės dangos. Laikinos dangos gali būti naudojamos pirmajame konservavimo darbų etape, nes tai greitesnis ir pigesnis būdas. Konservuojant stogą svarbiausia, kad nuo jo tinkamai nutekėtų vanduo. Tenka sutikti su J. Glemžos mintimi, kad kokybiškas statinių stogas (nors ir laikinas), jo įrengimas ir sutvarkymas yra viena svarbiausių statinių išlikimo sąlygų ir, galima sakyti, jo išsaugojimo „vizitinė kortelė“. Konservuojant stogą visų pirma sutvirtinamos jo laikančiosios konstrukcijos, protezuojant pakeičiami suirę ar apgadinti mazgai arba įrengiamos papildomos stiprinimo konstrukcijos. Svarbu konservuoti ir stogų medines laikančiąsias konstrukcijas, kad nepūtų ir pagerėtų atsparumas ugniai.

Aukščiau išvardintos kultūros paveldo statinio konservavimo technologijos gali būti taikomos atliekant: 1) avarijos grėsmės pašalinimo, 2) neatidėliotinus saugojimo, 3) statinio užkonservavimo darbus.

Avarijos grėsmės pašalinimas – priešasčių, galinčių sukelti staigią kultūros paveldo objekto griūtį, panaikinimas, minimaliai keičiant vertingąsias savybes, atliekant tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus. Taigi avarijos grėsmės pašalinimo darbai atliekami tada, kai kultūros paveldo statinys ypač blogos ar avarinės būklės ir iš esmės tai „pirmoji pagalba“ kultūros paveldo statiniui. Avarijos grėsmės pašalinimo darbai turi būti operatyvūs. Taigi pagrindinis skirtumas tarp avarijos grėsmės pašalinimo ir konservavimo darbų yra tai, kad grėsmės pašalinimo darbų tikslas – kuo greičiau sustabdyti galimą staigų nekilnojamosios kultūros vertybės nykimą ir tam tikram laikui įtvirtinti ją esamoje padėtyje. Konservavimo tikslas – panaikinti vertybę ardančių faktorių poveikį ir išsaugoti autentišką esamoje padėtyje, siekiant sudaryti sąlygas ilgalaikiam (ne trumpesniame, kaip 5-7 metų laikotarpiui) nekilnojamosios kultūros vertybės panaudojimui ar eksponavimui. Avarijos grėsmės pašalinimo darbai gali būti

- Saugos priemonių įrengimas (pavyzdžiui, teritorijos aptvėrimas, laikinų lieptų, stogelių, tinklų įrengimas);
- Laikančiųjų konstrukcijų parėmimas ar suveržimas;
- Papildomų apkrovų pašalinimas (pavyzdžiui, perdangų užpildų pašalinimas);
- Angų ir kitų vertingų dalių uždengimas nuo atmosferos poveikio;
- Griūvančių konstrukcijų, kurių nebeįmanoma konservuoti ar restauruoti, išardymas ar vertingų elementų išmontavimas ir perkėlimas į saugyklas;
- Dekorų ir funkcinės įrangos elementų uždengimas drėgmės ir šalčio nepraleidžiančiomis ir smūgiams atspariomis medžiagomis;
- Želdinių, keliančių pavojų žmonių saugumui arba kitiems augalams, šalinimas.

Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme kaip atskira avarijos grėsmės pašalinimo darbų rūšis išskirta kultūros paveldo objekto, dėl kurio priimtas sprendimas inicijuoti skelbimą saugomu, neatidėliotini saugojimo darbai. Iš esmės tai tie patys avarijos grėsmės šalinimo darbai, tačiau kartu gali būti atlikti ir būtinausi pritaikymo darbai (pavyzdžiui, įrengiama priešgaisrinė signalizacija). Minėti darbai

išskirti į atskirą pogrupį, nes tokie gali būti finansuojami valstybės ar savivaldybių biudžeto lėšomis dar ir nebaigus skelbimo saugomu procedūrų. Taip pat, be konservavimo darbų, reikėtų pažymėti kultūros paveldo statinių užkonservavimą. Užkonservavimas – avarijos grėsmės pašalinimas ir kiti veiksmai, reikalingi kultūros paveldo statinio vertingosioms savybėms išsaugoti, kai laikinai sustabdomi jo tvarkybos darbai ar nustojama juo naudotis. Užkonservavimo darbai atliekami pareikalavus Kultūros paveldo departamentui ar savivaldybės paveldosaugos padaliniiui, o patirtos išlaidos gali būti kompensuotos valstybės ir savivaldybės biudžeto lėšomis. Patys užkonservavimo darbai atliekami pagal Statinio konservavimo aprašo, kuris pateiktas statybos techniniame reglamente STR 1.08.02:2002 „Statybos darbai“, nuostatas.

Restauravimas – visų išlikusių kultūros paveldo objekto autentiškų dalių ar elementų konservavimas, atskirų neišlikusių elementų ar dalių atkūrimas, nekilnojamosios kultūros vertybės požymių išsaugojimas, atskleidimas ir išryškėjimas atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus. Galėtume paminėti šiuos restauravimo principus, išdėstyti Venecijos chartijoje:

- Restauravimas bet kokių atveju turi būti pagrįstas ir remtis tyrimais;
- Restauravimas neturi klastoti meninių ir istorinių požymių;
- Turi būti gerbiamos visų periodų žymės, nes stiliaus vientisumas nėra restauravimo tikslas, o apatinių (seniausių) sluoksnių atidengimas yra pateisinamas:
 - tik ypatingais atvejais;
 - tada, kai tai, kas pašalinama, yra mažai reikšminga;
 - materija, kuri atskleidžiama, yra didelės istorinės, archeologinės, estetinės vertės;
 - materijos būklė pakankamai gera.
- Restauravimas turi baigtis ten, kur prasideda spėlionės (hipotezės).
- Restauravimo naujadarams taikomi principai:
 - pakaitalai, kuriais pakeičiamos trūkstamos dalys, turi būti harmoningai integruoti į visumą, bet tuo pačiu skirtis ir nuo originalių;
 - elementai atkuriami, kai tai neišvengiama, bei jie turi turėti dabarties žymę;
 - elementų atkūrimas draudžiamas, išskyrus atvejus, kai jie nesumenkina vertybės ir jos santykio su aplinka.

Restauravimui priskiriami šie darbai:

- Vertingų žemės paviršiaus dangų atidengimas ir konservavimas (pvz., grindinių atidengimas);
- Konstrukcijų, architektūros elementų atidengimas iki autentiško paviršiaus (pvz., apkalimo pašalinimas, nevertingų dažymo ir lakavimo sluoksnių pašalinimas, buvusių angokraščių, staktų, dūmtraukių, lipdybos elementų atidengimas);
- Nevertingų statinių, priestatų ir antstatų nugriovimas;
- Nevertingų gaminių pašalinimas (pvz., durų, langų, grindų);
- Pagrįstas nevertingų konstrukcijų ardymas, konstrukcijų stiprinimas bei sui-

rusių konstrukcijų pakeitimas tiksliais kopijomis ar konstrukcijų liekanų sujungimas (pvz., sijų ar perdangų tvirtinimas armavimu, technologinių mazgų perrinkimas, pertvarų ardymas, gegnių, sijų ar kitų konstrukcijų pakeitimas naujomis);

- Pasikartojančių elementų kopijų gamyba;
- Nevertingų želdinių kirtimai, trūkstumų augalų esamose želdiniuose atsodinimas.

Restauravimo metu stengiamasi atidengti tam tikras kultūros paveldo statinio dalis. Taigi restauravimo metu tenka visiškai ar fragmentiškai šalinti vėlyvasias statinio dalis ar elementus. Šiuo atveju reikia laikytis Venecijos chartijos nuostatų, kad reikšmingas kiekvienos epochos palikimas, o stiliaus vientisumas nėra restauravimo tikslas. Vadinas, restauravimo tikslas nėra atidengti kuo senesnius ir šiuo metu labiau vertinamus sluoksnius. Jeigu nusprendžiama, kad tokie sluoksniai gali būti atidengti, tam turi pritarti komisija ar kita kolegiali institucija, restauratoriui suteikiama tik siūlyto teisė.

Restauravimas susijęs ir su atkūrimo procesu. Dėl šios priežasties J. Glemža restauravimą įvardina kaip vieną sudėtingiausių paveldotvarkos darbų, kurių metu kyla klausimas, kiek procentų turėtų sudaryti autentika ir kiek procentų ją galima papildyti, kad kultūros paveldo statinys išliktų kaip nekilnojamoji kultūros vertybė. Anot J. Glemžos, objekte turėtų išlikti ne mažiau kaip 60 proc. autentikos. Iš esmės restauravimo metu leidžiama atkurti tik atskirus fragmentus ir elementus, bet ne išstisus statinius ar jų dalis. Fragmentų ir elementų atkūrimas ir papildymas turi būti labai pagrįstas moksliskai, o jeigu pakankamų įrodymų nėra, jeigu keliamos hipotezės, tokių fragmentų ar elementų atkūrimo pagal istorines formas reikia atsisakyti. Venecijos chartijoje aiškiai nurodyta, kad nauji elementai, kuriais pakeičiamos trūkstamos statinio dalys, turi harmoningai įsilieti į visumą, bet skirtis nuo originalo, kad restauravimas neklastotų meninės ir istorinės tiesos. Restauruojant kultūros paveldo statinius, atnaujinamos jų plokštumos, tačiau toks „šviežumas“ gali pažeisti jų autentiškumą. Taigi rengiant restauravimo darbų projektus būtina atsižvelgti į laiko patinos išsaugojimo būtinybę.

Restauravimo principai skiriasi ir pagal kultūros paveldo statinių paskirtis. Restauruojant memorialinius pastatus ar patalpas svarbu išsaugoti dalis, susijusias su įžymaus asmens kūryba ir veikla arba svarbiais istoriniais įvykiais. Gynybiniuose objektuose labai svarbu išryškinti gynybinę funkciją ir restauruoti tokius funkcijos elementus, kaip: įvažiavimo kelius, gynybinius griovius, sienas, tiltų vietas, kitus įtvirtinimus, žemių pylimus ir pan. Kulto pastatuose būtina atkreipti dėmesį į puošybą, stalių gaminius bei kitą vidaus įrangą (pavyzdžiui, į vargonus). Restauruojant gyvenamosios paskirties pastatus visų pirma reikia išsaugoti vidinį jų išplanavimą, jeigu įmanoma – patalpų paskirtis. Vienas sudėtingiausių restauravimo objektų yra dvarų sodybos, nes tai kompleksiniai kultūros paveldo objektai, apimantys tiek gyvenamosios, tiek reprezentacinės, tiek ūkinės paskirties statinius. Taip pat svarbu išlaikyti dvaro sodybos statinių

kompozicinę išdėstymą, jų santykį su aplinka – ypač su dvarų sodybų parkais. Pagal sudėtingumą dvaro sodyboms nenusileidžia ir etnografinės sodybos bei etnografiniai kaimai. Čia svarbu išlaikyti etnografinius statinių bei statybos skirtumus ir tuo pačiu jų autentiškas paskirtis.

Atkūrimas – neišlikusios nekilnojamosios kultūros vertybės atkūrimas išimtiniais atvejais pagal nustatytas neišlikusias vertingąsias savybes, atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus. Atkuriant išsaugomos atkuriamos vertybės išlikusios dalys ir elementai, jie grąžinami į pirminę vietą, tiksliai pakartojamos ar naujai sukuriamos neišlikusios dalys ir elementai. Stichinių nelaimių ar žmonių sunaikinti kultūros paveldo objektai išimtiniais atvejais, nesukeliant grėsmės turinčioms vertingųjų savybių išlikusioms jų liekanoms, dalims ar elementams, gali būti atkuriami, jei:

- atkūrimo galimybė pagrįsta išsamiais istorinių šaltinių ir fizinių tyrimų duomenimis, kad būtų išvengta spėjimų;
- objektas turi ypatingą meninę ar simbolinę reikšmę, yra itin svarbus tautinei savimonei ir kultūros paveldui puoselėti ir dera prie kraštovaizdžio;
- atkūrimui pritaria valstybės ir savivaldybių institucijos ir visuomenė.

Nekilnojamųjų kultūros vertybių atkūrimas apima šiuos darbus:

- Buvusio žemės paviršiaus atstatymą (tai grunto nukasimas ar užpylimas siekiant suformuoti autentiškas mikroreljefo altitudes);
- Išlikusių autentiškų dalių surinkimą į pirminę visumą (anastiliozė);
- Suirusių statinių, kurių techniškai nebeįmanoma konservuoti, restauruoti ar suremontuoti, išardymą ir pakeitimą tiksliais jų kopijomis;
- Neišlikusių statinių atstatymą;
- Neišlikusių želdinių atkūrimą;
- Užpiltų gamtinės ar dirbtinės kilmės vandens telkinių atkasimą ir užpildymą vandeniu, hidrotechninių statinių ir įrenginių (taip pat ir dekoratyvinių) atstatymą.

Atkūrimo procesas leistinas tiek atkuriant nekilnojamąją kultūros vertybę, tiek ją restauruojant. Skirtumas tarp šių dviejų sąvokų galėtų būti aiškinamas taip: 1) nekilnojamosios kultūros vertybės atkūrimas – tai visos vertybės, kuri sugriuvo ar buvo sunaikinta ar kitaip prarasta, atstatymas, 2) nekilnojamosios kultūros vertybės restauravimas – tai atskirų neišlikusių elementų ar dalių atkūrimas. Pirmoji riba tarp atkūrimo ir restauravimo galėtų būti semantinė riba tarp sąvokų „atstatymas“ ir „atidengimas“ bei „atkūrimas“ ir „pašalinimas“. Antroji riba tarp atkūrimo ir restauravimo galėtų būti klausimas, ar atkuriamas daiktas gali egzistuoti savarankiškai, neprarasdamas savo vertės. Jeigu daiktas gali būti savarankiškas, ir jis tvarkybos metu atstatomas, toks procesas laikytinas ne nekilnojamosios kultūros vertybės restauravimu, bet atkūrimu. Be to, reikėtų pažymėti J. Glemžos mintį, kad, turint išsamius buvusios nekilnojamosios kultūros vertybės duomenis, geriausiu atveju galima sukurti jos kopiją ar maketą, o turint tik dalinius duomenis – tik nekilnojamosios kultūros

vertybės istorinį įvaizdį. Taigi jeigu atkūrimui pagrįsti duomenų nepakanka, reikėtų stengtis sukurti tik objekto istorinį įvaizdį – sąlygiškai atkuriant ir parodant tik buvusio objekto funkcijas, naudojant tik šiuolaikines architektūros priemones. Nors atkurta nekilnojamoji kultūros vertybė neautentiška, tačiau ji reikšminga visuomenei, be to, jos atkūrimas parodo to meto paveldosaugos sampratą, paveldotvarkos darbų metodus ir jų taikymo rezultatus. Taigi atkurtas istorinis statinys pamažu taip pat tampa nekilnojamąja kultūros vertybe.

Pritaikymas – kultūros paveldo objekto ar jo sudedamųjų dalių pertvarkymas naudoti suderinant valdytojo ir visuomenės poreikius, minimaliai keičiant vertingąsias savybes ir sudarant galimybes atkurti būklę, buvusią iki šių pakeitimų, atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus. Išskiriamos šios pritaikymo darbų kryptys:

- funkcinį ir ekspozicinių priemonių įrengimas (pvz., įrengiami teritorijos funkciniai elementai, sumontuojama ar išdėstoma vidaus, technologinė įranga, įrengiami stoglangiai ir pan.);
- inžinerinių tinklų įrengimas (įrengimo metu lokaliai pažeidžiamos vertingosios savybės, arba jie įrengiami nevertinguose intarpuose);
- naujos statybos ar rekonstravimo darbai (pvz., statinių, reikalingų vertybėms eksploatuoti, statyba, keičiamos vėlyvesnių pristatymų formos ir dydžiai, pristatomi vertybės struktūros nekeičiantys priestatai, įrengiamos naujos laikiniosios konstrukcijos).

Iš esmės pritaikymo darbai visų pirma turi būti atlikti tose kultūros paveldo statinio dalyse, kur mažiausiai išlikę autentiškumo požymių bei pakeitimai nepažeis pačios nekilnojamosios kultūros vertybės sandaros. Pritaikymo darbai leistini, kai įrodoma, jog kultūros paveldo statinys negali būti naudojamas vien tik jį suremontavus, konservavus ar restauravus. Pritaikymo darbus nuo nekilnojamosios kultūros vertybės sugadinimo skiria tik vienas žingsnis, todėl paveldosaugos institucijos gali apriboti arba visiškai uždrausti tokius darbus.

Apibendrinus aukščiau išdėstytą, galima konstatuoti, kad kultūros paveldo tvarkybos darbai atliekami tik remiantis tyrimų duomenimis, jie gali būti vykdomi tiek atliekant tvarkomuosius paveldosaugos (pavyzdžiui, sutvirtinimas cheminėmis medžiagomis), tiek statybos, tiek kraštotvarkos darbus. Statybos darbais gali būti atliekami šie tvarkybos darbai: 1) avarijos grėsmės pašalinimas, 2) konservavimas, 3) pritaikymas, 4) remontas, 5) restauravimas, 6) atkūrimas. Dėl šios priežasties statybos darbai, atliekami kultūros paveldo statinyje ar jo teritorijoje, vadinami nekilnojamosios kultūros vertybės tvarkomaisiais statybos darbais, o tvarkomieji paveldosaugos darbai – tai tvarkybos darbai, kurie atliekami pagal specialias technologijas, užtikrinančias autentiškumo išsaugojimą, t. y. jie nebūtinai turi būti statybos darbai. Tačiau statybos darbai, užtikrinantys autentiškumo išsaugojimą bei atliekami pagal specialias technologijas, taip pat yra tvarkomieji paveldosaugos darbai, vadinasi, tvarkomuoju paveldosaugos darbu daro ne jo rūšis, o taikymas vertingųjų savybių atžvilgiu. Šio principo suvoki-

mas lemiantis norint tinkamai pasiruošti tvarkybos darbų organizavimui.

Tvarkybos darbų organizavimas

Pagrindiniai norminiai dokumentai, reglamentuojantys tvarkybos darbus, yra paveldo tvarkybos reglamentai. Kadangi tvarkybos darbų procesas identiškas statybos procesui, bet kokiam statytojui ar projektuotojui turi būti nesvetimos ir tvarkybos darbams nustatytos procedūros:

- Tvarkomųjų paveldosaugos darbų projektavimo sąlygos (laikinieji apsaugos reglamentai) atitinka iki 2010 m. spalio 1 d. buvusias statinio projektavimo sąlygas;
- Tvarkomųjų paveldosaugos darbų projektas – statinio projektą;
- Paveldosaugos (specialioji) ekspertizė – statinio projekto ekspertizę;
- Leidimas atlikti tvarkomuosius paveldosaugos darbus – statybą leidžiantį dokumentą;
- Tvarkomųjų paveldosaugos darbų priėmimas – statinio užbaigimo procedūras.

Tvarkomųjų paveldosaugos darbų projektavimo sąlygas (laikinuosius apsaugos reglamentus) išduoda Kultūros paveldo departamento teritoriniai padaliniai – kai planuojami tvarkybos darbai valstybės saugomose vertybėse, arba savivaldybių paveldosaugos padaliniai – kai planuojami tvarkybos darbai savivaldybės saugomose vertybėse. Laikinieji apsaugos reglamentai išduodami kultūros paveldo objektų valdytojams arba jų įgaliotiems asmenims.

Gavus tvarkomųjų paveldosaugos darbų projektavimo sąlygas (laikinuosius apsaugos reglamentus), atestuotas projektuotojas gali pradėti rengti tvarkomųjų paveldosaugos darbų projektą (toliau – tvarkybos projektas). Jis rengiamas kaip atskiras projektas, o jeigu planuojamai veiklai realizuoti reikia parengti statinio projektą – tvarkybos projektas rengiamas kaip sudėtinė statinio projekto dalis. Tvarkybos projektą sudaro:

- titulinis lapas, kuriame nurodomi duomenys apie projektuotoją, projektuojamo objekto duomenys, projekto pavadinimas (nurodant visus projektuojamus tvarkybos darbus), užsakovo duomenys ir projekto parengimo data (metai ir mėnuo).
- aiškinamasis raštas, kuriame nurodomas projekto rengimo pagrindas, kokie planuojami tvarkybos darbai ir jų pasirinkimo koncepcija;
- tvarkybos darbų projekto sprendiniai (statinio(-ių) aukštų planai, pjūviai, pagrindiniai pastatų fasadai, laikančiųjų ar kitų konstrukcijų planai arba schemas, kurie rengiami priklausomai nuo planuojamų tvarkybos darbų apimtys);
- brėžiniai, kuriuose pažymėtos tyrinėjimų vietos, taip pat projektuojamo objekto dalys ir elementai, kuriuos tvarkybos darbų metu numatoma judinti ar kitaip

fiziškai paveikti, nurodant numatomus atlikti darbus ir jų apimtį (rengiami atskirai, kai nėra galimybės to pažymėti pagrindiniuose projekto brėžiniuose);

- tvarkybos darbų kiekių žiniaraščiai;
- kiti dokumentai ar jų kopijos, nustatytos PTR 3.06.01:2007 „Kultūros paveldo tvarkybos darbų projektų rengimo taisyklės“ II skyriuje.

Parengus tvarkybos darbų projektą, gali tekti atlikti paveldosaugos (specialiąją) ekspertizę. Paveldosaugos (specialioji) ekspertizė privaloma, kai: 1) nekilnojamojo kultūros paveldo statinio projekte numatomi šio statinio (jo teritorijos) tvarkomieji statybos darbai arba kartu su jais ir tvarkomieji paveldosaugos darbai, 2) rengiamas tik nekilnojamojo kultūros paveldo statinio (jo teritorijos) tvarkomųjų paveldosaugos darbų projektas. Projekto paveldosaugos (specialioji) ekspertizė atliekama ekspertizės užsakovo lėšomis iki leidimo atlikti tvarkomuosius statybos ar paveldosaugos darbus išdavimo.

Gavus teigiamas paveldosaugos (specialiosios) ekspertizės išvadas (jeigu ji būtina), tvarkybos darbų projektai turi būti pateikti patikrinti (derinti) už kultūros paveldo apsaugą atsakingai institucijai, kuri šių projektų sprendiniams pritaria raštu arba institucijos spaudu „Patikrinta“ ir šį projektą tikrinusio (derinusio) specialisto parašu. Tvarkybos darbų projektai saugomi šiuos projektus tikrinusioje ir šių darbų vykdymą kontroliuojančioje už kultūros paveldo apsaugą atsakingoje institucijoje iki tvarkybos darbų priėmimo.

Igyvendinami tvarkybos darbų projektų sprendiniai turi būti keičiami ar tikslinami, kai darbų metu aptinkamos naujos kultūros paveldo objekto vertingosios savybės. Tvarkybos darbų projektų pakeitimai turi būti patikrinti (suderinti) už kultūros paveldo apsaugą atsakingoje institucijoje. Po projekto pataisymo privaloma gauti paveldosaugos (specialiąją) ekspertizę atlikusio ekspertizės specialisto išvadą.

Tvarkybos projektui pritarus už kultūros paveldo apsaugą atsakingai institucijai, išduodamas leidimas atlikti tvarkomuosius paveldosaugos darbus (toliau – leidimas tvarkybos darbams). Šiuos leidimus išduoda Kultūros paveldo departamento teritoriniai padaliniai – kai planuojami tvarkybos darbai valstybės saugomose vertybėse, arba savivaldybių paveldosaugos padaliniai – kai planuojami tvarkybos darbai savivaldybės saugomose vertybėse. Leidimai išduodami kultūros paveldo objektų valdytojams arba jų įgaliotiems asmenims. Leidimą tvarkybos darbams išdavusi institucija, nustačiusi, kad darbų metu buvo pažeisti paveldosaugos reikalavimai ar dėl projekto klaidų iškilo vertingųjų savybių praradimo ar sužalojimo grėsmė, gali sustabdyti leidimo galiojimą iki 15 dienų. Leidimą gavęs asmuo raštu įspėjamas, kad leidimas bus pripažintas netekusiu galios, jeigu jis per nustatytą terminą nepašalins pažeidimų. Pašalinęs pažeidimus, leidimą gavęs asmuo turi raštu informuoti leidimą išdavusią instituciją, kuri patikrina, ar pažeidimai pašalinti, ir panaikina leidimo galiojimo sustabdymą. Leidimai tvarkybos darbams pripažįstami netekusiais galios, jeigu:

- leidimą gavęs asmuo, kurio leidimo galiojimas buvo sustabdytas, per nustatytą terminą nepašalina pažeidimų;

- leidimą gavęs asmuo, kurio leidimo galiojimas buvo sustabdytas, toliau vykdo tvarkomuosius paveldosaugos darbus;
- per 2 metus nuo leidimo išdavimo dienos tvarkomieji paveldosaugos darbai nebuvo pradėti;
- pasikeitė kultūros paveldo objekto valdytojas, kuriam buvo išduotas leidimas.

Apie priimtą sprendimą leidimą tvarkybos darbams pripažinti netekusiu galios per 3 darbo dienas nuo sprendimo priėmimo dienos raštu pranešama leidimą gavusiam asmeniui ir nurodomos leidimo pripažinimo netekusiu galios priežastys, data ir reikalavimas per 10 dienų nuo pranešimo gavimo dienos grąžinti leidimą jį išdavusiai institucijai.

Baigus tvarkomuosius paveldosaugos darbus, institucija, išdavusi leidimą tvarkybos darbams, gavusi kultūros paveldo objekto valdytojo ar jo įgalioto asmens ar tvarkomųjų paveldosaugos darbų projekto rengėjo raštišką prašymą, per 10 darbo dienų nuo prašymo gavimo dienos sudaro komisiją tvarkomiesiems paveldosaugos darbams priimti (toliau – Komisija). Komisija gali priimti visus tvarkomųjų paveldosaugos darbų projekte numatytus tvarkomuosius paveldosaugos darbus arba dalį numatytų. Komisijos nariai patikrina, ar atlikti tvarkomieji paveldosaugos darbai atitinka šių darbų projektą ir reikalavimus, nustatytus paveldo tvarkybos reglamentuose bei šiems darbams išduotame leidime. Nustačius atliktų tvarkomųjų paveldosaugos darbų neatitikimą, Komisija pareiškėjui pateikia šių neatitikimų ir trūkumų sąrašą, pasirašytą šios Komisijos narių ir pirmininko. Pašalinus sąrašė išvardintus neatitikimus ir trūkumus, pareiškėjas raštu suderina su Komisija naują tvarkomųjų paveldosaugos darbų priėmimo datą. Tvarkomieji paveldosaugos darbai nepriimami, jei nors vienas Komisijos narys, nustatęs, kad atlikti darbai neatitinka projekto ir reikalavimų, nesutinka pasirašyti tvarkomųjų paveldosaugos darbų priėmimo akto. Prieštaravimų motyvai išdėstomi raštu ir per 3 darbo dienas įteikiami Komisijos pirmininkui. Įvykdžius Komisijos nario teisėtus reikalavimus, Komisijos narys pasirašo kitų Komisijos narių anksčiau pasirašytą aktą. Prireikus Komisijos pirmininkas gali pakartotinai sušaukti Komisiją. Jeigu tvarkomųjų paveldosaugos darbų atlikimo metu pasikeičia paveldo tvarkybos reglamentų reikalavimai, Komisija vadovaujasi tais, kurie galiojo ir buvo numatyti leidimo šiems darbams išdavimo metu.

Taigi tvarkomųjų paveldosaugos darbų priėmimu baigiamas tvarkybos darbų ciklas, ir sutvarkytas kultūros paveldo statinys pradedamas eksploatuoti. Eksploatavimo metu pagrindine paveldotvarkos priemone tampa kultūros paveldo objekto priežiūra.

REKOMENDUOJAMOS IR PASITELKTOS LITERATŪROS SĄRAŠAS

Literatūra

- Ashworth, G., Howard, P. Europos paveldas. Planavimas ir valdymas. Vilnius, 2008.
- Butkevičienė, J. Lietuvos mūrinės architektūros paveldotvarkos tendencijos sovietmečiu. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.
- Čepaitienė, R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos modernioje Lietuvoje. Vilnius, 2005.
- Feilden, B. M. Conservation of Historic Buildings. Third edition. Oxford, 2003.
- Fischetti, David C. Structural investigation of historic buildings : a case study guide to preservation technology for buildings, bridges, towers, and mills. Hoboken, New Jersey, 2009.
- Glemža, R. J. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius, 2002.
- Istoriniai miestai: sena ir šiuolaikiška. Vilnius, 2003.
- Istoriniai parkai ir sodai Lietuvoje. Vilnius, 1999.
- Jokiletho, J. A History of Architectural Conservation. Oxford, 2002.
- Kulevičius, S. Reliatyvistinė paveldosaugos samprata: prielaidos, principai, galimybės. In: Lietuvos istorijos studijos, 2009. T. 24. P. 150 – 167.
- Kultūros paveldas ir turizmas: galimybės, poveikis, partnerystė ir valdymas. Vilnius, 2009.
- Kultūros paveldas: prarastos vertybės, neišnaudotos galimybės, 2005.
- Kultūros paveldo apsauga: reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1997.
- Lietuvos istorijos studijos. Vilnius, 2006. T. 4.
- Lietuvos kultūros paveldo atgimimas. Vilnius, 2004.
- Medinė architektūra Lietuvoje. Vilnius, 2002.
- Parkų ir sodų kelias: patirtis ir europiniai projektai. Vilnius, 2004.
- Pramonės paveldo panauda šiandienos poreikiams: gerosios patirties analizė (elektroninis išteklius). Šiauliai, 2007.
- Riaubienė, E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918 – 2000). Humanitarinių mokslų daktaro disertacijos santrauka. Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2003.
- Stasiukaitienė, O. Technikos paveldas Lietuvoje. Vilnius, 2008.
- Vaitkuvienė, A. Kultūros palikimo įpaveldinimo procesai sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2010.
- Vinas – Munoz S. Contemporary Theory of Conservation. Oxford, 2005.
- Zilinskas, R. Architektūros ir urbanistikos objektų natūros tyrimų problemos. In: Urbanistika ir architektūra. 2009. Nr. 33 (2). P. 114-125.

Pagrindiniai tarptautiniai paveldosaugos dokumentai

Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija (Žin., 1999, Nr. 100-2896).

Istorinių miestų apsaugos chartija (Vašingtono chartija). In: Kultūros paveldo apsauga: reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1997. P. 246 – 249.

Istorinių želdynų chartija (Florencijos chartija). In: Kultūros paveldo apsauga: reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1997. P. 242 – 246.

Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija (Žin., 1997, Nr. 19-411).

Tarptautinė paminklų ir kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija (Venecijos chartija). In: Kultūros paveldo apsauga: reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1997. P. 236 – 239.

Kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu konvencija (Žin., 1998, Nr. 102-2806).

Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos teisės aktai

Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas (Žin., 1995, Nr. 3-37; 2004, Nr. 153-5571; žiūrėti aktualią redakciją).

Valstybinės kultūros paveldo komisijos įstatymas (Žin., 2004, Nr. 153-5572; žiūrėti aktualią redakciją).

Kultūrinių draustinių, kultūrinių rezervatų (rezervatų-muziejų), istorinių valstybinių parkų steigimo kriterijų aprašas (Žin., 2005, Nr. 86-3239; žiūrėti aktualią redakciją).

Kultūros paveldo objekto, dėl kurio yra priimtas sprendimas inicijuoti skelbimą saugomu, neatidėliotinių saugojimo darbų sąrašas (Žin., 2005, Nr. 79-2871; žiūrėti aktualią redakciją).

Kultūros paveldo statinio projekto ekspertizės atlikimo taisyklės (Žin., 2005, Nr. 72-2618; žiūrėti aktualią redakciją).

Kultūros paveldo statinių tvarkomųjų statybos ir želdynų tvarkymo darbų priėmimo taisyklės (Žin., 2005, Nr. 72-2615; žiūrėti aktualią redakciją).

Kultūros vertybių registro nuostatai (Žin., 2005, Nr. 117-4238; žiūrėti aktualią redakciją).

Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiojo teritorijų planavimo dokumentų

rengimo taisyklės (Žin., 2005, Nr. 81-2973; žiūrėti aktualią redakciją).

Nekilnojamojo kultūros paveldo inventorizavimo taisyklės (Žin., 2005, Nr. 86-3240; žiūrėti aktualią redakciją).

Nekilnojamojo kultūros paveldo objektų apsaugos zonų nustatymo taisyklės (Žin., 2006, Nr. 61-2197; žiūrėti aktualią redakciją).

Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos akto forma (Žin., 2005, Nr. 113-4134; žiūrėti aktualią redakciją).

Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos akto formos pildymo aprašas (Žin., 2007, Nr. 1-43; žiūrėti aktualią redakciją).

Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybų pavyzdiniai nuostatai (Žin., 2005, Nr. 52-1755; žiūrėti aktualią redakciją).

Nekilnojamųjų kultūros vertybių atskleidimui reikalingų tyrimų duomenų apimties aprašas (Žin., 2005, Nr. 80-2927; žiūrėti aktualią redakciją).

Nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašas (Žin., 2005, Nr. 52-1756; žiūrėti aktualią redakciją).

Paveldo tvarkybos reglamentai (būtina žiūrėti aktualias redakcijas, kurias galima rasti Lietuvos Respublikos teisės aktų paieškos informacinėje sistemoje)

PTR 1.01.01:2005 „Paveldo tvarkybos reglamentų rengimo taisyklės“.

PTR 2.01.01:2010 „Kontakto zonos „mūras/gruntas“ sutvarkymas. Pamatų tvirtinimas“.

PTR 2.01.02:2010 „Giluminio vandens lygio reguliavimas“.

PTR 2.02.03:2007 „Akmens mūro ir natūralaus akmens, plytų mūro tvarkyba“.

PTR 2.03.01:2010 „Betono, molio, medinių konstrukcijų tvarkyba“.

PTR 2.03.02:2010 „Betono, molio, medinių konstrukcijų sutvirtinimas cheminėmis priemonėmis“.

PTR 2.04.01:2010 „Medžio ir stalių gaminių tvarkyba“.

PTR 2.04.02:2010 „Medžio apdaila ir stalių gaminių sutvirtinimas cheminėmis priemonėmis“.

PTR 2.05.01:2010 „Metalo gaminių ir metalo konstrukcijų tvarkyba“.

PTR 2.05.02:2010 „Metalo gaminių ir metalo konstrukcijų sutvirtinimas cheminėmis priemonėmis“.

PTR 2.06.01:2010 „Fasadų dekoratyvinių dangų, dekoratyvinio tinko, tinkuotų, dažytų paviršių tvarkyba“.

PTR 2.06.02:2010 „Interjerų dekoratyvinių dangų, dekoratyvinio tinko, tinkuotų, dažytų paviršių tvarkyba“.

PTR 2.11.01:2010 „Čerpių, skalūno, metalo, medžio, nendrių, šiaudų ir bituminių dangų tvarkyba“.

PTR 3.02.01:2005 „Tvarkomųjų paveldosaugos darbų projektavimo sąlygų (laikinių apsaugos reglamentų) išdavimo taisyklės“.

PTR 3.03.01:2005 „Nekilnojamojo kultūros paveldo statinio tvarkomųjų statybos darbų projekto ar tvarkomųjų paveldosaugos darbų projekto paveldosaugos (specialiosios) ekspertizės atlikimo taisyklės“.

PTR 3.04.01:2005 „Leidimų atlikti tvarkomuosius paveldosaugos darbus išdavimo taisyklės“.

PTR 3.05.01:2005 „Nekilnojamojo kultūros paveldo objektų tvarkybos darbų priėmimo taisyklės“.

PTR 3.06.01:2007 „Kultūros paveldo tvarkybos darbų projektų rengimo taisyklės“.

PTR 4.01.01:2007 „Nekilnojamojo kultūros paveldo ardomųjų tyrimų ir projektavimo dokumentacijos rengimo darbų sąnaudų normatyvai“.

PTR 4.01.26:2007 „Nekilnojamojo kultūros paveldo paveldotvarkos darbų skaičiuojamųjų kainų nustatymo rekomendacijos“.

Teritorijų planavimo įstatymas ir jo poįstatyminiai teisės aktai

Teritorijų planavimo įstatymas (Žin., 1995, Nr. 107-2391; 2004, Nr. 21-67; žiūrėti aktualią redakciją).

Teritorijų planavimo dokumentams rengti sąlygų parengimo ir išdavimo taisyklės (Žin., 2004, Nr. 83-3028; žiūrėti aktualią redakciją).

Detaliųjų planų rengimo taisyklės (Žin., 2004, Nr. 79-2809; žiūrėti aktualią redakciją).

Teritorijų planavimo dokumentų sprendinių poveikio vertinimo tvarkos aprašas (Žin., 2004, Nr. 113-4228; žiūrėti aktualią redakciją).

Statybos įstatymas ir jo poįstatyminiai teisės aktai (būtina žiūrėti aktualias redakcijas, kurias galima rasti Lietuvos Respublikos teisės aktų paieškos informacinėje sistemoje arba Valstybinės teritorijų planavimo ir statybos inspekcijos prie Aplinkos ministerijos internetinėje svetainėje, adresu www.vtpsi.lt)

Statybos įstatymas (Žin., 1996, Nr. 32-788; 2001, Nr. 101-3597; žiūrėti aktualią redakciją).

STR 1.01.01:2005 „Kultūros paveldo statinio tvarkomųjų statybos darbų reglamentai“.

STR 1.01.06:2010 „Ypatingi statiniai“.

STR 1.01.08:2002 „Statinio statybos rūšys“.

STR 1.05.06:2010 „Statinio projektavimas“.

STR 1.06.03:2002 „Statinio projekto ekspertizė ir statinio ekspertizė“.

STR 1.07.01:2002 „Statybą leidžiantys dokumentai“.

STR 1.11.01:2010 „Statybos užbaigimas“.

STR 1.14.01:1999 „Pastatų plotų ir tūrių skaičiavimo tvarka“.

Kiti teisės aktai

Nekilnojamojo turto registro įstatymas (Žin., 1996, Nr. 100-2261; 2001, Nr. 55-1948; žiūrėti aktualią redakciją).

Saugomų teritorijų įstatymas (Žin., 1993, Nr. 63-1188; 2001, Nr. 108-3902; žiūrėti aktualią redakciją).

Nekilnojamojo turto kadastro nuostatai (Žin., 2005, Nr. 80-2899; žiūrėti aktualią redakciją).

Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymas (Žin., 1996, Nr. 82-1965; 2005, Nr. 84-3105; žiūrėti aktualią redakciją).

Planuojamos ūkinės veiklos atrankos metodiniai nurodymai (Žin., 2006, Nr. 4-129; žiūrėti aktualią redakciją).

Poveikio aplinkai vertinimo programos ir ataskaitos rengimo nuostatai (Žin., 2006, Nr. 6-255; žiūrėti aktualią redakciją).

Žemės sklypų pagrindinės tikslinės žemės naudojimo paskirties, būdų ir pobūdžių specifikacija (Žin., 2005, Nr. 41-1317; žiūrėti aktualią redakciją).

UDK 72(075.8)

In-154

Integruota architektūros paveldo apsauga: teisinis reglamentavimas, kompetencijos ir sprendiniai – tai mokomoji knyga aukštųjų mokyklų studentams, atliekantiems mokomąsias, kūrybines ar gamybinės praktikas paveldosaugos srityje. Nors ši mokomoji knyga skirta aukštųjų mokyklų studentams, tačiau su ja susipažinti naudinga bet kam, kas nori pradėti domėtis architektūros paveldu, jo išsaugojimu ir populiarinimu.

Leidinyje aptariami net tik teoriniai paveldosaugos aspektai, kaip kultūros paveldo sampratos ir kategorijos, autentiškumas ir tapatumas, bet skaitytojui bandoma parodyti konkrečius praktinius dalykus: kokie yra pagrindiniai paveldotvarkos darbai ir kokie esminiai tokių darbų metodiniai bei techniniai skirtumai, architektūros paveldo kaip išteklių nauda ir jo panaudojimo būdai, kokios nacionalinių ir tarptautinių teisės aktų pagrindinės nuostatos sukuria būtinybę saugoti architektūros paveldą, kada architektūros paveldas tampa nepatogus, ir dėl to kyla interesų konfliktai. Ši mokomoji knyga skaitytojui turėtų padėti orientuotis ir skatinti plėsti savo akiratį paveldosaugos srityje, visų pirma praktiniu lygmeniu.

ISBN 978-9986-31-308-3

Tiražas 166 egz. Užsakymo Nr. 110405216

Išleido ir spausdino S. Jokužio leidykla-spaustuė

Nemuno g. 139, LT-93262 Klaipėda

www.spaustuve.lt

Skaitmeninė spauda

ISBN 978-9986-31-308-3

9 789986 313083